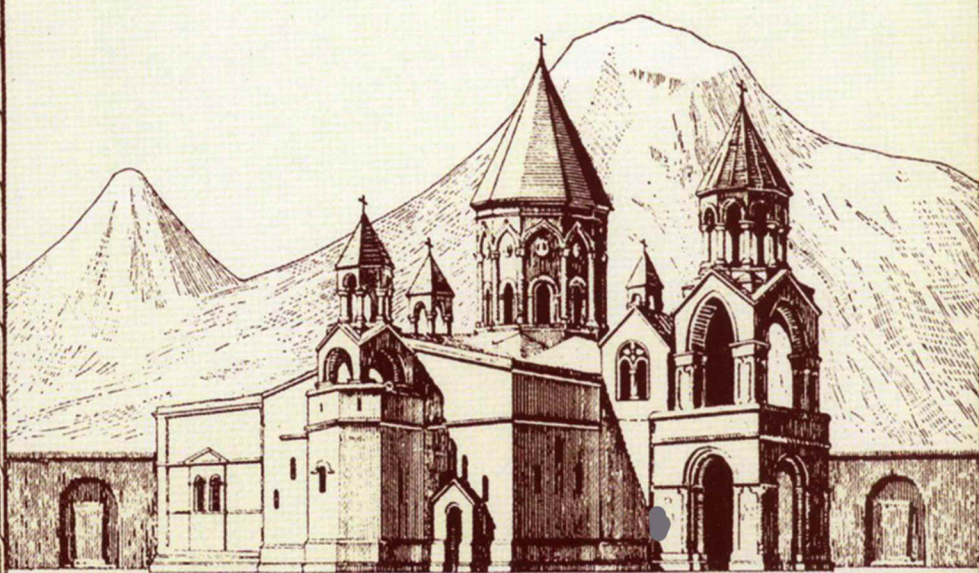

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Ե

2015

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱՇՆԻ

Մայիս

2013
Ս. Էջմիածին

ՆՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՎԵՆԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

**ԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՀԱՏԱՆԱՑ
ԱՌ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՎԱՍՏԱԿԵԱԼ ՄՊԱՍԱԲՈՐՆ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԵՐ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԳԵՐԱՇՆՈՐՏ
Տ. ԱՌԱՔԵԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՔԱՐԱՄԵԱՆ ՈՐ Ի ԿՈՏԱՅՔ**

Միրելի Սրբազան,

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Հայրապետական Մեր օրհնութիւնն ու բարեմաղթանքներն ենք բերում Ձեզ՝ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու նուիրեալ սպասատրիդ:

Շուրջ բառորդ դար առաջ հոգևոր ճնմարանի նուիրական յարկից ներս ամբողջացնելով Ձեր հոգևոր ուսումնառութիւնը՝ Միածնի Իջման Սուրբ Սեղանի առջև ծառայանուիրումի ուխտով սրանձնեցիք կուսակրօն քահանայի սրբազան առաքելութիւնը:

Դուք պապասխանապառ սպասատրութեան կոչուեցիք Սիւնեաց եւ Արարապետան Հայրապետական թեմերում, օրինակելի նուիրումով վարեցիք Սեղանի Վազգէնեան դպրանոցի փեսչի պապասխանապառ պաշտօնը՝ Ձեր բոլոր յանձնառութիւնների մէջ դրսևորելով ծառայասէր ոգի, ազնիւ կամք ու անսակարկ նախանձախնդրութիւն:

Ձեր գործունէութիւնը առաւել արդիւնատր եղաւ Կոպայքի թեմում: Որպէս Առաջնորդ՝ Դուք ամենայն ջանք ու եռանդ ներդրեցիք Ձեր հոգևոր խնամքին յանձնուած հայորդեաց հոգևոր սնունդ ջամբելու սուրբ առաքելութեանը՝ բարի արդիւնքներ արձանագրելով ի նպաստ նորակազմ թեմի շինութեան ու պայծառութեան:

Միրելի Սրբազան, բարձր գնահատելով Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու

անդասարանում փաթիլների Ձեր վասպակը և նուիրեալ ծառայութիւնը,
Նայրապերական այսու Կոնդակով շնորհում ենք Ձեզ

ԱՐՔՈՒԹԵԱՆՊԱՏԻԻ

Ի խորոց սրբի աղօթում և մաղթում ենք, որ Բարին Աստուած Ամենախնամ Իր
Սուրբ Աջով պահի ու պահպանի Ձեզ, գորակից լինի բարձր ու պարասխանապու
Ձեր կոչման մէջ՝ շնորհելով քաջատոյժութիւն, արեւշապութիւն և նորանոր
յաջողութիւններ:

Ողջ լերուք ի Տէր, գորացեալ շնորհօք Սուրբ Նոգոյն և յաւեր օրհնեալ ի
Մէնջ. ամէն:

Օրհնութեամբ՝

**ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ**

Տուաւ Կոնդակս ի 14-ն Մայիսի
յամի Տաառն 2013 և ի թուին հայոց ՌՆԿԲ.
ի մայրապանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 722

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԾՎԵՅՑԱՐԻԱՅԻ ԴԵՍՊԱՆԻՆ

Մայիսի 23-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրելին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը հրաժեշտի հանդիպում ունեցավ Տայաս-
պանի Տանրապետությունում Շվեյցարիայի Տանաղաշնության արքակարգ եւ լիագոր
դեսպան Կոստանտին Օրդենսկիի հետ:

Տանդիպմանը Վեհափառ Տայրապետը շնորհակալություն հայտնեց դիվանագի-
տական առաքելությունը Տայաստանում ավարտող դեսպանին՝ անցնող տարիների
ծառայության ու հայ-շվեյցարական կապերի ամրապնդման գործում ներդրած ջանքերի
համար:

Նորին Սրբությունն իր խոսքում կարեւորեց երկու երկրների միջև ձեւավորված բա-
րեկամական հարաբերությունների հետագա սերտացումն ու զարգացումը, ապա անդ-
րադարձավ Շվեյցարիայի հայկական համայնքի ազգային-հոգեւոր կյանքին, ի դեմս
դեսպանի իր գնահատանքը հայտնելով երկրի իշխանություններին՝ համայնքի հանդեպ
դրսևորվող հոգատար վերաբերմունքի համար:

Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը նաեւ գոհունակություն հայտնեց Շվեյցարիայի իշ-
խանությունների կողմից տարածաշրջանում առկա խնդիրների նկատմամբ ցուցաբեր-
վող ուշադրության եւ դրանց հաղթահարման ուղղությամբ ներդրված քայլերի առիթով:

Զրույցի ընթացքում անդրադարձ կատարվեց տարածաշրջանում խաղաղության
հաստատմանն ուղղված տարածաշրջանի երկրների հոգևոր առաջնորդների ջանքե-
րին, ինչպես նաեւ Տայոց Ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցի առիթով Տայաստան-
յայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու կողմից ծրագրվող միջոցառումներին:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՉԵԽԻԱՅԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Մայիսի 27-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրելին Բ. Ծայրագույն
Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Չեխիայի Տանրապետության
մշակույթի նախարար Ալեքս Տանակովայի գլխավորած պատվիրակությանը՝ ուղեկ-
ցությամբ ՏՄ մշակույթի փոխնախարար Արթուր Պողոսյանի:

Հանդիպման սկզբում ՏՏ մշակույթի նախարարը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց Հայաստանի և Չեխիայի մշակույթի նախարարությունների միջև 2010 թ. ստորագրված համաձայնագրի գործնական արդյունքներն ու ներկայումս ձեռնարկվող համարելի ծրագրերը:

Ողջունելով Չեխիայի մշակույթի նախարար Ալենա Հանակովայի այցը Հայաստան՝ Նորին Սրբությունը վստահություն հայտնեց, որ մշակույթի նախարարությունների միջև ձեռնարկված համագործակցությունը դրական արդյունքներ կարձանագրի: Վեհափառ Հայրապետը գոհունակությամբ արձանագրեց, որ երկու երկրների հարաբերությունները թե՛ քաղաքական և թե՛ մշակութային ոլորտներում ընդարձակվում, զորանում և առավել լայն ընդգրկում են ստանում:

Զրույցի ընթացքում անդրադարձ կատարվեց Չեխիայի հայկական համայնքին: Այս առիթով Վեննայի Հայոց Կաթողիկոսը, ի դեմս Կիկին Ալենա Հանակովայի, իր շնորհակալությունը հայտնեց Չեխիայի իշխանություններին՝ հայերի հանդեպ ցուցաբերվող հոգատար վերաբերմունքի համար: Նորին Սրբությունը վստահություն հայտնեց, որ նորակազմ հայկական համայնքն իր դրական ներդրումը պիտի բերի Չեխիայի հասարակական և մշակութային կյանքի զարգացմանը:

Հանդիպմանն անդրադարձ կատարվեց նաև միջմշակութային շփումների ու փոփոխության անհրաժեշտությանը, հասարակական կյանքում քրիստոնեական հավատի ու արժեքների կարևոր դերակատարությանը, Եկեղեցի-պետություն հարաբերություններին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵԴԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ՈՒԵԼՍԻ ԱՐՔԱՅԱԶՆ ՉԱՐԼՁՆ ԱՅՑԵԼԵՑ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Մայիսի 30-ին Ուելսի արքայազն Չարլզը, որ Հայաստանում է գտնվում «Երևան, իմ սեր» բարեգործական հիմնադրամի հրավերով, այցելեց համայն հայության հոգևոր կենտրոն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին:

Մայր Տաճարում արքայազնին ողջունեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը: Վեհափառ Հայրապետն արքայազնին ներկայացրեց Հայոց Եկեղեցու պարմական առաքելությունը հայ ժողովրդի կյանքում և կարևոր դերակատարությունը ազգային ինքնության պահպանման, անկախ պետականության վերականգնման գործում: Նորին Սրբությունը նաև անդրադարձավ միջեկեղեցական հարաբերություններին՝ մասնավորապես ներկայացնելով Հայ և Անգլիկան եկեղեցիների համագործակցությունը:

Այնուհետև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը և արքայազն Չարլզն այցելեցին Մայր

Տաճարի ավանդատուն-թանգարան, ուր Ուելսի արքայազնը ծանոթացավ Հայ Եկեղեցու կողմից պահպանվող հոգևոր և մշակութային արժեքներին:

Վեհափառ Հայրապետը և Ուելսի արքայազնը միասին շրջեցին Մայր Աթոռի փառածքում, այցելեցին Ս. Վարդան և Ս. Հովհաննես Մկրտիչ մաքուր-մկրտարան: Շրջայցի ընթացքում արքայազնին ներկայացվեց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գործունեությունը:

Ուելսի արքայազն Չարլզը եղավ նաև «Վաչե և Թամար Մանուկյան» մաքենադարանում, ուր ի պատիվ արքայազնի փեղի ունեցավ ընդունելություն, որին ներկա էին նաև Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի բարերարներ փեր և փիկին Վաչե և Թամար Մանուկյանները, փիար Արմեն Սարգսյանը, փեր և փիկին Հայկ և Էլզա Դիդիգյանները:

Հայաստան այցի ընթացքում արքայազն Չարլզը եղավ նաև մի շարք սրբավայրերում՝ Խոր Վիրապի վանքում, Ս. Գեղարդավանքում և Ս. Հովհաննես վանքում:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ՔԱՐՈՉԽՕՍԱԿԱՆ

Տ. ՆՈՎՆԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱԿՈՅԱՆԻ ՔԱՐՈՉՐ՝
ԽՈՍՎԱԾ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ
ՆԱՄԲԱՐՉՄԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԻԹՈՎ
(09 մայիսի, 2013 թ.)

Յանուն Տօր և Որդւոյ և Նոգւոյն Սրբոյ. ամէն:

«Այսօր համբարձար փառօք ի յերկինս
և զկուսածին մարմինդ քո իրաշափառապէս լուսազարդեցեր»:
Ժամագիրք

Սիրելի քույրեր և եղբայրներ,

Ահա այսպէս է նկարագրվում օրվա ժամամուրը՝ մեր Տիրոջ Նիսուս Քրիստոսի համբարձման դրվագը, որը րեղի ունեցավ մեր Տիրոջ՝ Նիսուս Քրիստոսի իրաշափառ Նարությունից ճիշտ քառասուն օրեր հետո:

Քրիստոս հարություն առավ և անմիջապէս երկինք չհամբարձվեց, որպէսզի բազում կերպերով փաստեր Իր հարության ճշմարտացիությունը: Նախ՝ մի քանի անգամ երևաց իր աշակերպներին՝ ինչը վկայված է Նովիանուս Ավեարարանում: Այս երրորդ անգամ էր, որ Նիսուս երևաց աշակերպներին մեռելների հարությունից հետո, կերավ և խմեց նրանց հետ: Մենք բոլորս թաք գիտենք, որ Տերը, բնավ, դրա կարիքը չունէր, սակայն Տերը կերավ Իր ծառաների հետ, Վարդապետը՝ Իր աշակերպների հետ, Առաքողը՝ առաքյալների հետ: Կերավ, որպէսզի մեկ անգամ ևս փաստեր Իր հարության ճշմարտացիությունը՝ հայտարարելով, որ այն մարմինը, որով իրեաները անարգեցին, նույն մարմնով հարություն է առել: Ինչպէս որ Տերը սքուզապէս հայրնեց Իր մահը, նույնպէս և սքուզապէս պետք է հայրներ Իր հարությունը: Եթե Տերը հարություն առնէր ու մեկ անգամ երևար Իր աշակերպներին և անմիջապէս համբարձվէր, առաջին հերթին կասկած պիտի հարուցեր իր իսկ աշակերպների մոտ: Նրանք պիտի կարծէին, որ Տիրոջ հարությունը ճշմարտապէս րեղի չի ունեցել, այլ թվացյալ է եղել:

Քրիստոսի համբարձումը մեզ հույս բերեց: Ինչպէս ասվում է Սուրբ Գրքում. «Իմ Նայրը բազում օթևաններ ունի երկնքում, Ես գնում եմ այնտեղ ձեզ համար օթևաններ պարարաստելու և դարձյալ պիտի գամ ու ձեզ վերցնեմ Ինձ մոտ»: Եթե Տերը չհամբարձվէր, ապա Միսիթարիչը չպիտի գար: Նովիանուս Ավեարարանում ասվում է. «Եթե ևս չգնամ՝ Միսիթարիչը չի գա ձեզ մոտ: Ես պիտի գնամ, որպէսզի Նրան առաքեն դեպի

ձեզ»: Տերը վերցրեց մեր մարդկային բնությունը մեզանից և առավել ևս բարձրացրեց Ձիթենյաց լեռան բարձունքները և ավելց մեզ այն հույսը, որ մենք էլ մի օր կարող ենք բարձրանալ այդ անմարչելի բարձունքը: Ինչպես որ Սուրբ Գրքում է ասվում. «Ուր որ Ես եմ, այնտեղ և Իմ պաշտոնյաները պիտի լինեն»:

Սիրելի հավաքացյալներ, մեր Տիրոջ Նիսուս Քրիստոսի համբարձման դրվագը նկարագրելիս Ղուկաս Ավետարանիչը գրում է, թե Ինքը վերցնելով իր աշակերպներին՝ գնաց, բարձրացավ Բեթանիա: Բարձրացնելով Իր ձեռքերը՝ օրհնեց նրանց: Մինչդեռ օրհնում էր, հանկարծ առանձնացավ իրենցից և երկիրք վերացավ: Եւ Սուրբ Գիրքը ավելացնում է, թե աշակերպները մեծ ուրախությամբ և խնդությամբ վերադարձան Երուսաղեմ:

Բեթանիայից, Ձիթենյաց լեռան վրայից համբարձվելը խորհրդանշում էր Ադամի սգո փրկի՝ երկնքում ուրախության փոխակերպվելը, քանի որ Բեթանիա սգո և չարչարանքների փոստ է նշանակում: Ադամի սգո և չարչարանքների փոստը այն երկիրն էր, այն վայրը, որտեղ մենք կորցրինք մեր մարդկային բնությունը՝ դրախտի վայելչությունից: Ինչպես որ Բեթանիան մոտ էր Ներքին Երուսաղեմին, այնպես և մեր ներքին աշխարհը մոտ է Վերին Երուսաղեմին: «Եթե մենք ցանկանանք, մենք կարող ենք փութով բարձրանալ դեպի վեր, ինչպես Տերը հրաշափառապես վերացավ երկիրք», - ասում է Ս. Աթանաս Նալյապետը:

Գործք Առաքելոցում հանդիպում ենք. «Մինչդեռ խոսում էին, հանկարծ Ինքը վերացավ երկիրք»: Վերացավ աշակերպների աչքերի առաջ, որպեսզի րեսնեն, որ նրա համբարձումը իրապես րեղի է ունեցել, քանի որ հարությանը նրանք ականաբար չէին եղել, այլ նշաններով և Նրա հեղ խոսելիս էին խմացել: Այնպես և համբարձման առաջին մասը րեսան նրանք, բայց վերջին մասը նրանք չրեսան: Դրա մասին նրանց րեղեկացնում են հրեշտակները՝ ասելով. «Ո՛վ գալիլիացիներ, ինչո՞ւ եք նայում երկիրք, այս Քրիստոսը, որ ձեր մեջից բարձրացավ վեր, նույնպես վերադառնալու է»: Եւ ավելացնում է Գործք Առաքելոցը, թե աշակերպները երկրպագելով Քրիստոսին՝ ուրախությամբ և խնդությամբ վերադարձան Երուսաղեմ: Ուրախությամբ վերադարձան, որովհետև րեսել էին իրենց Տիրոջ՝ Նիսուս Քրիստոսի հրաշափառ համբարձումը: Այն անձին, ում հրեաները նախադիմել էին եհթարկել և խաչել էին բարձրացրել:

Քրիստոս համբարձվեց և նստավ Տոր աջ կողմը. այնտեղից, որտեղից Նա եկել էր, այնտեղից, որտեղից բերել էր մեզ փրկության ճանապարհը և Իր հանրային քարոզչության վերջնամասում Տերը պիտի հայտարարեր. «Ելի ի Տորէ, եկի աշխարհ, դարձեալ թողում աշխարհ և երթամ առ Տայր», այսինքն՝ եկա Տոր մոտից, եկա աշխարհ, դարձյալ թողնում եմ աշխարհը, գնում Իմ Տոր մոտ: Ձիթենյաց լեռից, ասում է Ավետարանը, Տերը օրհնեց նրանց՝ ձեռքերը վեր բարձրացնելով: Ձեռքերը բարձրացնելով օրհնեց, ինչպես որ սրբեղծեց առաջին մարդուն: Օրհնելով վերցրեց առաջին դպրակնիքը, որը մարդը ժառանգել էր անհնազանդության պարծառով:

Սիրելի քույրեր և եղբայրներ, Նալապարանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին Տամբարձման օրը ավանդաբար րոնակարարում է Նալապարական Աթոռի փոխադ-

րության օրը՝ Կիլիկիայի Սիս մայրաքաղաքից դեպի Սուրբ Էջմիածին: Երկար փառիներ դեգերումներից հետո վերջնականապես 1441-ին Հայոց Հայրապետական Աթոռը հանգրվանեց աստվածադրոշմ այս սրբավայրում, այն փողը, որ հաստատվել էր Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի կողմից: Պարամության ծանր թելադրանքների հետևանքով Հայրապետական Աթոռը փողից փող էր փոխադրվել՝ Դվին, Անի, Արգինա, Հռոմկլա, Սիս, բայց երբեք հայ մարդու սրտից չէր վերացել աստվածադրոշմ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը հենց հայերիս համար Հայոց Ձիթենյաց լեռն է, երկնքի և երկրի հանդիպման վայրը: Ամեն մի բար այս Տաճարի, ինչպես բանաստեղծն է վկայում. «Ղեպի երկինք փանող գաղտնի ճանապարհներ ունի»: Պարամության ընթացքում, պարամության հոլովույթի մեջ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը, որպես գործվագույթ Մայր, իր եկեղեցական զգեստները շար հաճախ օգտագործել է իբրև վիրակապ հայ ժողովրդի համար:

Սիրելի հավաքացյալ բույրեր և եղբայրներ, քիչ հետո մատուցվելու է «Հայրապետական մաղթանք»: Բոլորիս որդիական ամենաջերմ աղոթքը պիտի լինի առ Աստված. «Բարեխօսութեամբ վերին քո գօրացն, Տէր, անշարժ պահեա զաթոռն Հայկազեան» և երկար ու ապահով օրեր շնորհի արժընտրի գահակալին՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Նորին Սրբության գավազանը ծաղկյալ պահելով հայոց երկնակամարներում:

Ավարտելով մեր մրաժումները, սիրելի հավաքացյալ բույրեր և եղբայրներ, այս Ձիթենյաց լեռան գագաթից, Համբարձման հրաշքը մեր սրտերում, եկե՛ք առաջնորդվելուց դեպի երկինք փանող գաղտնի ճանապարհներով և հանապազ աղոթներ. *«Առաքեա՛, Տէ՛ր, զլոյս քո և զճշմարտութիւն քո, զի առաջնորդեացեն ինձ և հանցեն զիս ի լեառն սուրբ և ի յարկս քո»*: Ամէն:

ԳՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ԴԱՆԻԵԼ ՎՐԴ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ԾՆՆԴՈՅ Գ. 1-7-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵԻԵՐՆ
ԸՍՏ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

Ծննդ. Գ. 1-7-ի համադրություն ու գրական բնույթը.

Ծննդոց գիրքը պարունակում է աշխարհի արարումից մինչև Եզիպոսում Նովսեփի մահն ընդգրկող իրարից տարբեր պատմություններ: Դրանք կարելի է բաժանել երկու մասի. առաջին՝ աշխարհի արարումից մինչև Աբրահամի կոչումը (Ծննդ. Ա.-ԺԱ. 26), այսինքն՝ «նախապատմություն», երկրորդ՝ Աբրահամ, Իսահակ եւ Նախը նահապետների գործերը (ԺԱ. 27-Ծ. 26), այսինքն՝ «գործք նախահարցն Իսրայելի»:

«Նախապատմություն»-ը (Ծննդ. Ա.-ԺԱ.), Իսրայելին տեղադրելով համաշխարհային պատմության հիմքի վրա, կարևոր մի սկիզբ է սահմանում: Աբրահայան բարությունը եւ մարդկային անհնազանդության ողբերգական հայրնությունը նախապարաստում են Աբրահամի կոչումը՝ իբրեւ Աստծո կամքի արտահայտություն: Իսրայելի նահապետների հեղափոխ ամբողջ պատմության հիմքում ընկած է նահապետին տրված խոստումը:

Ծննդ. Ա.-ԺԱ.-ն իր «աստվածաբանական» եւ «փիլիսոփայական» բացատրություններով հանդերձ, ներկայացնում է չափազանց համապարփակ մի ամբողջություն: Այսպես գրնում ենք խորհրդածություններ այնպիսի թեմաների շուրջ, ինչպիսիք են մարդկության ծագում, Աստծո հետ հարաբերություն, մարդկության հիմնական բարոյական եւ քրեական կառույցներ (ամուսնություն, լեզուների ծագում, էթնիկ բաժանումներ, ազգերի սկզբնավորում, մեղադրագործություն, անասնապահություն եւ այլն), նաեւ Աստծո, Նրա արդարության եւ մարդու հանդեպ Նրա մշտական հավաքաբնության մասին¹:

Ծննդ. Ա.-ԺԱ.-ում մեկնիչները գրական եւ աստվածաբանական² իմաստով իրարից

¹ Նմմր. **R. J. Clifford, R. F. Murphy**, *Księga Rodzaju: Katolicki Komentarz Biblijny*, Warszawa, 2001, էջ 12:

² Տե՛ս **R. Ruppert**, *Synoptische übersicht über die drei grossen Erzählungen des Hexateuch J, E und P, Wort und Botschaft*, hrsg. J. Schreiner, Würzburg, 1967, էջ 108-177. իմմր. նաեւ **S. Mędala**, *Pięcioksiąg. Wprowadzenie ogólne do Pięcioksiągu, Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak,

փառքեր երկու աղբյուր են մաքրանշում, մասնավորապես քահանայական (P) և յահվիսարական (J): Քահանայական ավանդության կամ աղբյուրի դասին են պատկանում Ծննդ. Ա. 1-2, 4a, Ե. 1-28, 30-32, Զ. 9-22, Է. 6-11, 13a-16a, 17a, 18-21, 24, Ը. 1-2a, 3b-35, 13a, 14-19, Թ. 1-17, 28, 29, Ժ. 1a, 2-7, 20, 22, 23, 31n, ԺԱ. 10-27, 31, 32 հարվածները: Յահվիսարական աղբյուրին են պատկանում Բ. 4b-Դ. 26, Ե. 29, Զ. 1-6, 7, 10, 12, 16b, 17b, 22, 23, Ը. 2b, 3a, 6, 8-12, 13b, 20-22, Թ. 18-27, Ժ. 1b, 8-10, 19-21, 25-30, ԺԱ. 1-9, 28-30 դրվագները:

Ծննդ. Գ. 1-7-ն ընդգրկված է յահվիսարական սկզբնաղբյուր ունեցող լայնածավալ պարմության մեջ, որ է Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24, որը նաև այսպես կոչված «յահվիսարական երկի» նախաբանն է: Այն քահանայական աղբյուրի (P) արարչագործության պարմությունը (Ծննդ. Ա. 1-Բ. 4a) կապակցող նախադասության միջոցով (Բ. 4b) միացնում է Աստծո հետ նախածնողների մարմնության և նրանց անկման պարմությանը³: Այնուհետև հետևում է առաջին փղամարդու կյանքի կոչման նկարագրությունը (Բ. 5-7), Եղևմի պարսեզի հասարակումը (Բ. 8-14), առաջին պարվիրանը (Բ. 15-17), կենդանիներին կյանքի կոչելը (Բ. 18-20), կնոջ ստեղծումը (Բ. 21-23), ամուսնության հասարակության հիմնավորումը (Բ. 24-25), գայթակղություն և պարվիրագանցություն (Գ. 1-7), դար և դարավճիռ (Գ. 8-19), Եսան՝ որպես մայր համայնի և Աստծո նոր պարզելը (Գ. 20-21), վերջապես Եղևմի պարսեզից առաջին մարդկանց արտաքսումը (Գ. 22-24)⁴:

Քննարկելով Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ի գրական միասնության խնդիրը՝ Վ. Խրոստովսկին⁵ այս հարվածի աղբյուրագիտական ավանդույթներին և մոտիվներին վերաբերող հարուստ գրականություն է մեջբերում: Այսպես, օրինակ, Ն. Գունկելը⁶ վերոհիշյալ հարվածում գերեզման պարմության մեջ նկատել է բանավոր ավանդության հավաքածուի հետքեր և փառքերակել երկու հիմնական աղբյուր՝ Ծննդ. Գ. 1-7-ը գերեզմանով իբրև երկրորդական աղբյուր, որը պայմանականորեն նշանակել է Դ-ով, որի շարքին է դասել նաև Ծննդ. Բ. 4b-7, 9, 15-25, Գ. 1-18, 19a, 23 համարները: Ն. Շմիդտը⁷ Ծննդ. Բ. 4b-Դ. 24-ում ցույց է փախ իրարից անկախ երեք շերտեր: Ծննդ. Գ. 1-7-ը նա դասում է երկրորդ շերտում, որն ընդգրկում է նաև Ծննդ. Բ. 8b-9, 16-17, 25, Գ. 1-18a, 19, 24ab հարվածները: Ս. Մովինկելը⁸ պաշտպանում էր Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ում երկու աղբյուրների գոյության փոսակները՝ դրանք կոչելով «սեթյան» և «քանանական»: Նա «սեթյան» աղբյուրին է դասում Ծննդ. Բ. 4-5a, 6-7a, 7b(?), 8a, (9), 10-14, 18-25, Գ. 1-17, 19a, 23, 24a համարները:

Poznań, 1990, էջ 65, 72:

³ Նման. **W. Chrostowski**, *Ogród Eden. Zapoznane świadectwo asyryjskiej diaspory*, Warszawa, 1996, էջ 29:

⁴ Տե՛ս անդ:

⁵ **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 201-211:

⁶ Տե՛ս **H. Gunkel**, *Genesis, übersetzt und erklärt*, Göttingen, 1901. հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 201-204:

⁷ Տե՛ս **H. Schmidt**, *Die Erzählung von Paradies und Sündenfall*, Tübingen, 1931. հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 205:

⁸ Տե՛ս **S. Mowinkel**, *The Two Sources of the Predeuteronomiac Primeval History (JE) in Gen 1-11*, Oslo, 1937, էջ 15-24. հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 206:

Ա. Լեֆևրը⁹, Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ում երկու՝ Եայի և Եդեմի պարպեցի մասին աղբյուրներ փարբերակելով, Ծննդ. Գ. 1-4, (5), 6-21 համարները վերագրում է Եայի, իսկ Ծննդ. Գ. 5-ը՝ Եդեմի պարպեցի մասին աղբյուրին: Ըստ Վեստերմանի¹⁰ «յափաբար» Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ում միացրել է իրարից անկախ պարմվածքային երկու շերտ, արարչության՝ Ծննդ. Բ. 4b-8, (10-14), 15a, 18-24 և դրախտի մասին՝ Բ. 9, 16-17, 25, Գ. 1-24:

Իսկ ահա Դ. Մ. Ռոպցովը¹¹ փարբերակում է հերեյալ երեք շերտերը.

1) Անկման մասին վաղ շրջանի նախայափաբական պարմությունը Ծննդ. Գ. 1ab, 2-5, 6, 7, 27 - ում (առանց Յահվեի), որին ավելացվել են վաղ շրջանի չորս անեծքներ (Դ. 11, 12, 15, 24):

2) Նախայափաբական այս շրջանի պարմությունը՝ Ծննդ. Բ. 5, 7, Ը. 15b, 18, 19-ում (առանց ԴՅՏ «աֆառ» - հող բառի), Ծննդ. Բ. 21-23a, Գ. 20a (առանց ԴՅՏ «հայա» - լինել բայի):

3) Յահվեի ձեռքով կապարված խմբագրությունը, որը միացնում է վերոհիշյալ երկու ավանդույթները և հավելում մի բանի անեծքներ:

4) Հավելումներ «յափաբական երկին»՝ Գ. 14 ad, 14bg, 17bgd, 19b:

Նախայափաբական առաջին պարմության մեջ գլխավոր մտքովը հակաբանական բանավեճն է, որ դարապարպում է պոդաբերության ծիսական արարողությունը և դրանց հետ կապված սեռական բնույթի սովորությունները:

Ժամանակակից մեկնիչներն ընդհանուր առմամբ մեծ նշանակություն չեն փայլա նախնական աղբյուրներին և դրանց միացման փուլերին, այլ իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնում են բնագրի վերջնական կանոնական ձևի վրա: Ըստ Գ. Ֆոն Ռադի¹² Յահվեի ոչ միայն հավաքել է ավանդույթները և միացրել դրանց փարբեր շերտերը, այլ հենց իրական աստվածաբան-հեղինակն է: Օ. Ն. Շպեկեր¹³ ցույց է տվել, որ Ծննդ. Բ. 4b-25 հիմնական փարբերն իրենց համապարասխանող հարվածներն ունեն Ծննդ. Գ.-ում¹⁴:

Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ը մանրագինն ուսումնասիրության է ենթարկել Է. Դրեներմանը¹⁵:

9 Տե՛ս **A. Lefèvre**, *Genèse II, 4b - III, 24 est-il composite?*, RSR 66 (1949) 465-480. հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 206. հմմտ. նաև **J. Vermeulen**, *Au commencement. Une lecture de Genèse 1-11*, Bruxelles, 1990, էջ 78-80: Նա ամենաին մաս է համարում Ծննդ. Բ. 4b-5, 7-8, 18-23-ը:

10 Տե՛ս **C. Westermann**, *Genesis, Neukirchen-Vluyn*, 1974, էջ 245-280. հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 207-208:

11 Տե՛ս **D. M. Rottzoll**, *Die Schöpfungs- und Fallerzählung in Gen 2f.*, ZAW 109 (1997) 481-499; 110 (1998) 1-15.

12 Տե՛ս **G. von Rad**, *Genesis*, London 1961, էջ 85-88. նույնի, *Teologia Starego Testamentu*, թրգմն.՝ **B. Widla**, Warszawa, 1986, էջ 116-134:

13 Տե՛ս **O. H. Steck**, *Die Paradieserzählung. Eine Auslegung von Genesis 2, 4b-3, 24*, BSt 60 (1970), էջ 11-131. հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 208 ջրնկ.:

14 Տե՛ս **E. Kutsch**-ը նույնպես պաշտպանում է յափաբի երկի ամբողջականությունը ("Die Paradieserzählung. Genesis 2-3 und ihre Verfasser", *Studien zur Pentateuch.*, ed. G. Baulik, Wien, 1977, էջ 9-24). հմմտ. **W. Chrostowski**, նշվ. աշխ., էջ 209:

15 Տե՛ս **E. Drewermann**, *Stukturen des Bösen. Die jahwistische Urgeschichte in exegetischer, psychoanalytischer und philosophischer Sicht. Teil 1. Die jahwistische Urgeschichte in exegetischer Sicht (Paderborner Theologische Studien, 4)*, München, 1977, էջ 9-74:

Նա գտնում է, որ նախնական Ծննդ. Բ. 4b-8, 18-24 բովանդակում էր մի «համապարփակ» պարմություն մարդու սրեղծման մասին: Այս պարմությանը, Յահվիսպը կամ ուշ շրջանի խմբագիրը, ավելացրել է Բ. 10-14 դրախտի գեղերի մասին և Բ. 16-17-ի արգելքը՝ ի մերի ունենալով Ծննդ. Գ.-ը:

Նակատակ որոշ դժվարությունների, Ծննդ. Բ. և Ծննդ. Գ.-ի համար (օր.՝ գիտության ծառի և կենաց ծառի հակադրությունը) Յահվիսպական ոգով մեկ ամբողջական մեկնության կարիք է զգացվում:

Յահվիսպական երկում, որպես աստվածաբանական արարակարգ մտքով, շեշտվում է «համերաշխության» գաղափարը: Ջ. Բ. Բատերը¹⁶ նշում է, որ Ծննդ. Ա.-ԺԱ.-ի նախապարմության նկարագրությունը Իսրայելի հավաքի փորձառության արտացոլումն է, իսկ այդ փորձառության մեջ էական րարքը Աստծո հետ «համերաշխությունն» է¹⁷: Նասարական կյանքով ներծծված մեկ րոհմի հավաքն ու սովորությունները վերագրվել են րոհմի նախահորը: Ամեն գործ ունի իր սկիզբը, և ամեն ժողովուրդ ունի իր նախահայրը: Մեղսալից մարդկության և փրկության խոստումի սկզբնապարճառը մեղքն է: Այսպիսով, փրկության խոստումը առկա է հենց սկզբից: Ըստ Բատերի¹⁸, Ծննդ. Բ.-Գ.-ում փրկության պարմության ընթացքը ներկայացված է «համերաշխության» համառոտ և ընդարձակ ծրագրերի համաձայն: «Նամերաշխության» համառոտ ծրագիրը ներկայացնում է Աստծո փրկության մուրթը նախապարմության առաջաբանում՝ անշահախնդիր պարականությունների, օրհնությունների ու անեծքների ձևով: Նամառոտ այս ծրագիրն իր գլխավոր գործողության մեջ կազմված է երեք կամ չորս մասից՝ համերաշխություն, մեղք, պարիժ, հաշտություն (հմմտ. Ելից ԺԹ.-ԼԳ.): Ծննդ. Բ.-Գ. գլուխների հիմքում ընկած է ընդարձակ ծրագիր: Առաջին՝ նախաձեռնություն Աստծո կողմից, երբ սրեղծում է պարսեզը և մարդուն բնակեցնում այնրեղ, երկրորդ՝ պարվիրան, որը ինչպես Իսրայելի հետագա պարմության մեջ ենթ րեսնում, զանց է առնվում, երրորդ՝ դարաքնություն (ինչպես Մովսեսի և Ահարոնի, Դավթի և Նաթանի պարմություններում), չորրորդ՝ պարիժ, որը ավերածություններ չի բերում, այլ բացում է փրկության ճանապարհը:

Ծննդ. Գ. 1-7-ի մեկնողական մոտեցումները ժամանակակից աստվածաշնչագի-ություն մեջ.

Յ. Ջ. Տորալբան¹⁹ Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ի մեկնության մեջ բնագրի ընթերցման մի քանի եղանակ է րարերակում՝ պարմական, «համերաշխության» գաղափարի լույսի րակ, իմաստասիրական, քրիստոնեական, սեռականության գուգրողմամբ ընթերցումներ: Տարբեր մեկնությունների այս բաժանումն այնքան էլ հաջող չէ, որովհետև դրանք հիմնված չեն դասակարգման համասեռ սկզբունքների վրա:

16 Տե՛ս J. B. Bauer, *Israel's Schau in die Vorgeschichte (Gen 1-11), Wort und Botschaft*, hrsg. J. Schreiner, Würzburg, 1967, էջ 74-97:

17 S. Jędrzejewski, *U korzeni zła. Rdz 1-11 w interpretacji apokaliptyki żydowskiej*, Lublin, 1997:

18 J. B. Bauer, նշվ. աշխ., էջ 76:

19 Տե՛ս J. G. Toralba, *Genesis, in Commentario al Antiquo Testamento*, ed. S.G. Oporto, M.S. García, vol. 1, Madrid, 1997, էջ 54-55:

Այս բնագրի ժամանակակից մեկնությունների ուղղությունների հստակ դասակարգումը տալիս է Յ. Ջ. Վերմեյլենը²⁰: Նաշվի առնելով պարմության բովանդակությունն ու նրա *Sitz im Leben*-ը (բոց. «կենսակերպ»), նա ցույց է տալիս Ծննդ. Բ. 4b-Գ. 24-ի մեկնության երեք մոտեցումներ կամ եղանակներ՝ պարմողական-բարոյախրատական, առասպելական և քաղաքական ընթերցումներ: Ծննդ. Գ. 1-7-ի մեկնությանը, որպես յուրահատուկ մոտեցում, կարելի է ավելացնել նաև հոգեվերլուծականը: Դրա փոխարեն սարուկտուրալիստական բնույթի ընթերցումները Վերմեյլենի կարծիքով բացահայտում են ոչ այնքան պարմության աստվածաբանական բովանդակությունը, որքան նրա էսթետիկ ասպեկտները:

ա. Պարմողական-բարոյախրատական ընթերցում.

Մինչև Ի. դարի երկրորդ կեսը կաթոլիկ ավանդական մեկնությունն ընդունում էր Ծննդ. Բ.-Գ. գլուխների պարմականությունը՝ ավանդական իմաստով, գլխավոր ուշադրությունը դարձնելով նախաճնողների արարքի բարոյական կողմին²¹: Ավանդական այս ընթերցումը շեշտը դնում է այն սահմանաբաժանման վրա, թե ի՞նչ կար առաջ և ի՞նչ եղավ հետո: Անկումից առաջ մարդը վայելում էր գերբնական բարիքները՝ անմահություն, ներդաշնակություն Աստծո և բնության հետ:

Մեղքի էության թեմայի շուրջ տարբեր կարծիքներ են արտահայտվել: Ոմանք խոսում են մարդու սեռականության հետ կապված անկման մասին, որը պարճառաբանում են մեղքության, օձի դերի և կնոջ պարժի մոտիվներով: Ուրիշներ կարծում են, որ խոսքը մոգության մեղքի մասին է, քանի որ Նին Եգիպտոսում օձը համարվում էր մոգական կենդանի: Մյուսները խոսում են ոչ թե մեղքի, այլ ծանր հեղուկանքներով հղի զանցանքի մասին, քանի որ այն ներառում է մարդու սահմանափակության ժխտում և ներկայացնում է հպարտության բուն էությունը: Ինչպես էլ հասկանանք առաջին մեղսագործությունը, այն միշտ ընկալվել է որպես Աստծո պարվիրանի կամավոր ոտնահարում:

Ավանդական այս տեսակետի համաձայն մարդկային մեղքը հանդիսանում է ոչ միայն օբյեկտիվ իրականություն, այլ ունի նաև աստվածաբանական նշանակություն՝ Աստծո պարկերի հետ հարաբերության ճանապարհին: Ծննդ. Գ. 1-7-ի ավանդական մեկնության օրինակ է Ս. Լիոնենցի²² առաջարկած վերլուծությունը, որին իր մեկնության մեջ հետևում է Ս. Լախը: Ս. Լիոնենցի նախ ընդգծում է (հիմնվելով Վուլգատայի բնագրի վերլուծության վրա), որ մեղքը Աստծո հանդեպ մարդու անհնազանդության ակտ է, քանի Աստծո պարվիրանի զանցառությունն է:

Գ. 1 - Ինչո՞ւ Աստված ձեզ **պարվիրեց** (Vulgata: Cur praecepit vobis Deus).

Գ. 2 - Աստված **պարվիրեց**, որ նրանից **չուտենք** (Vulgata: Praecepit nobis Deus ne comederemus).

Գ. 6 - Վերցրեց պտուղը և **կերավ**, նաև տվեց իր ամուսնուն, որը **կերավ** (Vulgata: Et tulit de fructu illius, et comedit, deditque viro suo qui comedit).

20 Տե՛ս J. Vermeylen, նշվ. աշխ., էջ 81-90:

21 Նմմր. J. Vermeylen, նշվ. աշխ., էջ 78-79:

22 Տե՛ս S. Lyonnet, *De peccato et redemptione. I. De notione peccati*, Romae, 1957, էջ 29-37:

Բացի անհնազանդության արտաքին գործողությունից, բնագիրը բացահայտորեն նշում է ներքին գործողություն, որից ևս բխում է արտաքինը: Օձի դրդմամբ Ադամն ու Եւան ուզում են լինել ինչպես ասարվածներ (Գ. 5 և այլն), ճանաչել չարն ու բարին: Նեպագա ավանդությունը բացառում է, որ դա ապստամբություն էր Աստծո գերագույն իշխանության դեմ, այսինքն՝ հպարտության մեղք: Տեքստից կարելի է հասկանալ հպարտության յուրահպարտ կյանքի նշանակը: Օձի դրդմամբ.

ա) Եւան ընդունելի համարեց այն միտքը, որ մահվամբ սպառնացող Աստծո խոսքը բացարձակ չէ. «Չեք մեռնի», - ասում է օձը (Գ. 4): Եւան սկսում է կասկածել Աստծո խոսքին:

բ) Նաջորդիվ Եւան ընդունելի համարեց, որ Աստվածային պարվիրանը Աստծուց բրվել է ոչ թե մարդու, այլ Աստծո բարօրության համար, որպեսզի պաշտպանվեն Նրա առանձնաշնորհումները. «Աստված գիտի... որ կլինեք ասարվածների նման» (Գ. 5): Կարծես թե այդ պարվիրանով Աստված պաշտպանվում էր մարդուց: Այս պահից մարդն իրեն նկատում է իբրև Աստծո մրցակից, այնպես որ Աստծո և մարդու միջև հարաբերությունները լծվին փոխվում են: Փոխվում է նաև Աստծո հանդեպ մարդու պահվածքը, և, ուրեմն, փոխվում է հենց «Աստված» հասկացությունը: Աստված, Ով բացարձակ անդրանցական է և ոչ մի բանի կարիք չունի, բացի մարդուն Իր բարիքներով ողողելուց, մարդու հասկացողությամբ դարձավ հասարակ մի արարած, որ ամեն ինչ անում է սեփական օգտի համար:

Մեղքի չարիքը ոչ այնքան անհնազանդության արտաքին գործողությունն է, այլ, ավելի շուրջ, ներքին աններդաշնակությունն ու անկարգությունը, ինչը կործանում է մարդու ներքին կյանքը, մարդու անհատականության խիստ անձնական կողմը: Մեղքի անմիջական հետևանքը, մինչ պարծի պաշտոնական հայտարարումը, հենց մարդու մեջ որոշակի փոփոխությունն էր: Այդ փոփոխությունը խորհրդավոր արտահայտված է «մերկության» պարկերի մեջ: Մինչ այդ, մերկ լինելով հանդերձ, առաջին մարդիկ ամոթ չէին զգում, այժմ սկսում են ամաչել: Մինչ այդ մարդը մտերիմ կապերի մեջ էր Աստծո հետ, այժմ փախչում է Աստծուց (հմմտ. Բ. 25 և Գ. 8): Միայն դրանից հետո է հայտնվում պարիժը՝ մահը:

Ի՞նչ իմաստով պերք է հասկանալ մահը: Ներշնչված հեղինակի մտքերում ևս Աստվածաշնչի հերագա գրքերում մահը կյանքից զրկվելն է: Դա ինչ-որ բարիքից զրկումն է, որ ամբողջ հրեական գրականության մեջ համարվում է Աստծուն պարկանող բարիք: Աստված կյանքի աղբյուրն է ու փվիչը, և երկրային կյանքը Աստծո պարզեցն է: Որքան խորանում էր «կենաց» հասկացությունը և ճոխանում հոգևոր արժեքներով, այնքան խորանում էր մահվան ընկալումը: Վաղ շրջանի հրեաները մահից հետո կյանքի մասին ունեին շար աղու պարկերացումներ. մարմնական մահը միաժամանակ գերագույն բարիքներից մարդու զրկումն էր:

Ծնող. Գ.-ը այս կերպ է ընկալվել ուշ շրջանի տուրքգրային գրականության մեջ, ինչպես պարզվում է Բմաստայան գրքից. «Զի Աստուած հաստարեաց գմարդն յանեղծութեան և ի պարկեր իւրոյ բարերարութեանն արար զնա: Նախանձո բանսարկոյին

եմուր մահ յաշխարհ. և փորձեն զնա, որ նորա վիճակին սակի են: Բայց ոգիք արդարոց ի ձեռնի Աստուծոյ են, և ոչ մերձեսցի ի նոսա մահ» (Բ. 23-Գ. 1): Որպես մեղքի արդյունքի արքահայրություն, համարեքսփի շարունակությունը ցույց է տալիս մարդու ըմբոսությունը մարդու հանդեպ (Կայեն և Աբել), աննախադեպ նախանձ (Ղամբ), մարդկային կյանքի կարճացում (ջրհեղեղին հաջորդող սերնդի ծագումնաբանություն), միություն սարեղծելու մարդու ներքին անընդունակություն (Բաբելոնյան աշտարակ) և գերության վիճակ (Ելից գիրք):

Ծննդ. Գ.-ում մեղքի նկարագրությունից բխում է մեկ այլ ճշմարտություն: Աշխարհում չարի ներկայությունը չի բացառվում միայն ցանկասիրությամբ կամ կրքով: Դա միայն մարդու և Աստծո միջև տեղի ունեցած ողբերգությունն է, որովհետև աստվածը է գալիս մի երբորդ անձ ես՝ օձը:

Աստվածաշունչը, սակայն բացառում է երկինաստություն կամ դուախարիկ որևի՛տ արքահայրություն: Օձը Աստծո սրեղծած դաշտային կենդանիներից մեկն է, թեկուզև առանձնահատուկ: Այն առանձնանում է «խմասությամբ և խորագիտությամբ», որով կարող է թափանցել Եային ու Ադամին անհայտ գործերի մեջ: Օձն ունի նաև փորձառության առավելություն, որով կարող է նույնիսկ սխալեցնել Աստծո պարկերն ու նմանությունը ունեցող մարդուն:

Օձը գործում է նախանձից դրդված, ինչպես վկայում է Իմաստություն Բ. 24-ը, այսինքն՝ մարդկային երջանկության հանդեպ ընդգծված չկամության պարճառով, դա արդեն իսկ ուղղակի չարակամություն է Աստծո հանդեպ, որ արքահայրվում է Նրա արարչության պսակ մարդու հանդեպ չարակամության դրսևորմամբ: Օձը պարծվում է, և, հետևաբար, նա ընդունակ է մեղք գործել, և այն էլ առավել քան մարդը, թեկուզև ըստ էության նա ոչ մի պարվիրան զանց չի առել: Սրանից պետք է եզրակացնել, որ մեղքը ինչ-որ արտաքին օրենքի խախտում չէ, այլ առավել խորը արմատներ ունի: Աստծո դեմ ըմբոսություն դրսևորելով՝ օձը մարդուն գերում է և սպիաում ծառայել իրեն:

Մեղսալից մարդու խելճության հետ երևան է գալիս Աստծո գթասրտությունն ու բարությունը: Մարդը մեղք գործեց, որովհետև չճանաչեց Աստծո բարությունը և կասկածեց, սակայն այդ բարությունը հաղթեց մարդկային չարությանը և գերազանցեց այն:

Մարդուն փրկված պարիժը, ինչպես բխում է շարակարգից, նպատակ ուներ մարդու առողջացումը: Այսպեղ, որպես մեկնություն կարող է ծառայել արխարտության արքահայրությունը, որը մեջ է բերում Թ-ովմա Աբվինացին. «Պարիժները՝ դրանք դեղեր են» (poenae sunt medicinae): Ծննդ. Գ.-ում նկարագրվող մարդուն փրկված պարիժը այսպես էին հասկանում Եկեղեցու այնպիսի հայեր, ինչպիսիք են Ս. Իրենիոսը և Ս. Ղովհան Ոսկեբերանը, որոնք հետևելով Պողոս առաքյալի մտքին (Նոմ. ԺԱ. 32), Ադամի մեղքը վերագրում են Աստծո փրկական փորձինությանը: Ս. Լախը²³, վկայակոչելով Ծննդ. Գ. 1-7-ի Լիոնի վերլուծությունը²⁴, համարում է, որ վերոհիշյալ հարվածը հասկանալու համար ելակերպին հարց է ո՛վ էր օձ-փորձիչը ըստ սուրբգրային հեղինակի: Արդյո՞ք նա նկա-

23 Տե՛ս **S. Łach**, *Księga Rodzaju. Wstęp - Przekład - Komentarz*, Poznań, 1962, էջ 213-214:

24 Տե՛ս **S. Lyonnet**, *Quid de natura peccati doceat narratio Gen 3*, VD 35 (1957), էջ 34-42 :

25 St'u J. Vermeylen, *ibid.*, w2|u., t9 78-79:

մագանությամբ: Նա թվարկում է մի քանի մեկնիչների, որոնք սուրբգրային այս պատմությունը դիտարկում են որպես գրական կեղծիք կամ այլաբանություն, որը, սակայն, նույն հրահանգն ունի, ինչ ավանդական մեկնությունը՝ խուսափել անհարիր գործողություններից: Այսպես օրինակ՝ Յ. Ա. Սոգգինը²⁶, Կ. Յարօշը²⁷, Ն. Ուայթը²⁸ և ուրիշներ գտնում են, որ օձը բանական կրոնի խորհրդանշան է, և այսպիսով սուրբգրային այս պատմության մեջ տեսնում են հեթանոսական պաշտամունքի և կրոնական սինկրետիզմի հերքում: Այդ նույն ճանապարհով է գնում նաև Մ. Գյորգը²⁹, ով օձի մեջ տեսնում է եգիպտական Ռենենուտ օձ չաստվածուհու մասին ակնարկ, որը հունձքի և ճակարագրի չաստվածուհին էր և բարօրության ու օրհնության խորհրդանշան: Ըստ նրա՝ պատմությունը ի մերի ուներ փարավոնի դստեր (որի հետ ամուսնացել էր Մոդոմոնը, Գ. Թագ. Գ. 1) միջոցով ներմուծված պաշտամունքը: Եգիպտական կրոնը մշտապես շեշտում էր փարավոնի աստվածային ծագումը («Լուիներ ինչպես Աստված»), գերմարդկային խմաստությունը («Ճանաչել չարն ու բարին») և առաջնությունը փայլա էր Ռենենուտին և օձին, որը նրա գլխավոր եղանակ էր: Նկարագրում նա նույնացվում է Իսիսի հետ, որը կերակրի և հագուստի չաստվածուհին էր, իսկ ավելի ուշ՝ նաև խմաստության:

բ. Ծննդ. Գ. 1-7-ի ընթերցումը որպես առասպել.

Ըստ մեկնության այս ուղղության՝ Ծննդ. Գ. 1-7-ի պատմության նպատակն է ոչ թե որևէ գործելակերպ հուշել, այլ ներկայացնել օբյեկտիվ իրականությունը: Պատմության էությունը արտահայտված է նրա վերջաբանում: Մարդը սահմանափակ գոյություն է՝ քառասյանքի ենթակա, մահվան դատապարտված, բնության հետ հակամարտության մեջ ապրող (Ծննդ. Գ. 15) և անընդունակ ներդաշնակ հարաբերությունների մեջ ապրելու (Ծննդ. Գ. 16): Երկրի վրա մարդը խոր օտարացում է գգում. երագում է դրախտի մասին, որտեղ չէր լինի ոչ մի սահմանափակում, և հակառակ սրան, սրիված է հաշտվելու մահկանացու լինելու, հիվանդությունների և չարչարանքների մեջ լինելու դաժան իրականության հետ (այս խմաստով է մեկնում Ա. Յ. Հոսերը³⁰): Հարկ է ճանաչել այս պատմության միստիկ բնույթը և հրաժարվել բարոյաուսուցողական հրամայական փնտրելու գաղափարից, քանզի այնտեղ պարզապես խոսվում է համընդհանուր փորձառությամբ ճանաչված մարդկային սահմանափակության օբյեկտիվ փաստի մասին: Հարցին պատմիչի փրկված պարասխանը վերաբերում է ոչ այնքան չարի ծագման պատմական աղբյուրին, որքան նրա էկզիստենցիալ խմաստին (Ս. Վեստերմանն):

Բ. Լանգը³¹, Ծննդ. Բ.-Գ.-ը մեկնաբանելով որպես մարդաբանական առասպել, որ-

26 Տե՛ս J. A. Soggin, *Pison e Gihon: Osservazioni su due fiumi mitici nell'Eden, in Deuteronomy and Deuteronomistic Literature*, Leuven, 1997, էջ 587-598:

27 K. Jaroš, *Bildmotive in der Paradieserzählung: Gedanken zur Botschaft von Genesis 2-3, Bibel und Liturgie* 50 (1978), էջ 5-11:

28 Տե՛ս N. Wyatt, *Interpreting the Creation and Fall Story in Genesis 2-3*, ZAW 93 (1981), էջ 10-21:

29 Տե՛ս M. Görg, *Geschichte der Sünde - Sünde der Geschichte: Gen 3, 1-7 in Licht tendenzkritischen Beobachtungen*, *Münchener Theologische Zeitschrift* 41 (1990), էջ 315-325:

30 Տե՛ս A. J. Hauser, *Linguistic and Thematic Links between Genesis 4:1-16 and Genesis 2-3*, *Journal of the Evangelical Theology Society* 23 (1980), էջ 297-305:

31 Տե՛ս B. Lang, *Trois lecture du récit concernant le paradis perdu (Gn 2-3)*, in B. Lang, *Drewermann*

սրեղ պարզաբերությունը սահմանափակ է բնական աշխարհում և բնությունը կորցրել է իր անսովոր պարզաբերությունը, որն այդ պահից կերտնաանում է կնոջ մեջ: Բ. Լանգը այս պարմությունն ընկալում է որպես բազմաստվածության առասպելի կանոնական խմբագրություն: Ըստ այդ առասպելի՝ «Կենաց ծառը» հնարավորություն կրար բացահայտել առաջին սեռականությունը և պարզաբերության գաղտնիքը: Աստվածները արգելել են մոսկոնալ այդ ծառին, որպեսզի իրենց համար պահեն սրեղծագործության մենաշնորհը:

Ըստ ֆրանսիացի փիլիսոփա Պ. Ռիկյորի³²՝ այս պարմության մեջ պետք է փարբերակել չարի երկու երես: Ադամի առասպելը հանդիսանում է ապաշխարող Իսրայելի ինքնագիտակցության պարզ մարդը հարց է փախ ինքն իրեն պարասխանավորության մասին և ինքն իրեն դարապարտում գործած մեղքի համար: Այսպիսին է չարի բարոյական ընկալումը, որը համապարասխանում է մեր պարմության բարոյախրապական ընթերցմանը: «Բայց, - ավելացնում է նա, - հարկ է նաև հաշվի առնել չարի ողբերգական երեսը, որ արտացոլված է օձի դերում և պարկերն է մարդկային փորձառության որոշակի կողմերի»: Այսպիսով, Ծննդ. Գ.-ը կարելի է դասակարգել որպես մարդաբանական առասպել, որի ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացած է մարդու վրա և որի դերն արտահայտված է երեք փարբեր կերպարների միջոցով՝ փղամարդը արտահայտում է որոշման վճռական բևեռը, կինը արտահայտում է մարդկությունն իր թուլության մեջ, իսկ օձը ներկայացնում է «արտաքին» բևեռը՝ ձայն, որ հնչում է անձի մեջ, կազմում երա մի մասնիկը, որին սակայն, հակառակ իր ցանկության մարդ չի կարողանում փրկապետել: Այսպիսի բխում է երա չար գործերի բազմազանությունը: Մարդը երթարկվում է «այնպիսի արդեն գոյություն ունեցող չարին», ուր որ ապրում է, երթարկվում է այն որոշմանը, որը գոյություն ունի բոլոր մասնավոր որոշումներից առաջ: Օձի կողմից գայթակղված կինը չի կարողանում իր աչքերը կրել արգելված պտղից, նա գերված է առաջին հայացքից անմեղ թվացող հարցերի թակարդի մեջ և հմայված այնպիսի երանկարով, որից ցանկանում է հրաժարվել, սակայն չի կարող խուսափել (Է. Դրեներման):

գ. Ծննդ. Գ. 1-7-ը որպես քաղաքական ընթերցում.

Յ. Վերմեյլեն³³ նկատում է, թե բազում նորագույն ուսումնասիրություններ պնդում են, որ դրախտի մասին պարմությունը նկատի չունի ընդհանուր ինչ որ բան, այլ ժամանակի հասարակության մասնավոր կացությունը: Նախորդ մոտեցման պես այս փեսությունն էլ մի բանի փարբերակ ունի:

Վ. Բրուգգեմաննի³⁴ համար Ծննդ. Գ.-ը երադարձ հայացք է Դավթի մեղքի վրա ուղղված, որ նկարագրված է Բ. Թագ. ԺԱ.-ԺԲ.-ում. Բերսաբեով փարված թագավորը անխուսափելի մահվան է ուղարկում իսթացի Ուրիային, որպեսզի նա գռիվի մարտի դաշտում, երկուաբար Դավիթը պետք է պարծվի Աստծո կողմից, բայց այդ պարմությունը ավարտվում է այսպես կոչված «հույսի շեշտադրումով»՝ Սողոմոնի ծննդյան նկարագրությամբ: Ծննդ. Գ.-ը, Ադամին և Եւային ներկայացնելով որպես օձի գայթակղութ-

interprète de la Bible, Paris, 1994, էջ 59-78:

32 Տնն P. Ricœur, *Finitude et culpabilité*, vol. 2 : "La symbolique du mal", Paris, 1960, էջ 218-260:

33 Տնն J. Vermeylen, նշվ. աշխ., էջ 80-81:

34 Տնն W. Brueggemann, *Genesis*, Atlanta, 1982, էջ 44-50:

յուններին դիմագրավելու անընդունակ, իսկ հեպո պարսի արժանացած, ծածուկ քննադատությունն է Դավթի և նրա վարկաբեկիչ վարքի: Այդուհանդերձ, պարմությունը վերջում կրում է հույսի հեռանկարը ի դեմս Եսային փրկված խոսքման:

Վ. Ֆոն Զոդենը³⁵ Ծննդ. Գ.-ը ընկալում է որպես քննադատություն ուղղված Սողոմոնի դեմ, որը փրվել էր եգիպտացի կնոջ կործանարար ազդեցությանը: Ծննդ. Գ.-ի պարմության նմանապիպ մեկնաբանություն ձևակերպել և ընդլայնել է Մ. Գյորգը³⁶: Այս նույն գծով ընթանալով և վկայակոչելով Եսայի ԺԴ. 29-ը և Երեմիա Ը. 17-ը, ԽԶ. 22-ը՝ Կ. Նոյերը³⁷ օձի մեջ փնտրում է Իսրայելյան թշնամի որևէ կերպար: Ծննդ. Գ.-ը Իսրայելի համար պարզ է նախագուշացման հիշեցում լինել օրար ժողովուրդների, որոնք ընդմիշտ թշնամի կմնան:

Ըստ Յ. Գվիխարդի³⁸, մեղքին նախորդող անմեղության վիճակը խորհրդանշում է Դավաժնորաց շրջանի ասարվածապետությունը: Միապետական կարգերը գերադասելով՝ Իսրայելը Յահվեի փոխարեն թագավոր կարգեց (հմմտ. Ծննդ. Գ. 22) և այդ կերպով խեղաթյուրեց ասարվածադիր հասարակության գործունեությունը: Սա համապատասխանում է Ա. Թագ. Ը.-ին, որը բացասական եզրույթներով է խոսում միապետության հասարակության մասին: Դավաժնորաց շրջանի ասարվածապետական իշխանությունը լիակատար համապատասխան ձևն էր սկզբնական հավաքարմության, իսկ միապետությունը հոմանիշն է մեղքի ու նրա հետևանքների: Քաղաքական համակարգի մասին հիմնավոր այս պնդումը, սակայն, շուրջով պարզ է արգելվել փրապետող միապետական գաղափարախոսության կողմից: Արդեն այս նոր շարակարգում թագավորական իշխանությունը Յահվեի իշխանության արտացոլումն է, իսկ մեղքը Նրան ընդդիմանալու փաստն է: Չարի և բարու գիտության ծառը սեփականացնելու ցանկությունը ցանկություն է սեփական օրենք սրելով և թագավորի օրենքը մի կողմ թողնելու: Ն. Ուայթը³⁹ չարի և բարու գիտության ծառը նույնացնում է Մամբրեի կաղնու հեղ (եբրայերեն מֶמְבְּרֵי «մոմբե») նշանակում է ուտուցիչ (չարի և բարու)), որ նվիրված էր Էլի պաշտամունքին և գտնվում էր Սյոբենում՝ Նյուսիսային թագավորությունում (Ծննդ. ԺԱ. 6, Դավ. Թ. 6-37): Պարմության նպարակն էր ցույց տալ Մամբրիայի թագավորության անհետացման պարծառները, քանի որ Յահվեին հավաքարին մնալու փոխարեն փորձում էր պահպանել Էլի պաշտամունքը:

դ. Ծննդ. Գ. 1-7-ը որպես հոգեվերլուծական ընթերցում.

Ջ. Է. Բրունսը⁴⁰, վերլուծելով նախածնողների անկումը ներաշխարհի հոգեբանության փոփոխությունից, նկատում է, որ սկզբնաձևի մեղքի փարքեր հանդիպում են բոլոր ժողովուրդների մոտ: Արգելված ծառը խորհրդանշում է մարդու համար անհասանելի

35 Տե՛ս W. von Soden, *Verschlüsselte Kritik an Salomo in der Urgeschichte des Jahwisten?*, *Welt des Oriens* 7 (1974), էջ 228-240:

36 Տե՛ս M. Görg, նշվ. աշխ.:

37 Տե՛ս K. Holter, *The Serpent in Eden as a Symbol of Israel's Political Enemies: A Yahwistic Criticism of the Solomonian Foreign Policy?*, *Scandinavian Journal of the Old Testament* 1 (1990), էջ 106-112:

38 J. Guichard, *Approche „matérialiste“ du récit de la chute. Genèse 3, Lumière et Vie* 131 (1977), p. 57-90.

39 Տե՛ս N. Wyatt, *Interpreting the Creation and Fall Story in Genesis 2-3*, *ZAW* 93 (1981), էջ 10-21:

40 Տե՛ս J. E. Bruns, *Depth-Psychology and the Fall*, *CBQ* 21 (1959), էջ 78-82:

բարիքը, իսկ օձը՝ արգելք այդ բարիքը ձեռք բերելու ճանապարհին: Օձը խորհրդանշել է հավասարապես երկու պարզությունների, երկու հակադրության, ինչպես նաև մահվան ու թաղման: Այսպիսով, օձը խորհրդանշել է երկրային կյանքի:

Ք. Թեոֆանի⁴¹ Ծննդ. Գ.-ը մեկնաբանում է որպես անցում «հավաքից դեպի քրիստոնեություն», որ ենթադրում է կարողությունների փոփոխություն: Առաջին զույգի մեղքը Աստուծո սպեղծագործական ակտի միջոցով ներմուծված կարգավորության խորհրդանշական ժխտումն է: Նախառակ գործընթացին հանդիպում ենք Էմմաուսի ճանապարհին Անծանոթի հետ հանդիպման ժամանակ (Ղուկ. ԻԴ. 13-35): Այսպես աշակերտները մտնում են խորհուրդի աշխարհ, որը հնարավորություն է տալիս նոր հարաբերություն հաստատել քրիստոնեական կարողության և խոսակցական հաղորդակցման միջև, անծանոթը ճանաչելու համար:

Է. Դեռերման⁴² Ծննդ. Գ.-ի ընդարձակ հոգեվերլուծական մեկնաբանական քննություն է առաջարկում, որտեղ բացահայտվում է օձի կապը սեռականության խնդրի և վախի դիմամիկայի հետ: Նա նկատում է, որ հնագույն առասպելներում օձը միշտ կապվել է անձրևի, փոթորկի, ծիածանի, ծովերի և լճերի, ամպերի և գիշերվա խավարի հետ: Առասպելներում հաճախ օձը նույնացվում է անգոյության, սկզբնական քառսի, ձմեռվա, տապի և փոթորկի խավարի հետ: Լուսնի աստվածուհու հետ միասին օձը հանդես է գալիս որպես ֆալլուսի խորհրդանշ: Օձի «խմասպությունը» կապվում է պարզության հետ: Առասպելներում օձը ոչ միայն արտաքին իրականության խորհրդանշն է, այլև հոգեկան իրավիճակների, խավարի զգացողության, լույսի և խավարի ուժերի միջև պարերազմի, անգիտության ու անկման և այլն: Ըստ Է. Դեռերմանի՝ Ծննդ. Գ. 1-7-ի օձը գլխավորապես ֆալլուսի խորհրդանշն է: Այս պարունը գծագրում է մարդկային սեռականության և նրա խմաստի մանկամիտ փոփոխություն: Նեոխոսի ուշադրություն է դարձնում այդ խորհրդանշի բազմաանշանակությանը, այնուամենայնիվ փորձում է բացահայտել նրա կապը Էդիպի բարդության հետ՝ Յունգի ընկալմամբ: Որպես վերլուծության հիմնական նա զուգահեռում է վախի դերը՝ Ֆրեյդի քրիստոնեության լույսի ներքո: Մարդկային հոգեբանության վերը նշված խնդիրների լուծումը նա փնտրում է քաղության առասպելի մեջ: Յանվիստական գործում այս սիմվոլի երկխոսությունը Դեռերմանին հանգեցնում է այն եզրակացության, որ այն միաժամանակ կարող է լինել ինչպես մեղքի, այնպես և քաղության խորհրդանշ: «Սկզբնաձին մեղքի» Լույսում կազմող ներքին հակամարտությունը և վախը նա մեկնաբանում է ոչ այնքան որպես «հասարակական ինքնագիտության», այլ որպես «դարարկության զգացման» արտահայտություն, որպես սկզբնական վախի և մեղքի գիտության պարկերացման ձևեր: Ծննդ. Գ.-ը սովորեցնում է, որ հանդիպող երկուողները բնական վիճակներ են, և հոգեբանական ենթակայական ընկալումների մեջ վերագրում են իրենց նախնական բնագոյան վիճակները: Այդ երկուողից կարելի է ձեռքազարկել, հակառակ Յանվիստի պարունմի, «լինել ինչպես աստվածներ» առաջարկին մարդու ազատ պարասխանի միջոցով:

41 X. Thévenot, *Enaüs, une nouvelle Genèse. Une lecture psychanalytique de Genèse 2-3 et Luc 24,13-35, Mélanges des Sciences Religieuses* 37 (1980), p. 3-18.

42 Տե՛ս E. Drewermann, *Stukturen des Bösen. Die jahwistische Urgeschichte in exegetischer, psychoanalytischer und philosophischer Sicht. Teil 2: Die jahwistische Urgeschichte in psychoanalytischer Sicht (Paderborner Theologische Studien, 5)*, München, 1977, էջ 69-247:

ԽԱՆՈՒՄԱՆ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ

ՄԱՐԻԵՏԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

բանասիրական գիյր. թեկնածու

ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉՆ ԻԲՐԵԻ ԱՐԴԻ ԵԶՐԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱԳՐՅՈՒՐ

«Նայ հանճարին նիւթը՝ բեղմնատրուած քրիստոնէութեան շունչովը,
այս է, կարելի է ըսել, Աստուածաշունչի հայերէն
թարգմանութեան բնագանցական իմաստը»:

Շահան Պերպերեան

Նայրնի է, որ Աստուածաշունչ մարչանը քաղաքակրթության հիմնական աղբյուրներից է, եւ անգնահատելի է նրա դերը ոչ միայն հավատքի, այլեւ պատմության, գիտության, մշակույթի ամենապարբեր ոլորտներում:

Սրանով են թերեւս պայմանավորված Գրքերի Գրքի ընկալումը ազգերի, ժողովուրդների եւ պետությունների կողմից, նաեւ նրա բազմաթիւ ու անընդհատ թարգմանությունները: Մեզ բերենք Շահան Պերպերեանի կարծիքն այն մասին, թե ինչու եւ ինչպէս եղաւ, որ Աստուածաշունչն այլ ազգերի թվում նաեւ «հայ հոգու «ի գործություն» ունեցած հարկությունների միաձուլման ու ծաղկեցման» պարճառը դարձաւ. «Միակ պարասխան մը կա՝ քրիստոնէութեամբ Նայաստան բերված Ավերիսն իսկ... Նայաստան բարձր աշխարհի այդ մարդոց բերված ավերիսը, թե ինչ որ Նայ Նոգին կը սիրեր ամեն բանն վեր, թերեւս սակայն անգիտակցից սիրով մը, իբր լույս բանականության, իբր Նույս Նոգվո, իբր Սեր... այս աշխարհի վրա պարահաբար ապրող վաղանցուկ ու անարմար բան մը չէր... Ստուգություն, թե հայկական լեռներէն շար անդին, բայց իրապէս, եղեր է Մեկը, որ իրենց համար խաչվեր էր, բայց որ իբր աստուածային բանն իսկ վերահայրնվեր էր եւ որու կյանքին ճառագայթած անօրինակ լույսովը այդ ճշմարտությունը ընդմիշտ հանձնված էր մարդոց»¹:

Այդ ավերիսն ու ճշմարտությունն էին թելադրում թարգմանել Աստուծո եւ իր արարածների հաղորդակցման սքանչելի պարզամագիլները:

¹ Տե՛ս Ներսէս ավ. քին. Ներսէսյան, Աստուածաշունչը եւ հայ մշակույթը, Երևան, 2001, էջ 7: Այսուհետև սույն գրքի մեջբերումները՝ շարադրանքի մեջ փակագծերով:

Իսկ թարգմանություններով ժողովուրդների առջև պիտի բացվեր իմաստության անընդգրկելի ընդերքը, քաղաքակրթության ու մշակութային արժեքների անսպառելի աղբյուրն ու հարաբերությունները: Սրանով է **Աստվածաշունչը միշտ նոր ու ժամանակի** հետ չհնացող, ի տարբերություն ամեն ինչի, որ ժամանակի ազդեցությամբ հնանում է, Գրքերի Գիրքը գնալով նորանում է ևս ավելին՝ ժամանակից միշտ առաջ է ընկնում: Եւ քանի որ Աստվածաշունչը Աստծու խոսքն է՝ ուղղված Իր իսկ արարած աշխարհին, այն ինքն է հավաստում, որ գրքերի հեղինակները ներշնչված են եղել Աստծո Նոգով², ուրեմն Աստված մարդկությանն ուղեկցում է Իր նախանշած ժամանակի մեջ:

Աստվածաշունչը, քրիստոնեական Եկեղեցու Սուրբ Գիրքը լինելով, պատմական փաստաթուղթ է, Աստծո ճշմարիտ խոսքը, որի Նին Կրակարանի լեզուն երբայերեն է, իսկ Նոր Կրակարանի գրքերը գրվել են պարզ հունարենով՝ «կոյնե»-ով:

Կրոնագիտական գրականության մեջ³ այս առիթով նշվում է, որ Կովյա լեզուն պատմական չի ընկրկվել, և եթե Սուրբ Նոգին է Նոր Կրակարանի քսանյոթ գրքերի գլխավոր հեղինակը, ապա հասկանալի է, որ աստվածային լուրը հաղորդելու նպատակով ընկրկված լեզուն նույնպես փրկչական ծրագրի տարրերից է:

Այսպիսով, երբայերենից և «կոյնե» հունարենից կատարված թարգմանությունները ևս արարչական, փրկչական խորհրդի կրողները պիտի լինեն:

Այս առումով Կրեդին է վկայակոչել նույն գրականության մեջ արված վերլուծությունները լեզվի ծագման մասին: Անդրադառնալով լեզվաբանների համար իբրև հիմնախնդիր մնացած այս հարցին՝ հեղինակը մեջ է բերում Փրկչի խոսքը Նովհաննես առաքյալի վկայությամբ, թե Բարձրյալն իր Նոր պարվիրանն է հայրնում հավիտենական կյանքի մասին. «Ահա թե ինչու այն, ինչ ասում եմ, ասում եմ այնպես, ինչպես Նայրն է ինձ ասել»⁴: Շարունակելով միաբլբ՝ հեղինակը նշում է՝ Սուրբ Գիրքը սովորեցնում է, որ առաջին մարդը՝ Ադամը, լեզուն սովորել է հենց իրեն Արարող Աստծուց: Աստված է իր կատարած գործերին անուններ փոխել և խոսելով Ադամի հետ՝ սովորեցրել է Իր լեզուն՝ բառեր ու դրանց մարմանշած գաղափարները: Աստծո սովորեցրած բառարանը, հասկանալի է, շատ մեծ պեղք է լինել, ավելին՝ խոսքն արդեն ոչ միայն բառարանի, այլև լեզվական համակարգի մասին է: Բառի և նրա մարմանշած առարկայի միջև կապը կամայական չէր, այլ՝ Աստծո կամքով ու հաստատված: «Նշված կապի չարաշահումը լեզվի մեկ կամ բազմաթիվ օգտագործողների կողմից Կրեդի կրար թյուրիմացությունների և հաղորդակցության խզման»⁵: Մարդու միլիոնավոր սերունդներ՝ Ադամից մինչև Նոյ և Նոյից՝ Փաղեկ (Մենդ. Ժ. 25), գործածում էին Աստծո՝ իրենց հայր Ադամին թվադրած բառերը, հնագանդ լինելու դեպքում՝ նաև բառակապակցությունները, ինչպես և այն բառերը, որոնք Ադամը գործածել է առաջին անգամ, և որոնք հավանության են արժանացել Աստծո կողմից:

2 Տե՛ս Մ. Բախելոր, Երբ բացում ենք Աստվածաշունչը, Երևան, 1999, էջ 9:

3 Տե՛ս Ա. Գալսայան, Նոր Կրակարանի ընդհանուր ներածություն. «Նավարք և կյանք», Երևան, 2003, էջ 35:

4 Ամդ, էջ 142-143:

5 Ամդ, էջ 35:

Սենաար երկրի խառնաշփոթից հեկտո էլ մարդիկ խոսեցին Ասարծոն պարզեցնում լեզուներով՝ «կղզիաբնակ ազգերի (Ծննդ. Ժ. 5), Քամի որդիների (Ծննդ. Ժ. 20), Սեմի որդիների (Ծննդ. Ժ. 31): Կնշանակի՝ Ասարված ինքն է հասարակել Իր սարեղծած յուրաքանչյուր լեզվի բառի և նրա բովանդակության կապն այնպես, որ յուրաքանչյուր լեզվախմբի, յուրաքանչյուր ազգի պարկանող մարդկանց հաղորդակցությունն ու նրանց մարերի արարահայրումը մշտապես հնարավոր էին ըստ Ասարծոն ծրագրի⁶:

Նկրեությունն այն է, որ Ասարված ինչպես Ադամի և Նոյի հեկ էր խոսել նրանց լեզվով՝ պահպանելով բառի ու նրա մարնանշած առարկայի՝ իր իսկ հասարակած կապը, այնպես և Աբրահամի, Իսահակի, Նակորի, Մովսեսի հեկ խոսելու էր իրենց լեզուներով՝ դարձյալ հասարակելով նշված կապը:

Ուսումնասիրողների եզրահանգմամբ կենսական հարցը Ասարծոն հասարակած հարաբերությունները՝ հայրնության լեզվի բառի և նրա մարնանշած իմաստի, ինչպես նաև րված գուգորությունների կապն ընդունելն ու հարգելն է: Նույնը վերաբերում է նաև բառերի թարգմանությանը, որովհեկն ո՛չ մի կապ, ո՛չ մի բառակապակցություն կամայական է: «Նախնական լեզվի բառի ճշգրիտ իմաստը և մյուս լեզվի՝ դրան համարժեք բառերի նման որոնումները դյուրին չեն, սակայն անհրաժեշտ են՝ հնարավորին չափ պահպանելու կապը բառի (որից Ասարված սկզբնապես օգրվել է) և հիշյալ ժամանակաշրջանում դրա մարնանշած առարկայի միջև»⁷:

Այսպեղից պարզ է դառնում Մուրբ Գրքի առաջին թարգմանիչների կարարած գործի բնույթը:

«Թարգմանված լեզուների շարքում, - կարդում ենք համապարասխան գրակաության էջերում, - հայերեն թարգմանությունը գրավում է յոթերորդ րեղը» (էջ 9):

Նղիմակը թարգմանության նպարակը Ավերարանի պարգամը հայրնելն էր համարում՝ Նիսուս Փրկչի ծնունդը, կյանքը, մահն ու հարությունը: Նախահիմքն իմանալու համար պերք էր թարգմանել Նին Կրակարանի երեսունինը և Նոր Կրակարանի քսանյոթ գրքերը, առանց որոնց անհնար էր թեկուզ ամեն կիրակի պարարագ մարուցել:

Նիշենք, որ Ասարվածաշունչ մարյանի բոլոր գրքերը նույնական չէին կարող լինել ընդգրկումների ոճով, մարեցումներով, ժամանակաշրջանով և դրանցից բխող բազմաթիվ հանգամանքներով, սակայն ունեն չափազանց կարևոր ընդհանրություն՝ արարչագործության նպարակը: Աշխարհի և մարդու արարումը, կյանքի գարգացումն արդեն ներթադրում են սերունդները միավորող առանձնահարկություններ:

Սակայն ժողովուրդներին ու սերունդները միավորող չափազանց կարևոր առանձնահարկություն է նաև գիարության ու մշակույթի րարեր բնագավառներին վերաբերող գիարական այն հսկայական րեղեկարվությունը, որն առկա է Ասարվածաշնչի բոլոր գրքերում: Կարելի է այդ իրողությունը արժեուրել՝ թեկուզ վկայակոչելով միայն եզրույթների համակարգը, որն ուղղակի բխում է Մուրբ Գրքից:

Դրանով են բացարվում նաև այս եզակի մարյանի բազմաթիվ ու անընդմեջ

⁶ Տեն անդ, էջ 146:

⁷ Անդ, էջ 149:

թարգմանությունները, այլապես իբրև հավարի գիրք՝ այն կարող էր մնալ բնագրային լեզվով. չէ՞ որ Նխուս Փրկիչը խոսել է արամեերեն, Նին Կրակարանի լեզուն եբրայերենն է, Արևելքում գրականության և կրոնի լեզուն ասորերենն էր (արամեերենի մի փարսա-պեսակը), և թրիսպոնությունը ասորերենով է թափանցել մինչև Նոռավոր Արևելք։ Ի վերջո «երկու ձվենի» վերածված Նայասպանում ժամերգությունները կարարվում էին օտար լեզուներով՝ հունարեն և ասորերեն, և ինքնություն գրի, հեղինակաբար ազգային Եկեղեցու սրբոցման ազգամիավորիչ անհրաժեշտությանը հավասար կարևոր էր այդ սբանչելի մաքյանի գանձերը հային մաքչելի դարձնելը։ Նոգետը հայրենիք կառուցելու այդ դժվարին ժամանակաշրջանում՝ իբրև փրկության լույս-արև, ճառագայթեց Մաշ-պոցի և նրա սաների մեծ ջանքերի երախայրիքը՝ Սողոմոնի առակների գրքի թարգմա-նությունը, որի փրկարար պարգամով արժևորվում էր իմաստության և հանճարների մարբերի խորությունը։ Այդ թարգմանությունը նույնքան նշանակալից էր, որքան ինքը՝ այբուբենի գյուրը։ Սահակ-մեսրոպյան այս թարգմանությունը, որ Կորյունի բնորոշմամբ «փութանակի» է, իր նախնական օրինակով մեզ չի հասել։ Ռ. Իշխանյանն այդ առիթով գրում է. «Նայրնի է, որ ամբողջ գիրքը նոր խմբագրության է ենթարկվել 431-432 թվա-կաններից հետո, և նրա լեզվի մեջ մուծվել են նաև շուրջ բառորդ դար արդեն գրավոր օգտագործված սահակ-մեսրոպյան գրական լեզվի մշակութային նվաճումները»⁸։

Լեզվաբանը թարգմանությանն անդրադառնում է հայերենի եզրաշինության հար-ցերի առնչությամբ՝ ընդգծելով, որ այն սկիզբ է առնում առաջին թարգմանիչների «Ա-ռակք Սողոմոնի» գրքի թարգմանությամբ իսկ։

Օրինակների վկայակոչումով նա իրավացիորեն նշում է, որ «Առակք Սողոմոնի» ոչ մեծ բնագրում փեղ են գրել **իրավաբանական, գյուղատնտեսական, ռազմական, կենդանաբանական, բուսաբանական** և այլ կարգի մի շարք ուրիշ բառեր, որոնք իրենց բնույթով մոտ են **տերմինի** ըմբռնմանը»⁹։

Այսինքն՝ Աստվածաշունչը այսօրվա եզրութաբանության համար առաջադրուի աղբյուր է։

Անդրադառնալից հեղինակի մեկ ուշագրավ դիտարկման. «Աստվածաշունչում գոր-ծածված մի շարք հայկական անվանումներ այնպիսի բնույթի են, որ ակամայից մարդ մտածում է, թե դրանք հազիվ թե ծնունդ առած լինեն ժողովրդի խոսակցական լեզվում՝ բարբառներում։ Միայն է առաջանում, որ գիտական անվանումների արժեք ունեցող հա-յերեն շարք բառեր ու կայուն բառակապակցություններ բանավոր պաշտոնական (ափե-նական) խոսքում, նաև գրավոր խոսքում կարող են գործածված լինել նաև նախքան Աստվածաշունչի սահակ-մեսրոպյան թարգմանությունը։ Այլ խոսքով՝ հայերեն տերմինա-շինությունը կարող է ավելի երկու լինել, քան 5-րդ դարի սկզբի թարգմանչական շրջանն է»¹⁰։ Նաև ակամայից է, որ փվյալ դեպքում մեզ հեղինակաբար Աստվածաշունչի՝ իբրև գիտա-պարմական փաստաթղթի առանձնահատկության ընդգծումն է, որից էլ գիտությանը

8 Ռ. Իշխանյան, Անվարի հայերենի տերմինաշինության, Երևան, 1981, էջ 11։

9 Անդ, էջ 12-13։

10 Անդ, էջ 11։

պիպանի փառքեր հեպտություններ կարելի է անել, ինչպես, օրինակ, «կարևոր է, որ սահակ- մեսրոպյան բառօգտագործման մեջ արդեն առկա է այն ուղղության ստանդ, որով հեպագա դարերում պիպի ընթանային հայերենի բառաշինությունն ու փերմինաշինությունը»¹¹:

Ակնհայտ է, որ Աստվածաշնչի թարգմանությունը հեղաշրջող դեր կատարեց ոչ միայն հոգևոր կյանքի ասպարեզում, այլև գիտության բնագավառում: Մահակ Կաթողիկոսը, Մեսրոպ Մաշտոցը և նրանց գործակցող աշակերպները կոչվեցին թարգմանիչներ: Նրանց գործի նշանակության գիտակցումն ի սկզբանե կար, սակայն «իբրեց կատարած աշխատանքին զուգահեռ նրանց կոչումն աստիճանաբար լայն իմաստ է ստանում: «Թարգմանիչ» բառն սկսում է գործածվել նաև «գիտնական» իմաստով: Նրանց կոչումն է դառնում Աստվածաշնչի և կրոնական ուրիշ գրվածքների միջոցով աստվածային ճշմարտությունը փոխանցել ժողովրդին» (Էջ 13):

Աստվածաշնչի թե՛ գրաբար, թե՛ աշխարհաբար թարգմանությունները բարձր են գնահատվել քրեականները, օրինակ՝ Վ. Գ. Գուդելը նշում է, որ «եթե այդ թարգմանությունը փոխանցվեր չաղավաղված, իր վաղեմությամբ անգնահատելի արժեք կլիներ» (Էջ 36):

Երբ հայերեն Աստվածաշնչի լուրջ ուսումնասիրությամբ զբաղվող ամերիկացի Աջերին հանձնարարվում է Նոր Կտակարանի գրաբար և աշխարհաբար նոր հրատարակություններ պատրաստել, ահա թե ինչ է նա գրում. «Եթե հնարավոր է, կկամենայի խոստովել վաղեմի թարգմանության փոփոխությամբ ազգին վնաս հասցնելուց, թարգմանություն, որի հանդեպ նրանք խորին ակնածանք են փառում, և որը հիշատակի արժանի է նրանց հարգանքին... Մի կողմ դնելով ընդօրինակողների որոշ աղավաղումներ, թարգմանությունն իրապես փառահեղ է: Չեմ կարծում, որ այն անգլերեն մեր գերազանց թարգմանությունից ստորադաս է» (Էջ 38):

Իհարկե, շատ կարևոր է մեր իսկ ժողովրդի ակնածանքը Աստվածաշունչ մատյանի հայերեն թարգմանության հանդեպ, բայց երկրորդական չեն նաև այլոց կարծիքները, ինչպես Լա Կրոզի, որն այն անվանել է «Թագուհի թարգմանություն», իսկ պրոֆեսոր Կոնիքերը գրում է. «Լեզվական գեղեցկության և ուղիղ թարգմանության քրեականից հայ թարգմանությունը անգերազանցելի է: Հայ թարգմանությունը գրեթե այն արժեքն ունի մեզ համար, ինչ որ հունարեն բնագիրը»¹²:

Բոլորին է հայտնի, թե ինչ արժի բնագրի և թարգմանական փառքերակի այսպիսի եզակի համեմատությունը, այսպիսի գնահատականը:

Ու, Բշխանյանը նշված աշխատության մեջ հայոց լեզվի եզրաշինությունն ուղղակի կապելով սահակ-մեսրոպյան թարգմանական գործունեության հետ, գրում է, որ Մահակ Պարթևը, Մեսրոպ Մաշտոցն ու նրանց աշակերպները օտար անունների դիմաց աշխատել են դնել հայկականը: Ուշագրավ է, որ Աստվածաշնչի հունարեն (Յոթանասնից) թարգմանության մեջ մի շարք երբայական բառեր պահպանված են հունական քրեա-

¹¹ Անդ, էջ 12:

¹² Ֆ. Կ. Կոնիքեր, Մեսրոպ Մաշտոց, հոգվածների ժողովածու, Երևան, 1963, էջ 213:

դարձությամբ (փապան, գայիսոն, յոբելեան): Լեզվաբանը նկատում է մի կարևոր միպտում, այն, որ «հայերենի տերմինաշինության ավանդների տեսակետից ուշադրություն է գրավում այն հանգամանքը, որ դեռևս Ե. դարից հայ տերմինաշինությունը զարգացավ առավելապես օտար բառերը **թարգմանելու** կամ հայացնելու ճանապարհով և ավելի սակավ չափով թարգմանությունից **անկախ, բոլորովին ինքնուրույն** գիտական անվանումներ ստեղծելու ուղիով»¹³:

Լեզվաբանը նշում է, որ երբ թարգմանիչները հայերենում հարմար բառ չեն գտել և չեն կարողացել այդպիսին ստեղծել, նման դեպքերում պարզապես վերցրել են հունական որոշ բառեր, որոնք հաճախ հայերենի հնչական հիմքին են ենթարկված, հայացված են, օրինակ՝ *ergasia* - արգասիք, *ekklesia* - եկեղեցի, *mechanai* - մեքենա, *milion* - մղոն, *talanton* - փաղանդ և այլն: Իրավացիորեն նշվում է, որ նման իրողություններն աննշան փոխոս են կազմում մեծածավալ այս մատյանում, և հիշարկվում է որոշ բանասերների կարծիքը, թե «այդ երևույթները հոյակապ թարգմանության մասնավոր թերություններ են»¹⁴:

Սակայն տերմինների ծագումնաբանության և դրան առնչվող այլ հարցեր սույն հոդվածի նպատակի սահմաններում չեն, պարզապես մեզ հետաքրքրող հայոց լեզվում Աստվածաշնչից և նրա միջոցով անցած եզրությունների մեծածավալ առկայությունն է և եզակի այս մատյանի ու նրա թարգմանիչների անփոխարինելի ազդեցությունն ընդհանրապես հայերենի բառաշինության և մասնավորապես տերմինաշինության ասպարեզում: Այդ ազդեցությունը շարունակական եղավ նաև հետագա դարերում, ընդգրկեց նաև հունարան դպրոցի գործունեությունը, որը, չնայած իր՝ հայերենը հունարենով պարճենալու մեթոդի ձգտումներին, տերմինաշինության ասպարեզում նշանակալից դրական դեր կատարեց՝ մանավանդ մի շարք բառակազմական նախածանցներ շրջանառության մեջ դնելով (բաց, մակ, ներ, բաղ և այլն):

Ընդհանրապես եզրաբանության պարմությունը սոսկ լեզվական-լեզվաբանական հարց չէ, այլ անհերքելի փաստ ժողովրդի անցած պարմական ճանապարհի մասին: Ս. Ասլանյանը գրում է. «Տերմինաբանության բնագավառում ավելի հստակ և ակնառու է լեզվի, հարկապես նրա բառային համակարգի կապը փոխյալ ժողովրդի նյութական և հոգևոր մշակույթի պարմության հետ»¹⁵: Շարունակելով միտքը՝ հեղինակը նշում է, որ «այս կամ այն բնագավառի տերմինաբանության պարմությունը վերջին հաշվով ներկայացնում է նաև բնության ճանաչողության և հասարակության զարգացման պարմություն»¹⁶: Այստեղից էլ բխում է, որ «տերմինաբանության պարմությունը ոչ միայն ազգային պարմական պրոբլեմ է, այլև համաշխարհային գիտության ինտերնացիոնալ պրոբլեմ և մարդկային քաղաքակրթությունների և ժողովուրդների մշակութային

13 Ռ. Իշխանյան, Ավանդիկ հայերենի տերմինաշինության, Երևան, 1981, էջ 12-13:

14 Անդ:

15 «Ավանդիկներ ժամանակակից հայոց լեզվի բառագիտության և տերմինաբանության», Երևան, 1992, էջ 149:

16 Անդ:

փոխազդեցությունների պարամության պրոբլեմ»¹⁷։ Իսկ փոխազդեցությունների և ներթափանցումների ծավալն ու անփոխարինելի դերը երևան կգան Աստվածաշունչ մատյանի հեղի արմինաբանական բառարանների¹⁸ ընձեռած փաստական նյութի հպանցիկ իսկ համեմատությամբ, այսպես՝ «Ով որ հարվածի իր հօրը կամ մօրը, **մահապարծի** թող ենթարկվի» (Ելք ԻԱ. 15), կամ՝ «Ականջ մի՛ դիր սուր լուրերին։ Տօգուր անիրաի անիրաւ **վկայ** մի՛ լինիր» (Ելք ԻԳ. 1), այդպես էլ՝ «Ասորիների **գօրքի հրամանապար** գեղեցկադէմ Նէմանը... հգօր էր, սակայն՝ բորոպ» (Դ. Թագ. Ե. 1)։

Նայրնի Է, որ արմինն արքանայարմ է գիպության, արեխնիկայի, մշակույթի, հասարակական կյանքի եզրավորված, ճշգրտված հասկացություն, իսկ այն բառերը, որոնք հասկացություն չեն արքանայարմ, արմին լինել չեն կարող։

Նաև եզրաշինությունը բառաշինություն է, բառապաշարին նոր նյութ մատակարարող ուղի։ Այսպիսից հեղեմում են եզրայինների կազմության, խոսքիմասային պարկանություն, ձևաբանական կաղապարների հարցեր։

Նայրնի Է, որ հայոց լեզվի բառապաշարի հարստացման հիմնական աղբյուրը բառակազմությունն է, ուստի արմինները, որ բառապաշարային միավորներ են, որպես բառեր՝ կազմվում են ավելի լեզվին հարագար լեզվական միջոցներով, լեզվի բառակազմական օրինաչափություններով։ Սուրբ Գրքից արդի լեզվին անցած արմիններն էլ կազմությամբ համապարասխանում են մեր լեզվի բառալազմական կաղապարներին։ Ինչպես բառապաշարում ընդհանրապես, այնպես և եզրաբանության մեջ պարզ բառերը սակավաթիվ են, ինչպես՝ **վկա, գրավ, կրակ, ծոմ, վեմ, խաչ, հավար, որոմ, նարդոս, կորեկ, գինի, ոսկի, անագ, թիթեղ, ածուխ, կրավ, սարդիոն, գմրուխ, արյուն, կող, ոսկր, ծունկ, սեռ, քենդ, շնորհ, քաճար** և այլն։

Սակայն այս բառերը բաղադրյալ բառ-արմիններ սրեղծելու համար «հումք» են ծառայում և մեծ հնարավորություններ ընձեռում, օրինակ՝ «լեղի» արմինից կազմվում են «լեղապարկ», «լեղածորան» անապոմիական արմինները, «կող»-ից՝ «կողոսկր»-ը, «դեղ»-ից՝ «դեղագեղ», «դեղախառնուրդ» և այլն։

Բաղադրյալ եզրայինները բառակազմական քարքեր կաղապարներ ունեն՝ ա) ածանցավոր, ինչպես՝ **անմեղ, ապացույց, արքաքսում, գողություն, սեփականություն, վերք, կալանք, պարգամավոր, բանարկել, սպառնալիք, ապրանք, հակաքրիստոս, արդարացում, խորհուրդ, ուռուցք, մահացու, քահանայություն, ավերարանել, խորան, պարպապան** և այլն։

Բառաբարդումը հայերենի բառակազմության արգասավոր միջոցներից է։ Այն նպաստում է գիպական հասկացությունը առավելագույն չափով բառային ձևերին համապարասխանեցնելուն։ Իհարկե, բառաբարդմամբ ձևավորված արմինները մի քանի քրեսակի են՝ բարդ, ինչպես՝ **ժամկետ, օրենսգետ, մահապարծ, ձերբակալել, մեղադրել, խնամակալ, քաղցկեղ, դեղնախ, ջրգող, գոհասեղան, փրկագնել**,

17 “Вопросы терминологии”, М., 1961, с. 7.

18 Տե՛ս Ս. Մկրտչյան, Մ. Գյունաշյան, Իրավաբանական համառոր բացարթական բառարան, Երևան, 1991։

հրեշտակապետ, եղեգնաբար, հովառաշուշան, պարարտանյութ, երկրաշարժ, կշռաբար և այլն:

Նկատելի է հոդակապով և անհոդակապ կազմությունների գուգահեռ առկայությունը, սակայն ակնհայտ է հոդակապով կազմված բարդ տերմինների քանակական գերակշռությունը: Սա, իհարկե, բնորոշ է մեր լեզվի բարդ բառերի կազմությանը:

Բարդ կազմություն ունեցող տերմիններին սերտորեն առնչվում են բարդաձանցավորները, որոնք մեծ մասամբ վերջաձանցավոր կազմություններ են: Այս շարքում էլ գերակշռում են -ություն ածանցով բառերը, ինչպես՝ **արյունահոսություն, կարճադեհություն, ուշագնացություն, նաև՝ օրենսդատություն, բռնաբարում, բռնագրավում** և այլն:

Քանակական գերակշռությամբ աչքի են ընկնում նաև բազմանդամ կամ բառակապակցական տերմինները: Ըստ պարունակած բաղադրիչների քանակի՝ սրանք բաժանվում են խմբերի՝ երկանդամ, եռանդամ, քառանդամ տեսակների, ինչպես՝ **օրենքի գիրք, ակամա սպանություն, Նին Կրակարան, վերջին ընթրիք, Ալֆա և Օմեգա, ձևավորված պտուղ, Քրիստոսի երկրորդ գալուստ, Սուրբ Նոգու շնորհներ, Աստուծո յոթնորդ Նոյի հետ, Տիրոջ ութնորդ Դավթի հետ** և այլն:

Նշենք, որ ածանցավոր, բարդ և բարդաձանցավոր տերմիններում կատարվում են հնչյունափոխական նույն երևույթները, ինչ հայոց լեզվի նույն կազմությունն ունեցող ընդհանուր գործածության սովորական բառերում, ինչպես՝ խուզարկել (խուզ-խուզ) - ույ>ու, բռնաբարում (բռն>բռնի) - ու>ը, նվիրաբերություն (նվեր>նվիր) - ե>ի, արվամուլ (արու>արվ) - ու>վ, ինքնասպանություն (ին-քն) -ը և այլն:

Բաղադրյալ տերմինները ձևաբանական կաղապարների տեսակերից եւս չեն տարբերվում սովորական գործածության բաղադրյալ բառերից: Դրանք հանդես են գալիս գուգորդումների բազմազանությամբ, ինչպես՝ գոյական + գոյական, օրինակ՝ մահապարիժ, ողբերգություն, գոյական + բայահիմք, օր.՝ մեղադրել, ոտնուկ, ձեռնադրություն, ածական + գոյական՝ նորահավաք, դեղնախոտ, պայծառակերպություն, թվական + բայահիմք՝ յոթնօրինեք, ածական + բայահիմք՝ կարճատևություն, մակբայ + բայահիմք՝ բռնագրավում, դերանուն + բայահիմք՝ ինքնասպանություն: Իհարկե, տարածվածության և կենսունակության տեսակերից կաղապարները տարբեր են, և ավելի տարածված են գոյական + գոյական, գոյական + բայահիմք կաղապարները:

Տարբեր են նաև բազմանդամ տերմինային կապակցությունների ձևաբանական կաղապարները, ընդ որում դրանք (տվյալ դեպքում երկանդամները) շարահյուսական տարբեր կապեր են ենթադրում՝ հարկացուցիչ-հարկացյալ, որոշիչ-որոշյալ, ինչպես՝ դատարանի վճիռ, ծանր հանցանք և այլն:

Ամենատարածված ու կենսունակ կաղապարը գոյականի սեռական հոլով + գոյականի ուղղական հոլով կառույցն է, ինչպես՝ **օրենքի գիրք, ունեցվածքի հափշտակում, սպանության մասնակից, Ղազարոսի հարությունը, Տիրոջ Մկրտությունը, Ավետման տուն, հարսանիքի ընթրիք** և այլն:

Շատ տարածված է նաև ածական + գոյականի ուղղական հոլով կաղապարը,

ինչպես՝ **ակամա սպանություն, Նին Կրակարան, Նոր Կրակարան, կուսական ծնունդ, հրեշտակային բախում, հագարամյա թագավորություն, վերջին ընթրիք:**

Նկատելի է, որ նման փերմինների ծավալիչները կարող են լինել և՛ որակական, և՛ հարաբերական ածականներ: Մյուս կաղապարները զգալիորեն զիջում են բերվածներին, օրինակ՝ գոյականի ուղղական հոլով + ենթակայական դերբայ՝ **քաղաքացիություն չունեցող**, հարակապար դերբայ + գոյականի ուղղական հոլով՝ **ձևավորված պարուղ**, թվական + գոյականի ուղղական հոլով՝ **փաստ կույսեր**, կան նաև գոյական + շաղկապ + գոյական կառույցներ, ինչպես՝ **Աղամ և Եւա, Ալֆա և Օմեգա**, գոյականի սեռական հոլով + թվական + գոյականի ուղղական հոլով՝ **Քրիստոսի երկրորդ գալուստը**, ածական + գոյականի սեռական հոլով + գոյականի ուղղական հոլով՝ **Սուրբ Նոգու շնորհները:**

Եռանդամ եզրակապակցությունների անդամների միջև առկա են ինչպես համադասական, այնպես և սպորադասական հարաբերություններ:

Կան նաև «լինել» բայի հարադրությամբ ձևավորված եզրույթներ, ինչպես նաև կապային կառույցներ, ինչպես՝ **դափված լինել, անվավեր լինել**, կամ՝ **Աստծո ուխտը Դավթի հետ**. Բերված օրինակների ձևաբանական կաղապարը նույնն է՝ գոյականի սեռական հոլով + գոյականի ուղղական հոլով + գոյականի սեռական հոլով + կապ:

Տերմինների թվարկումն իսկ բավական է մեկ անգամ ես համոզվելու, որ Աստվածաշունչն սկզբնաղբյուր է կյանքի բոլոր ոլորտներին վերաբերող գիտելիքների և հմտությունների համար, իսկ դրանք ձեռք բերելու կարիք մարդկությունը շապ ունի, ուստի ուսումնասիրողների համար լայն ասպարեզ կա:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԲՈԹԱՆՋՅԱՆ

ՆԱՅ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐԸ ԵՒ ԻՄՊՐԵՍԻՈՆԻԶՄԻ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ (ընդհանուր ակնարկ)

Նոր ժամանակների հայ կերպարվեստի ակտիվացման և վերածնունդի փուլը (ԺԹ.-Ի դարի առաջին կես), համընկնում էր իմպրեսիոնիստների գեղանկարչության ծագման, զարգացման և համընդհանուր ճանաչման փուլին: Այդ փուլին էին առանձին երկրների նկարիչները սկսեցին յուրացնել իմպրեսիոնիստների գեղանկարչության փորձը, վերցնելով առավել կարեւոր նվաճումները, ինչպես օրինակ՝ գունապնակի պայծառացումն ու ակտիվացումը, կոմպոզիցիոն կառուցումների ազատությունը ու անմիջականությունը, գեղարվեստական միասնացումների մարմնավորման համարձակությունը և ամենակարեւորներից՝ բացօթյա նկարչությունը, այլևս էլիս հետ կապված բոլոր խնդիրների հանրագումարով: Սա հիմնականում հենց այն խնդիրների շրջանակն էր, որի միջոցով երոպական գեղանկարչական ավանդույթը վերափոխվեց և թարմացվեց:

Իմպրեսիոնիստների նվաճումներին ծանոթացումը և դրա յուրացումը, որոշ ուշացումով, դիպվում է նաև մեր նկարիչների շրջանում, ավագ սերնդի ներկայացուցիչների կողմից փոքր-ինչ ավելի երկչոր կերպով, քանի որ նրանց սրելոծագործական կայացումը կարարվել էր հիմնականում ԺԹ. դ. վերջերին, երոպական դասական գեղանկարչական դպրոցի ավանդույթներով¹:

Նարկ է նշել, որ հայ գեղանկարիչներից մի մասի սրելոծագործական ձևավորման գործում մեծ էր ռուս գեղանկարչության ազդեցությունը, քանի որ նրանց մեծ մասը իրենց մասնագիտական կրթությունը ստացել էին Ռուսաստանում: Այնպեղ արդեն ԺԹ. դ. կեսերից սկսեցին ակտիվանալ ռեալիստական միտումները և, մասնավորապես, 30-ականներից բնանկարչության ժանրում մեծ ավանդ ունեցող երկու խոշոր գեղանկարիչներ՝ Միլվեսար Շչեդրինը և Ալեքսանդր Իվանովը զգալիորեն լայնացրին իրականության ավելի ճշմարտացի մեկնաբանման հնարավորությունները: Տեղին է հիշել, որ իր սրելոծագործական առաջին քայլերը մեծագույն ծովանկարիչ Նովիկոմեն Այվազովսկին անում է նշյալ նկարիչներից առաջինի օրինակին հետևելով, սակայն շար արագ հասկանալով, որ այդ եղանակը չի բխում իր գեղարվեստական ձիրքից չի անցնում երեւակա-

1 Պարճաւը՝ երոպական կերպարվեստի զարգացման ընթացքից երկարապես խզումը աներաժեշտ էր հաղթահարել արագացված փեմպերով և, բնականաբար, ավագ սերնդի ներկայացուցիչների որոշ պահպանողականությունը և «չափավոր զգուշացումները» դեպի արմատական նորարարությունները միանգամայն հասկանալի էր՝ թելադրված «բացը» լրացնելու աներաժեշտությամբ:

յությամբ, բայց հետևում է կենդանի բնությունից սրացված վառ քաղաքությունների ներշնչանքով աշխարհում մեթոդին²։ Ու չնայած մեծագույն ծովանկարիչն աշխատում էր ԺԹ. դ. դասական ավանդույթների գեղանկարչության հիմունքներով, այնուամենայնիվ, նա հրաշալի կերպով վերաբարդրում է լույսի ու օդի զանազան մթնոլորտային վիճակները, ինչն առաջացրել էր անգլիացի հանճարեղ գեղանկարիչ Թ-յոբների անկեղծ հիացմունքը³, որին, ի դեպ, իմպրեսիոնիզմի նախակարապետներից են համարում⁴։

Սակայն, նշված դարաշրջանի վերջերին և, մասնավորապես, Բ. դ. սկզբերին, ռուս արվեստում առավելև ուժեղացան իրականության ճշմարտացի մեկնաբանման միտումները և հենց այս մթնոլորտում ձևավորվեց հայ արվեստի այն սերնդի ներկայացուցիչներից շարքերի սրելծագործությունը, որոնց ջանքերով հեղափոխում ձևավորվեց հայ ազգային գեղանկարչական դպրոցը։

Ուստի արվեստի գեղարվեստական միջավայրի հետ էր կապված Վարդգես Մուրենյանցի բարձրակարգ գեղանկարչությունը։ Չնայած նա իր գեղագիտությունը ձևավորում է մասամբ ելնելով այսպես կոչված մոդերնի սկզբունքներից, այդուհանդերձ նրա մի ամբողջ շարք բնանկարներ արագորում են թե՛ լուսաօդային խնդիրների փորձաքննում, թե՛ հեղինակի նախնական, մասնավորապես, պուստիկիզմի սկզբունքների՝ թեկուզ և ոչ ըստ «ուղղակի նշանակության», կիրառում։

Իմպրեսիոնիզմի փորձի ազդեցությունը ավելի լիարժեք արահայտվեց հիմնականում բնանկարչության ժանրում աշխատող վարպետների սրելծագործություններում։

Այսպես, օրինակ՝ Գ. Բաշինջաղյանի գեղանկարչության վրա այն արագորվեց սկզբում Փարիզում՝ 1899-1902թթ. անցկացրած փարիսերին բնությունից արված մի քանի գործերում, այնուհետև նրա արվեստի ծաղկման շրջանում։ Առավել ցայտուն է այն արահայտվել Ալազանի հովտի հիանալի բնապարկերներում, լուսաօդային կերպարի ճշմարտացի վերաբարդրությամբ մոպենալով պլեներային գեղանկարչության բնորոշ օրինակներին, ընդ որում պահպանելով իրեն հապտել ոճական աշխատանքանակը։

Իմպրեսիոնիստների կողմից լուծվող խնդիրներին էին, բնականաբար, մոպենալու Եվրոպայում ապրող մեր երեք հայրենակիցներ՝ Ադամյանը, Մախոյանը և Շաբանյանը, քանի որ ծովանկարչության ժանրում աշխատելը է՛լ ավելի էր պահանջում լուսաօդային քաղաքությունների արահայտման հնարքների փորձաքննում։ Սակայն այս նկարիչները լուսաօդային միջավայրի խնդիրները լուծում էին, ոչ թե իմպրեսիոնիստների, այլ նրանց նախորդների արահայտչալեզվի միջոցներով, օգտագործելով իմպ-

2 Տե՛ս **Н. Барсамов., Иван Константинович Айвазовский. Крымиздат, Симферополь, 1953**, էջ 98-100։

3 Տե՛ս անդ, էջ 35։

4 Այս քննարկելի հարցը միանշանակ չնկատելու համար ընթերցողին խորհուրդ ենք տալիս ընթերցել՝ **Джон Ревальд, История импрессионизма**, т. I, стр.174 և Камиль Писсарро, (письма, критика, воспоминания современников), “Искусство” М., 1974 стр.117, стр. 235-236, որտեղ Կ. Պիսսարրոն իր որդի Լյուսյենին ուղղված նամակում վրդովմունք է հայտնում անգլիացի նկարիչ և գեղարվեստական քննադատ Ուինդորֆ Դ-յոբարստի կողմից (իմպրեսիոնիզմի մասին վերջինիս գրած գրքում) անգլիացի գեղանկարիչներ Կոնստաբլի և Թ-յոբների՝ իր և Կոլդ Մոնի վրա թողած ազդեցության գերազնահատման կապակցությամբ։

բեախոնիսարների հայրնագործությունները միայն թարմացնելու իրենց բնակարչական մոտիվները:

Իմպրեսիոնիզմի փորձին առավել հիմնավոր է մոտեցնել ականավոր գեղանկարիչ Եղիշե Թադևոսյանը: Գեղարվեստական կրթություն ստանալով Մոսկվայում՝ ռուսական արվեստի առաջադեմ վարպետների միջավայրում, երիտասարդ գեղանկարիչը միանգամից չլուրջացրեց իմպրեսիոնիստների գեղարվեստական նվաճումների կարևորությունը: Թադևոսյանը միայն ավելի ուշ հասկացավ նրանց ստեղծագործական հայրնագործությունների արժեքը: Ընդ որում, նա սկսեց յուրացնել ոչ միայն գունային նորամուծությունները՝ պլեներային գեղանկարչության սկզբունքները, այլև՝ կոմպոզիցիոն կառուցումների համարձակությունը, իսկ հետագայում նրա սերտ կապվածությունը ֆրանսիական իմպրեսիոնիզմի վարպետների հետ առավել ակնառու դրսևորվեց նրա բազմաթիվ փայտյա Էյդոլոներում: Ընդհանուր առմամբ իմպրեսիոնիզմը օգնեց Թադևոսյանին զարգացնելու գունազգացողության իր արտակարգ օժտվածությունը և մշակելու իր գեղանկարչական անկրկնելի անհատականությունը:

Տարբերությամբ էին արձագանքում հայ վարպետները իմպրեսիոնիզմի գեղանկարչությանը: Օրինակ՝ Փանոս Թերլեմեզյանի վաղ շրջանի նկարների մուգ օբրատարչական երանգները իմպրեսիոնիզմի ազդեցության ներքո պայծառացան, ձեռք բերեցին պլեներային օդայնություն, սակայն պահպանելով առարկայական ձևերի որոշակիությունը:

Նմանօրինակ փոփոխություններ էր կրում Սյուրիան Աղաջանյանի գեղանկարչությունը: Կրթություն ստանալով Փարիզում Աղաջանյանը գերազանց փորապետեց ակադեմիական գեղանկարչության վարպետությանը՝ մուգ թանգարանային կոլորիտով: Միայն հետագա ստեղծագործության մեջ Աղաջանյանը բացահայտվեց որպես նրբազգաց գունանկարիչ: Նրա ստեղծագործությունները չառանձնանալով գույնի ուժով և պայծառությամբ, առանձնանում են չափազանց նուրբ մշակված երանգային բազմազանությամբ:

Ավանդական գեղանկարչության նույնիսկ այդպիսի անսասան հերոսորդի արվեստում, ինչպիսին Աղաջանյանի ստեղծագործական անհատականությունն էր, արտացոլվել է իմպրեսիոնիզմի ազդեցությունը՝ թեկուզև չափավոր կերպով:

Իմպրեսիոնիզմին հաղորդակցումը առանձնահատուկ էր մեր խոշորագույն վարպետ Մարտիրոս Սարյանի համար: Սկզբնական ծանոթացումն իմպրեսիոնիզմին կատարվեց ուսումնարանում սովորելու տարիներին, իսկ հետագայում, մոտ երկու տասնամյակ հետո, երբ Սարյանը հասուն վարպետ էր, նա կրկին վերախմաստավորեց գեղանկարչական այդ բեղուն ուղղության նվաճումները: Սարյանը, ուշ շրջանում, կրճարելով արտահայտչալիզմի պայմանականությունը, հետամտաբար եղավ իրական պատկերի գունային հարկությունների ավելի բազմակողմանի մեկնաբանման՝ կիրառելով գունատոնային հարուստ սանդղակ:

Նրան գրավում էր իմպրեսիոնիստների արվեստի կենսական ուժը և արտահայտ-

չալեզվի անմիջականությունը, իսկ ամենակարևորը՝ նրանց կենսախիղ արվեստում գույնի և լույսի դերը, որը օգնեց բացահայտել Սարյանի օժտվածության ևս մի հուզական կողմ՝ շրջապարտը իրականության զգայուն ու ինքիմ ընկալումն ու բանասարեղծությունն մեկնաբանումը:

Այսպիսով, իմպրեսիոնիզմի նվաճումներին առնչվելով, Սարյանը նոր գեղանկարչական միջոցներով հարստացրեց ևս նորացրեց իր հրաշալի գեղարվեստական ժառանգությունը, որ ապացուցում են նրա հեղինակության շրջանի լավագույն գործերը:

Իմպրեսիոնիզմին հարելը փոփոխական ակտիվությամբ էր ընթանում մեր ամենաանշանակալի գեղանկարիչներից մեկի, Վահրամ Գալֆեջյանի մոտ՝ մերթ մոտենալով, մերթ հեռանալով նրանից: Ինչպես և Սարյանը, նա նույնպես իմպրեսիոնիզմի ժառանգությանը ծանոթացավ ուսման փուլերին, ռուսական իմպրեսիոնիզմի միջնորդությամբ: Այնուհետև, գեղանկարչական արտահայտչական միջոցների ինքնուրույն որոնումները Գալֆեջյանին ընդհուպ մոտեցրին վերացական արվեստին, որն ընդգրկեց 1902-1907թթ.: Գալֆեջյանի համար այդ շրջանում գույնը վերածվեց գեղարվեստական մարմնավորման կարևոր գործոնի:

1911թ. հարազատ Ախալցխա վերադառնալուց հետո Վահրամ Գալֆեջյանի սրել-ծագործական խնդիրները մոտեցան իմպրեսիոնիստական գեղանկարչությանը, քանի որ այդ շրջանում նրա համար սրել-ծագործության ոգեշնչող փառք է դառնում անմիջապես բնությունից նկարելը, այսինքն՝ լույսի և պլենէրային գեղանկարչության հետ կապված խնդիրների լուծման որոնումները: Արդյունքում սրելով եղին գեղանկարչական հիմնալի գործեր, դառնալով մեր դասական արվեստի լավագույն նմուշներից: Ներագայում ժամանակ առ ժամանակ, մեր վարպետը լուծում էր նմանափայ խնդիրներ, իսկ 30-ական թվականներից սկսած, նա մշակեց ընդգծված անհարական գեղանկարչական ձևազարդ՝ արտաքին էֆեկտներից զուրկ, հավասարակշռված ևս ներդաշնակ, միևնույն ժամանակ՝ ռիթմի ու չափի կարարյալ ներգզացումով փոքրված ու գունային նրբագույն մշակումով: Սրել-ծագործական այս փուլում արտաքինապես իմպրեսիոնիզմի սկզբունքների անմիջական ներկայությունը կարծես անհետանում է, այնինչ՝ այն բարերար կերպով ներգրավվում-ներծծվում է նկարչի յուրահատուկ րեստոլության մեջ:

Գալֆեջյանի սրել-ծագործական ժառանգությունը կար ու մինչ օրս մնում է գեղանկարչական հրաշալի դպրոց, որը զգալիորեն ոգեշնչված էր Ֆրանսիացի ակադամներ վարպետների արվեստի փորձով:

Մեր մեկ այլ դասական՝ խոշոր գեղանկարիչ Ստեփան Առաքելյանի գեղարվեստական ժառանգությունը ամբողջովին կապված է իմպրեսիոնիզմի հետ: Նա նույնպես, ինչպես նախորդ մեր երկու վարպետները կրթությունը ստացել է ռուսական իմպրեսիոնիզմի այնպիսի ներկայացուցիչների մոտ, ինչպիսիք են Կոռովինը և Արխիպովը: Բնությունից օժտված լինելով հազվագյուտ գունազգացողությամբ, մեր վարպետը լիովին յուրացրեց իմպրեսիոնիստական համակարգը, դարձնելով այն իր յուրաքանչեք անհարական գեղարվեստական լեզուն: Ինչպես իմպրեսիոնիստների նույնպես նրա արվեստի կենտրո-

բռնական առանցքն էր անմիջապես բնությունից նկարերը: Նրան նույնպես գրավում էր շրջապատող միջավայրը հրաշալիորեն վերափոխող լույսի ազդեցությունը, այսինքն՝ նաև գունային կերպարները:

Իմպրեսիոնիզմին հարազատացնում էր նաև Առաքելյանի սերը դեպի պարզ մոտիվները, որով նա հայրենի բնության կերպարները կարողանում էր բանաստեղծորեն մեկնաբանել: Ականավոր այս հայ վարպետի նրբագույն գունանկարչությունը դարձավ մեր գեղանկարչական դպրոցի ծանրակշիռ կոմաններից:

Չնայած մեր արվեստի դասական Հակոբ Կոջոյանի սրելծագործությունը ընթանում էր հիմնականում գրաֆիկայի ասպարեզում, այնուամենայնիվ, այս մեծ վարպետն ունի նաև հրաշալի գեղանկարչական աշխատանքներ:

Երիտասարդ տարիներին Երոտայում հայրենի մանկավարժ Աշքի ստուդիայում, իսկ հետագայում Մյունխենյան ակադեմիայում սովորելով, Կոջոյանը քաջաբեղյակ էր համաերոտական գեղարվեստական անցողիքին: Թե գեղարվեստական, որ ուղղությանն էր նա հակվում, ցույց է տալիս այդ շրջանից պահպանված փոքրաթիվ կտավներից մեկը՝ նրա ինքնադիմանկարը: Այդ կտավի գեղանկարչական բնույթը մատնանշում է իմպրեսիոնիզմի սկզբունքներին հետամտալ լինելը: Դիմանկարի լուսավորության բնույթը՝ արվերի տակ ընկած դեմքի գունային մշակումը, ձևերի ազատ «ծեփվածքը», մատնանշում են ֆրանսիական վարպետների փորձի յուրացումը: Հասուն էր ուշ շրջանում Կոջոյանը մշակում է իր անհատական գեղանկարչական ձեռագիրը, որում պարկերի գունային մեկնաբանումը դառնում է ավելի պայմանական: Սակայն, իմպրեսիոնիստական փորձից վերափոխված՝ պահպանվեց լուսավոր, հարուստ գունային սանդղակը:

Իմպրեսիոնիստական սկզբունքների յուրացման և սրելծագործական մեկնաբանման գերազանց օրինակ է Հովհաննես Տեր-Թադևոսյանի զարմանահրաշ գեղանկարչությունը: Այս նկարչի սրելծագործությունների գեղարվեստական բարձր որակը և մեզ համար սկզբունքային նշանակություն կրող իմպրեսիոնիզմի գեղարվեստական սկզբունքների բազմակողմանի ու լիարժեք օգտագործումը, հատկապես, պլեների խնդիրների առնչությամբ՝ լույսի ակտիվ դերը, բազմերանգությունը, գունային համարձակ ընդհանրացումները և նուրբ մշակումները, նրա գեղանկարչությունը դարձնում են առանձին ուշադրության առարկա: Լինելով Մեդրակ Առաքելյանի ուսանողական ընկերը, նա միևնույն միջավայրում իր հրաշալի ուսուցիչներ Կորովիկից և Արխիպովից ժառանգել է գեղանկարչական հմտության անգնահատելի դասեր, որոնք այնուհետև նկարչին օգնեցին կազմակերպելու գեղարվեստական կրթության սաղմերը Երևանում, իսկ հետագայում՝ Ուզբեկստանում:

Գեղանկարչական ազգային դպրոցի կայացման գործում հսկայական դեր է խաղացել եւս մի գեղանկարիչ՝ Գաբրիել Գյուրջյանը: Իմպրեսիոնիզմի նկարմամբ նրա վերաբերմունքը, չնայած իր սրելծագործությունների բազմազան կողմերին, միանշանակ չէր: Ինչպես և Առաքելյանը, նա եւս աշխատանքային եղանակի հիմք էր ընդունել բնությունից նկարելը, ասել է, մեկը՝ իմպրեսիոնիզմի առանցքային «նորամուծություն-

ներից»⁵։ Միևնույն ժամանակ Գյուրջյանը մերժում էր բնության անցողիկ պահերի վերաբարպաղումն սկզբունքները՝ պահպանելով մոտիվի պլեներային առանձնահատկությունների հանրագումարային բնույթը։ Այն ասես հիշեցնում է Սեզանի գեղանկարչության սկզբունքները, թեև՝ Գյուրջյանը չէր ընդունում արվեստի պարմության մեջ Սեզանի ծանրակշիռ դերը։

Ամեն դեպքում, մեր վարպետի աշխատանքները առանձնանում են պլեներային լուսառարարությամբ, առանձին բնանկարչական մոտիվների գունային մեկնաբանման համոզությամբ և ընդհանուր բարձր փոխնիկական հմտությամբ, գրավելով արժանավոր փոշի հայ գեղանկարի պարմության մեջ։

Սակայն, հայ արվեստը ու ավելի ճիշդ, ազգային դպրոցի ձևավորումը, պարպական են Գաբրիել Գյուրջյանին ոչ միայն նրա աշխատանքների որակի համար։ Ոչ թիչ, իսկ հնարավոր է ավելի նշանակալի դեր խաղաց նրա հանրային և մանկավարժական գործունեությունը, որում ամենակարևոր փոշի է զբաղեցնում նրա կազմակերպած, այսպես կոչված «շրջիկ արվեստանոցը»։ Այն ձևավորեց շատ գեղանկարիչների արվեստը։ Երկրի փառքեր անկյուններում գրեթե փարվա կեսը աշխատելու հնարավորությունը հայ արվեստի համար բացառիկ արժեքավոր էր։ Առաջին հերթին, այդ ուղևորությունները հնարավորություն էին տալիս մոտիվից ծանոթանալու հայրենի երկրի առանձին վայրերի հրաշալի ու հարուստ բնությանը։ Երկրորդը՝ այդ արշավներին մասնակցում էին ինչպես խոշոր վարպետներ, այնպես էլ երիտասարդ գեղանկարիչներ, իսկ վերջիններիս համար այն արտակարգ ուսուցական գործընթաց էր, շատ առումներով ազգային գեղանկարչական դպրոցի ձևավորմանը նպաստող։ Իսկ եթե հիշենք, որ բոլոր փոխնական հոգսերը կրում էր պետությունը, ապա «շրջիկ արվեստանոցի» հրաշալի աշխատանքային պայմաններին կարող էին միայն երագել շատ ու շատ գեղանկարիչներ, որոնց թվում էր խմբի ղեկավարները։ Նիշենք նրանց՝ սրբազանություններում գեղարվեստական անվիճելի արժանիքներ։ Նույնիսկ գեղանկարչական կարարման եղանակների նորարարություններով աչ-

Իմպրեսիոնիզմի սկզբունքները ծնվեցին՝ հիմքում ունենալով երոստական դասական արվեստի նվաճումների ավանդույթները, որոնք սկիզբ էին առել դեռևս Վերածննդի դարաշրջանից։ Իմպրեսիոնիստ շատ վարպետներ լրջորեն ուսումնասիրում էին անցյալ դարաշրջանների գեղանկարչության նշանակալի նմուշները, որը նրանց օգնեց պահպանել իրենց սրբազանություններում գեղարվեստական անվիճելի արժանիքներ։ Նույնիսկ գեղանկարչական կարարման եղանակների նորարարություններով աչ-

5 Իհարկե իմպրեսիոնիստները առաջինը չէին, որ սկսեցին նկարել անմիջապես բնությունից։ Նայրեն են բնության գրկում կարարված բազմաթիվ բնօրինակային գծանկարներ կամ բնապարկերային «ֆիքսումներ» դեռևս դա Վինչիից, Տիցիանից, Լորենցի և, վերջապես, բարբիզոնցիներից։ Սակայն, պարբերաբար էր «կանոնակարգված» մոտեցումը պլեներային խնդիրներին, այնուամենայնիվ, «օրինակառացի» իմպրեսիոնիստների միջոցով։

քի ընկնող այնպիսի վարպետի համար, ինչպիսին էր Է. Դեզան, դասական արվեստի ժառանգության դերն անփոխարինելի է: Դա երևում է վերջինիս հնչեցրած հետևյալ արտահայտություններից. «Այն ամենն, ինչն ես անում եմ, հանդիսանում է հին վարպետներին ուսումնասիրելու և նրանց արվեստի մասին խորհելու արդյունք է», կամ՝ «Պետք է ընդօրինակել և կրկին ընդօրինակել հին վարպետներին...» և այլն⁶:

Նայարնի է, որ դասական ավանդույթի նկատմամբ նման հարգալից վերաբերմունքը բնորոշ էր նաև իմպրեսիոնիզմի մյուս ներկայացուցիչներին, և հատկապես՝ Մանեին, Ռենուարին, Պիսարրոյին:

Այսպիսով, ֆրանսիական իմպրեսիոնիստները ամուր թելերով կապված էին իրենց նախորդող դասական ավանդույթին: Նրանք ոչ միայն հիմնավոր յուրացրին իրենց հասած գեղարվեստական հարուստ փորձը, այլև՝ շարունակեցին զարգացնել այն իր որոշակի կողմերով: Այս առումով նրանց կապը դասական արվեստին անհավ օրգանական ու բնական էր: Դասական արվեստի հարուստ փորձի յուրացման անհրաժեշտությունն էին զգում նաև մեր վարպետները և ինչպես սկզբում նշեցինք, դրանով էր պայմանավորված նրանց զգուշավորությունը և հայացքների որոշակի պահպանողականությունը:

⁶“Мастера искусства об искусстве”, т.5-1, М. 1969, с. 53:

ՄԱՐԻԱՄ ՇՈՒԻՆՅԱՆ
բանասիրական գիյր. թեկնածու

ՎՐԹ. ՓԱՓԱԶՅԱՆԻ ՍԻՄՎՈՒԿ ԿՐԶԱԿԸ

Նավարւն առ ճշմարտություն սկսվում է նախկինում
ճշմարտություն համարվածի նկարմամբ կասկածից¹:

Մահ → երագանք, պարարանք → սեր → ցավ → կյանք հավերժական վերադարձի երգը, որ մարդուն պարտադրում է դեպի իր ապագան փանդել, ուղի, դուռ որոնել, շնորհիվ «կյանքի փիլիսոփայության»՝ ԺԹ.-Ի. դդ. սահմանագծի ողջ երոսպական եւ հայ գրականության մեջ ձեռք բերեց «հերթանոսական» որակ, վերածվեց բոլոր արժեքները վերագնահատելու պահանջի: Նորի՝ վերաթերութւածի ուղին բարդ էր եւ հակասական, այս փորձություն կարեւորվում էր բացառիկ անհատի՝ հանճարի՝ գերմարդու (երեքն էլ օրենսդիր իմաստով, նորին ծնունդ փվող, գիտությունը կամ մշակույթը առաջ մղող իմաստով) դերը: Ամբոխի եւ առաջնորդի հարաբերության հարցը հեղափոխիչ դրսևորում ունեցավ բազմաթիվ հեղինակների մոտ՝ Լ. Շանթ, Դ. Վարուժան... Օրինակ՝ Ռ. Զարդարյանի «Գամփոք» սիմվոլիկ պարկերում միայնակ ու հզոր գամփոք գնում է մենակ ու հալածական՝ բզկտված մանր շների ռհմակից: Վրթ. Փափագյանի «Ըմբոսք երգերում» այդ առաջնորդը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ նիցշեական «ազար մրբեր» բնորոշված նորի օրենսդիրը, որը, մարդու նկարմամբ անսահման սիրով փոգորված, դարերի խորքից եկող սիմվոլիկ մորճի փիլիսոփայությունն է քարոզում՝ «սա այսպէս պիտի լինի» անսասան կամբով: Եւ այն, որ հաճախ «ամբոխ եւ հանճար» հարաբերությունը ողբերգական ավարտ է ունենում հանճարի համար, հոգեբանորեն շար խոր բացարկում է Վրթ. Փափագյանի կողմից նույն «Ըմբոսք երգերում» եւ բազմաթիվ այլաբանական գրույցներում, որոնք այլ կերպ բնորոշվում են իբրեւ սիմվոլիկ հեթաթներ եւ մանրապարումներ: Ֆ. Նիցշեի սրեղծագործություններում ընդհանրապես շար հաճախ է խոսվում «առաքինիների» մասին: Դրանք այն երեսպաշար փարիսեցիներն են, որոնք կարեւորում են կեղծ ցուցադրականը՝ փափաքություն սրեղծելու նպարակով, այնինչ իրականում շար հեռու են առաքինությունից եւ ընդունակ են ամենահեղին ստրություն: Այդ երանք են, ովքեր կարող են իրենց ձեռնադու կարծիք սրեղծել կամ ողորություն փաղ հասարակական կարծիքին, ովքեր «ավանդապաշար» են, «բարոյական», ովքեր խիստ դարափե-

1 Ф. Ницше, Переоценка всего ценного, в книге "Утренняя заря. Переоценка всего ценного. Веселая наука", Минск, 2003, с. 331.

ություն են որևէ մեկին՝ բարոյ և չարի ընդունված մտակաղապարից «շեղվելու» դեպքում, ովքեր իրականում կեղծ բարոյական հովիվներ են, որ առաջնորդում են հոգի, կամ մեկ բառով՝ «առաքինիները»:

Վրթ. Փափագյանի «Հմբոսը երգերում» շարք հեղինակի բացառություն է արվում ամբոյս - հանճար հարաբերությանը՝ որպես միջնորդ օղակ ունենալով նաև «առաքինիներին»: Այդ «առաքինիները» ժողովրդական դարավոր նախապաշարմունքին ծառայող և ամբոյսի սպոր բնագոյներն ուղղորդող օղակ են: Նրանց խորթ է լեռների վրա սավառնող գիպակցության կրակն իր մեջ ունեցող ազապ միտքը՝ Պրոմեթեոսի, Արտավազդի մրաժեղակերպը, նորի ընկալումը, իսկական բարոյ և լուսավորի բարոզը, բանգի նրանք ամեն ինչին նայում են միայն իրենց իշխանության, շահի եղակերից: «Ես ձեզ եմ խոսում, գծում նախորդներ, որ «ժողովրդյան շահերին ծառայողներին» բարեպաշտ ժպիտներ հագած՝ խուսափում եք մերկ ճշմարտությունից, որպես բուն՝ շրացնող լույսից»², - գրում է Վրթ. Փափագյանը: «Հմբոսը արժեքավորվածի վերագնահատում» աշխատության մեջ Ֆ. Նիցշեն խոսում է հոգեբանական հեղափոխության մի երևույթի մասին. նա մարմնացույց է անում մարդկային հոգեբանության այն առանձնահատկությունը, որ մարդը հակված է կեղծելու, քանի որ կեղծիքով նա ներկայացնում է այն, ինչ կցանկանար, որ իրականում լիներ, բայց հոգու խորքում ինքն էլ գիտի իր «մտախառնիքների անորոշությունը»: Երբ կողքից, ասես հսկայական լույսի առջև, պայծառ և հստակ արևմանելի է դառնում ամեն ինչ, վեր է հանվում ճշմարտությունը, մարդն արելություն է գգում այդ ճշմարտության նկատմամբ, և մարդկային հոգին՝ իբրև մթնշաղասեր մի չղջիկ, անկախ իր կամքից արում է ճշմարտությունը՝ որպես արագ կորացնող լույս³: Եւ այս «առաքինիները» հասարակ ժողովրդին, անգիտակցից ամբոյսին կարող են ուղղորդել ազապ մրաժեղության դեմ՝ նրան բնորոշելով չար: Վրթ. Փափագյանը գրում է. «Նա՛ է միայն ծառայում ճշմարտության, ով արելի է ամբոյսին... Ծամաժեղիք ասածներս. «ժողովրդի մեծ բարեկամներ» կոչելով ձեզ՝ գլխավայր հնչեցրիք երգերս ամեն կողմ. հասկացաք ասածներս, բայց չհամեցաք հասկացնել ամբոյսին և ծաղրի քվիք ըմբոսը ոգու սեզ կոչերը» (էջ 617): Նույն առիթով Ֆ. Նիցշեն ձեռակերպում է. «...սեռավասիկ. ես գլխի եմ ընկնում՝ դուք իմ գերմարդուն սալանա՛վ էիք անվանելու»⁴: Բարոզելով «բարբոսնաժ բարոյականությունը»՝ այդ «առաքինիները» մարդկանց պարպադրում են պարպականություններ, որոնք ծառայում են հենց իրենց՝ բարոզողների շահերին: «Հմբոյս-հանճար» հարաբերության միջին օղակը, այսպես ասած, «առաքինիները», միջիններն են, կյանքին լավ հարմարված միջինները, որոնց հանգամանորեն անդրադառնում է Ֆ. Նիցշեն նաև «Կամք առ իշխանություն» աշխատության մեջ⁵: Ինչպե՞ս «Ներաշխարհում» խոսում էր «արեսակ դարձող» որակի մասին, խոսքը միջակությունից անհամեմատ բարձր կանգնած

2 Վրթ. Փափագյան, Երկեր, Երևան, 1987, էջ 617 (այս գրքից հաջորդ մեջբերումների էջերը կտրվեն փեղում):

3 Տե՛ս Փ. Ուիլսոն, Նշվ., էջ 328:

4 Ֆ. Նիցշեն, Այսպես խոսեց Զրադաշտը. «Նորք», 1990, թ. 6, էջ 117:

5 Տե՛ս Փ. Ուիլսոն, *Воля к власти, в книге "Так говорил Заратустра. К генеалогии морали. Рождение трагедии. Воля к власти. Посмертные афоризмы"*, Минск, 2003, էջ 898 - 902:

հանճարների մասին է, մարդու բացառիկ որակի մասին, որը երբեք ինքնավերաբարդորոշ պոետակ չի դառնում, ինչպես, ասենք, միջինները՝ «առաքինիների» դասը: Կենսաբանական պոետակ չդարձող մարդու այս որակը բնության բնահաճության խաղն է, և որպես օրենք՝ այդ բացառիկները Ֆիզիկապես ամուլ են, նրանք «ծնունդ» են մարդու, բացառիկներ, որոնց Ֆ. Նիցշեն անվանում էր «ազապ մարքեր»: Մարդու այդ որակը շարք բարձր էր դասվում հին հնդկական պարական մեքենայի հիերարխիայում. նրանք կազմում էին իմաստասերների, գիտնականների խավը, որն ամենաբարձր աստիճանն էր, նրանց տրված գաղափարներն իրականացնում էր երկրորդ խավը՝ իշխանավորների դասը, ավելի ցած աստիճանների խավն էր, իսկ ամենաստորինը՝ ամբոխը կամ չանդալան՝ չբավորությունը, հասարակության այն խավը, որ շուն է ուրում («չանդալան» բառի կազմության մեջ ևս առկա է «շուն» իմաստը): (Ի դեպ՝ հայերեն ժողովրդախոսակցական «շունուշանգյալ»-ը հիշեցնում է «չանդալան»-ը, խոսքը չբավորության այն աստիճանի մասին է, որի հետևանքով մարդը դառնում է շունկեր): Սակայն միջինները՝ կեղծ բարեպաշտ «առաջնորդները», ամբոխին կարող են դրդել բացառիկ մեծերի դեմ: Երևույթի հիմնալի պատկեր տրվեց Ռ. Զարդարյանը:

«Յայգալույս» ժողովածուի «Իբրև նախամուր» վերնագրված հատվածում⁶ Ռ. Զարդարյանը գրում է, որ ժողովածուն թուրքական բռնապիծության **մթնշաղում** խաբխափող հայ ազգի նպաստների, իդձերի ամփոփումն է: Գրքի «Յայգալույս» տիտղոսը բնականաբար պարունակության խտացումն է: Իսկ ի՞նչ է այն պարունակում: Խոսքը հենց 1910 թ. հրապարակության մամուլում ցրված նյութերը հեղինակի կողմից ի մի բերվելու և պապագրության մասին է, ոչ թե հեղափոխության հիմնաքանակվածների, որոնցում կազմողները բազմաթիվ հավելումներ են կատարել: Այն՝ 1910 թ. հրապարակությունը, պարունակում է նիցշեական «Արշալույսի» ենթատեքստով և վեղայական «դեռ չբացված ինչքան արշալույսներ կան» խտացման գաղափարական մեկնաբանություններ: Այս ժողովածուում տեղ են գտել քրեստոմատիական «Գամփոք», «Բազինին վառարանությունը», «Պահակները արթուն են» և նմանատիպ այլ գործեր, որոնցում «նոր արշալույսների» սպասում կա և նոր առաջնորդի նկարագիր՝ «գամփոք»: Ժողովածուն ավարտող «Աստվածները» վերնագրված բանաստեղծությամբ ամփոփվում է շարքի ասելիքը. աստվածները, որոնց պաշտել են, այժմ պարկանում են անցյալին, ժամանակին, «աղջամուղջին ու մութին» (հիշենք նիցշեական «Չաստվածների մթնշաղը», Լ. Շանթի «Նին աստվածները», ուր այլևս հին են բոլոր աստվածները, և մարդը պիտի գնա դեպի գերմարդ⁷): «Աստվածները» բանաստեղծության մեջ հովվի խորհրդանշական պատկեր կա, որի սրնգի շուրջ սիմվոլիկ «հոտն» է հավաքվում: Եկել են նոր ժամանակներ՝ նոր առաջնորդների պահանջով, կյանքի վերափոխման պահանջով: Նամամարդկային այս անհրաժեշտության հայկական փորձերակն էլ ազգային ազատագրությունն է, թեմա, որը դարձավ նեոռոմանտիզմի հիմնական առանցքը, և որին անդրադարձան անխորհր բոլոր հայ նեոռոմանտիկները: Այսինքն՝ «Յայգալույս»

6 Տե՛ս Ռ. Զարդարյան, Յայգալույս, Կ. Պոլիս, 1910, էջ 5:

7 Տե՛ս Մ. Շոթիկյան, Լ. Շանթի «Նին աստվածները» դրաման, Վանաձոր, 2002, էջ 85 - 87:

ժողովածուն սխմվովիզմին բնորոշ՝ օրվա՝ միմյանց հաջորդող պահերի խորհրդանշական իմաստի մի նոր դիվերգենցիա (ճյուղավորում) է, ուր ցայգն իր խոսարացած լույսով խորհրդանշում է մարդկության «նոր առավուր», իսկ «նոր առավուրը» բերում են հանճարները (առաջնորդները), որոնց «առաքինիները» շրջապատում են ռեսենսիվներով:

Այնինչ հայաստանյան հրապարակություններում կատարված հավելումները ոչ մի առնչություն չունեն ժողովածուի ներքին պրամաբանության հետ:

Ժողովածուի «Գամփոը» այլաբանական պարկերում գամփոը (հոգում՝ լեռների բարձրությունը և մաքուր օդը) լեռներից իջել է քաղաքի աղբերության մեջ (նույն նիցշեական Զրադաշտի հայտնվելը մարդկանց մեջ), և փողոցի անփրական շների ռեմակը (նիցշեական «մորմերը», «շուկայի ճանճերը», «առաքինիները») հալածում է նրան, քանի որ «սրկար ու նուաստ բնագղներու իբր թէ արժանաւորութիւնն է որ ինքզինք այս անհամեմատ բաղդարութեան մէջ վիրաւորումը գրնելով՝ ուրքի կ'ելլէ, կը մրրկի, կը կաղկանձէ»⁸: «Առաքինիները» «բարոյականության» քողի սրակ, իրականում «անհամեմատ բաղդարությունից» գազազած, հալածում են ահռելի գամփոին, որ բերել է լեռների թարմությունը, և նրա դեմ գրգռում են «սպանդանոցին ամբողջ հրոսախմբին որ գան իրենց օգնութեան հասնին. քարիքոսները կը մեծաբանեն՝ գանգիւնաւոր ու խոստար աղաղակով մը, երիտասարդները կ'սպառնան յանձնապատասխանութեամբ մը որ այնքան ծիծաղելի է սակայն, փոքրերը՝ քաջալերումը իրենց մեծերուն համարձակութենէն՝ իրենք ալ իրենց մանկական, քիսա ձայնովը միշտ նոյն անուպարակ ու անգիտակից հայտնությունը կ'ընեն, վազելով, հեւալով գամփոին երեւէն որ անհողդողդ, անձնավստան՝ իր ճամփան կը շարունակէ»⁹: Այս «լուսավախեցող» «առաքինիներն» են, որ մեծերի դեմ «ամբոխային դատաստան» են հրահրում, հյուսում «անօթի շուներու, գրկումը քթթթութեան, դեռ կոյր լակոսներու բոլոր ոստայնն»¹⁰: Ահա օրենսդիր մեծերի և նրանց ռեսենսիվներով շրջապատողների գեղարվեստական սխմվովիկ պարկերը: Օրինակները բազմաթիվ են, հիշենք թեկուզ Լ. Շանթի «Նին աստվածներ»-ում Վանահոր և միաբանների հակադրությունը: Իսկ Վրթ. Փափագյանի այլաբանական գրույցներից շարքում է խոսվում այդ հարաբերությունների, ապաբարոյականության և առաջնորդի խնդրի մասին:

Ողջ կյանքը եկեղեցուն ծառայած, ջերմեռանդի համբավ ունեցող, շրջապատում առաքինության չափանիշ դիպրոդն իրականում կեղծավորի մեկն է, որը մեծ դիրք ունի և ազդեցություն՝ շրջապատի վրա: Եւ երբ ամենքին հայտնի է դառնում նրա «վարձարության աստիճանի առաքինությունը», ևս ամբոխին գրգռում է ճշմարտությունը մերկ ներկայացնողի դեմ («Զգայնաչափ», էջ 41-43):

«Վիշապ» գրույցում կեղծիքը բացահայտող ըմբոստ ոգուն նույն «լուսավախեցող» (սրբմիւր պարկանում է Ֆ. Նիցշեին¹¹) «առաքինիները» «խենթ» են որակում (նույն ինքը նիցշեական խենթ իմաստունը «Այսպես խոսեց Զրադաշտը» գրքում) և հռչակում

8 Ռ. Զարդարյան, անդ, էջ 23:

9 Անդ, էջ 24:

10 Անդ, էջ 28:

11 Տե՛ս Փ. Ուիլյամս, *Переоценка всего ценного*, էջ 328:

«այլանդակ մարեր արքանայադոլ»։ Իսկ երբ իր շահը չգիտակցող կարադած ամբոխը հալածում է մեծ մրաժողովին, նրանց վարարում դեպի բարձր լեռների մարտը օղբ ինքը մնալով գարշ ճահճում, «առաքինիները» «բացարարում» են նրան, որ խնկերը, «կովելով» իրենց՝ «առաքինիներին» դեմ, միայն վնասում են ամբոխին։ (Բզուր չէ, որ այս թեման՝ «մթնշաղասեր չղջիկ», արդարամիտ անհարակաճության (ինդիվիդուալի) և ամբոխի հարաբերությունը նաև «բեմականացվել», «թարերականացվել» և այնպես արևանելի է դարձվել Վրթ. Փափագյանի գրչի տակ. նկարի ունենք «Ժայռ» դրաման, ուր անմիտ ամբոխը (գյուղացիները), չգիտակցելով իր շահը, ջուր է լցնում «Ժայռի»՝ աղայի ջրաղացին, իսկ արդարության հեղափոխությունը իրավաբանը հայտնվում է կեղծիքի, խորամանկության և խաղախության ոստայնում)։ Ինքուրան ևս իր «Ներաշխարհում» խոսում է այն մեծերի մասին, ում ծաղրելի ու ծիծաղելի են պիտակել լուսավարչական մրաժողությամբ ժամանակից առաջ անցնելու, հեռուն արևելու, իրենց գաղափարներով հասարակության առաջադիմությունը պայմանավորելու համար։ Ինչ հոգեբանական մեխանիզմ է գործում այս մրաժակերպի և դրանից բխող գործողությունների խորքում։

Սովորաբար նման մեծերը, եթե ոչ հարյուրամյակներ, առնվազն մի քանի տասնամյակ իրենց ժամանակից առաջ են անցնում (օրինակ՝ Ջ. Բրունոն), նրանք ահեղի են, լուսավարչ։ Այդ ահեղությունն ահ է ներշնչում միջիններին, որոնք իրենց զգում են սպվելու։ Սակայն այս միջակ «առաքինիները» զարմանքով նկատում են, որ նման մեծություններն իրենց ահեղությունը, որին բնորոշ է վեհի գեղագիտությունը, **վարանգավոր չեն, նրանց բնորոշ է բարություն և լույս, մանկան պարզություն և անմիջականություն** (11). Սուսկի բնորոշմամբ՝ Անվարնգ՝ ինչպես հրդեհն արելի, Անվարնգ՝ ինչպես օգրակար լուրարուն¹²...), և ըմբռնում են, որ անտեղի էր վեհի՝ իրենց կողմից իբրև սարսափելու ընկալումը (չէ՞ որ վեհի գեղագիտական հակադրությունը սարսափելին է, այնպես, ինչպես գեղեցիկի գեղագիտական կարգը սերտ կապի մեջ է իր հակոտնյայի՝ արգելի հետ), իսկ այս անսպասելիությունից (այսինքն՝ վեհն ու սարսափելին իրարից տարանջատելու) ծնվում է կոմիկականը՝ իբրև գեղագիտական կարեգործի։ Եւ վերջնական արդյունքում վեհն ընկալվում է իբրև ծիծաղելի։ Սուսկից վերը բերված երկրորդն իսկ հասարարում է կոմիկականի ծնունդը. նման մեծերին «օձ» են պարկերացնում և սարսափում, բայց պարզվում է, որ նրանք օգրակար են, «անվնաս լուրարուն», լուրարուի օգրակարությունն այլևս մոռացվում է, զարմանքից ծնվում է ժայի, ծիծաղ, որը շաղախվում է վրեժխնդրության թույնով, քանի որ «առաքինիներին» հոգու խորքում գլուխ է բարձրացնում ռեսուրսիաները, և ժայիք վերածվում է հեգնանքի ու ծաղրածանակի։

Միջինների մասին շար հեղաբրբիք արևակար է դրսևորված Վրթ. Փափագյանի «Արձանը» այլարանական գրույցում։

Նրապարակում, ուր մարդիկ միշտ ժողովվում են, հսկայական կաղնու տակ մերկ կնոջ պոնձյա մի արձան է դրված։ Այն գայթակղում է բոլոր «պարկառելի մարդկանց», որոնք մերկ ոչինչ արևակել չեն սիրում (էջ 106)։ Մրանք Նիցշեի բնորոշած «առաքինիներն»

12 Պ. Սուսկ, Երկեր երեք հարորով, հ.1, Երևան, 1982, էջ 570 («Վարք մեծաց»)։

են, ի ցույց ամենքի «պապենական» օրենքներով շարժվողները, սակայն իրականում՝ կեղծավորներ: Քանիցս հասարակությունը, հյու իրեն պարտադրվող «պապենական օրենքին», փորձել էր փշրել արձանը, բայց խանգարել էր մի ավելի հզոր բան, որ առավել հզոր էր գիտակցված կեղծիք պարտադրող կեղծավորների ազդեցությունից. դա նախապաշարմունքն էր, սնահավատությունը: Ասված էր, որ արձանի անհեկադսմանը կհաջորդեն չարիքներ: Ասված էր, եւ պետք է այդպես դարերով էլ չշարժվեին րեղից, մնային ճահճում: Տեսնել էր պետք ժողովրդին պարած այն սոսկումը, երբ մի օր հանկարծ րեսան, որ արձանը չկա: Արձանի անհեկադսման վախից, ներշնչանքից րան նահապետը րեղնուրեղը կաթվածահար եղավ, մի խոսքով՝ ողջ թաղաքում հոգեբանական քաոս էր:

Արձանն իր գոյությամբ, փաստորեն, մարդկային մպրերում, հոգիներում հասարակել էր կարգ ու կանոն: Այն խորհրդանշում է մերկ ճշմարտություն, ճշմարտության անհրաժեշտություն, որի դեմ այնպես ռեսներիմենություն էին լցված «առաքինիները»: Արձանի՝ ջրհորի հարակում անհեկադսմանց հետք թաղաքում անասելի չարություն րարածվեց, միմյանց դեմ դավեր էին նյություն, մարդկանց միջից հեռացել էր արդարության զգացումը, ամենուր թշվառություն էր: Սակայն ժամանակ անց նորից ինչ-որ իսեր ջրհորի հարակից փորձում է վեր հանել մերկ արձանը՝ մերկ ճշմարտություն: Մարդիկ, որ հարմարվել էին առանց ճշմարտության ապրելու, հիմա էլ կրթուկ դեմ են արձանը հանելուն, իսկ «բարոյագետները»՝ կեղծ հովիվները, կեղծ բարեպաշտները, նորից թարգում են արձանի դեմ: Սակայն ճշմարտությունը երկար թաղել հնարավոր չէ: Խենթերը այն նորից հանում ու դնում են մեծ կաղնու րակ:

Ինչն է հեկաքքերի այս ֆաբուլայում: Այսպեղ ամբոխ-հանճար (առաջնորդ) հարերության մեջ էական դեր է խաղում միջին օղակը՝ միջինները, կեղծիք սերմանողները, որոնք, իրենց նպարակներում համոզված, ողորդում են անմիպ ամբոխին՝ «արածող նախրին» (Փափագյան), «ռչխարի հոսին» (Նիցշե), «կայծակնահար նախրին» (Չարենց): Իհարկն, ամբոխի այս «գեղարվեսպական» բնորոշումը՝ «հոսային», գոնիկ է հնչում, սակայն հոգեբանության դիպանկյունից սա ընդամենը նշանակում է երթագիպակցականի, բնագղների անգուսպ դրսեորում, երբ կույր, չարթնացած մպրով, ինքնագիպակցության չհասած մարդկային բազմություններ կարող են «ամենօրյա գործածության առարկա» (Նիցշե) դառնալ՝ ծառայելով իշխող դասի շահերին:

Անհարականության (ինդիվիդուալի) չհասած, ինքնուրույնություն չունեցող, ամբոխային նախապաշարված, թարացած մրածողությունը հեկադսմանը եւ հիանալի մեկնարանվել է բազմաթիվ հոգեբանների կողմից (Ջ. Ֆրեյդ, Կ. Յունգ, Վ. Ռայխ...): Վ. Ռայխը րարբերակում է բնավորության (ի դեպ՝ ըստ Վ. Ռայխի՝ բնավորությունը րարինների ընթացքում ձևավորվող արարքին աշխարհից պաշտպանվելու միջոց է) երեք րիպ՝ գենիպալ, ներոսիկ եւ էմոցիոնալ ժանրախարով րառապող¹³: **Գենիպալ բնավորությունը** բնորոշ է անձի գարգացման վերջնական փուլին: Այն, եթե բնորոշներ Ա. Մաս-

13 Տե՛ս Վ. Ռայխ, Էմոցիոնալ ժանրախար. «Գարուն», 2002/2, էջ 24 - 29 եւ <http://psycho.dtm.ru/txt/reich/reich004.htm>

լուծի դրդապարճառների պեսությամբ¹⁴, բնորոշ է **ինքնադրսևորման, ինքնահաստատման և ինքնագերազանցման հասած անձանց**: Այս բնավորությունը հստակ գանազանում է կարևորն անկարևորից, ամեն ինչ պեսնում է խորքային՝ ի պարբերություն ռացիոնալ մտածողության, որը միայն պեսանելի փաստերի հետ է հաշվի նստում: Այս բնավորությունն ունի շար խոր սիրելու կարողություն, սիրո մեջ նա չի ձգտում ո՛չ փրկելու, ո՛չ փրվելու (սաղիզմ, մագոխիզմ)¹⁵: Նա ի վիճակի է երջանիկ լինելու և երջանկացնելու, նա փնտրում է փոխըմբռնում: Բնավորության այս պեսակը հասարակական հարաբերություններում ձգտում է առավել բարձր մակարդակի, մարդու ազատության և հոգու խաղաղության: Նա լայնախոհ է և կարեկից, խոր ցավ է սստում մարդու, մարդ արարածի համար, տատստում և որոնում փրկության ելք, ուղի:

Ներուրիկ բնավորությունը չսփսզանց մոտ է գենիտալին, սսկայն խոր սիրո որոնման ճանսպարհին ևս չի հսվստում երջանկության և հոգեկես շարունակ ընկճված է, արգելակված: Կարող է քարոզել բարձր գաղսփսրներ, սսկայն երբ դրսնք սկսրք է իրսկսնություն դսրճնել, նս նույնիսկ կստրաղի դիմսդրություն է ցուցսրելում, քսնզի երթսզիտակցսրսր վսխնում է նորից, անորոշից: Բր կստրաղի դիմսդրոյսսմբ նս ձուրվում է բնավորության երրորդ խմբին՝ Էնոցիոնսլ ժսնտրսխտրսլ տրստստողների հսկսյսկսն բսնսկին: Մսկսյն, ի տրսրբերոյսսն վերջիններիս, ներուրիկն ոժտրված է հսմնմստրսրսր թույլ «կենսսկորճսնտրսր հստսրսկսկսն սկտրիվոյսսմբ»: Գենիտրսլ մտրճողության նմսն Էնոցիոնսլ ժսնտրսխտրսլ տրստստողի մտրճողոյսսնր ևս լիտլին հսմստրստսխսնում է իր գորճողոյսսններին՝ ի տրսրբերոյսսն ներուրիկի: Մսկսյն Էնոցիոնսլ ժսնտրսխտրսլ տրստստողների մտրճողության ընթսցք, կուո դստրողոյսսնր դեռ վերջնսկետի չհսսցված, արդեն եզրսկացությունները սկստրստր են. Էնոցիոնսլ ժսնտրսխտրսկիին ի վիճակի չէ հստակ սեփսկսն դստրողոյսսն և վերլուճության, նս անմիջսկես հսնգում է իոացիոնսլ որոշմսն՝ **նսխստրստրմունքի, կսնխսկսլ տրեսսկետի**, որը գսլիս է «սկստկսնից», սվսնդսկսնից: Նենոց դրսնոտլ փորճում է «մենկնսրսնել» կսմ հստրստրել իր «տրսմսրսնոյսսն» եղսնսկը: Ժսնտրսխտրսլո մտրճողոյսսնր սուր վսրսկիչ է (սյստրեղից է Վ. Ռսյիսի եզրույթը՝ «Էնոցիոնսլ ժսնտրսխտր»), սյն «ունի սհոելի հստսրսկսկսն հետրեսնքներ, լսյն տրսրսճում և գորճնսկսնում սյն երեույթների հոմսնիշն է, որ անվսնվում են սովորույթ և սվսնդույթ»¹⁶: Փստտրեն՝ ժսնտրսխտրսլո մտրճողոյսսնր նսխստրստրված, անհսնդուրժող դիրքորոշում ունի, քսնի որ «չի հսնդուրժում սյնսկիսի ռացիոնսլ մտրճողոյսսն, որը կարող է վերջ տրսլ իրեն»¹⁷: Մս՝ **մտրճողության** մեջ:

Վ. Ռսյիսը նկսրսգրում է նսն սյս բնավորությունների դրսնորումը **գորճունեության մեջ**: Գենիտրսլ մտրճողոյսսնն ու գորճունեոյսսնր ներդսշնակ են, գոր-

14 Տե՛ս A. Maslow, Motivation and Personality, New York, Harper, 1970.

<http://www.atheism.about.com/library/glossary/general/bldef-maslowabraham.htm>

<http://www.who2.com/abrahammaslow.html>

15 Տե՛ս Վ. Ռսյիս, անոց:

16 Անոց, էջ 26:

17 Անոց:

ծունեություն, որի վերջնական նպատակը եւ իր՝ գեւորական բնավորության, եւ ուրիշների վիճակի բարելավումն է, հասարակական հարաբերությունների առավել կարգավորված եւ ներդաշնակ մակարդակի հասնելը: Ներուրիկը գործնական չէ, բայց եւ առաջընթացը չի կասեցնում, նա պասսիվ է: Իսկ էնոցիոնալ ժանրախառն վարակվածի պարագայում իրավիճակը բոլորովին այլ է: Նա խանգարում է հասարակական առաջընթացին, քանի որ նախապաշարված է, սնահավասր, եւ մրաժողության հիմքում «պապական» ավանդներն են՝ քարացած սովորությունները: Նա երբեք նորարար չէ եւ դեմ է «պապականին» հակասողին: Այս փոխի մարդկանց խոսքն ու գործը երբեք միմյանց չեն բռնում: Նրանց գործունեության շարժառիթը՝ թե՛ գիտակցական, թե՛ ենթագիտակցական, կեղծիքն է, ինչ-որ բան ցուցադրելը ի շահ իրեն, բայց ոչ երբեք ճշմարտությունը: Այսպիսիք էլ՝ նրանց խոսքի եւ գործի հակասությունը: «Նայարարավածը երբեք չի համապատասխանում իրականին... Նրա համար այս կերպ գործելը այնքան բնական է, որքան սիրո կարիքը՝ գեւորական բնավորության պարագային»¹⁸: «Էնոցիոնալ ժանրախառն» եզրույթով Վ. Ռայխը բնորոշում է **երեսույթ**, որը **հասարակական հիվանդություն** է, քանի որ «ժանրախառն կառավարվող անհատները համախմբվում են հասարակական խմբերով (Վ. Ռայխը որպես ֆրեյդիզմի հետևորդ, հանգամանորեն բացառում է նաև այս երեք բնավորությունների բուն առանցքը՝ այն հոգեկերպվածքը, որը ձևավորվում է ինչ-ինչ սեռական մոդուլներով: Մեզ համար էական է երեսույթի հասարակական կողմը): Այսպիսի խմբերը դառնում են հասարակական կարծիքի կենտրոններ, որոնց բնորոշ է բնական սիրային կյանքը ծայրահեղ կերպով չհանդուրժելը: Այդպիսի կենտրոնները քաջ հայտնի են եւ ամենուր կան: Նրանք դաժանորեն հեղափոխում են բնական սիրային կյանքի ցանկացած դրսևորում՝ թաքնվելով «մշակույթ ու բարոյականություն» բառերի ներքո: Կլի-նիկական հետազոտությունները կասկած չեն թողնում, - շարունակում է Վ. Ռայխը, - որ ժանրախառն մարդկանց այդ շրջանակների համար բամբասանքն ու գրպարությունը սեռական բավարարվածություն սպանալու այլասերված միջոցներ են: Այս կերպ սեռական բավարարվածությունը ձեռք է բերվում բնական գեւորական գործառույթների բացասումով»¹⁹: Պետք է եզրակացնել, որ այս փոխի մարդկանց առաջին բնորոշ հատկանիշը մարդկայնորեն (կամ աստվածորեն) սիրելու կարողությունից զուրկ լինելն է: Մնացած ամեն բան բխում է այսպիսից: Վ. Ռայխը, երկարատև հետազոտություններից ելնելով, նշում է այն արելությունն ու թշնամանքը, որ ժանրախառնակների հասարակությունը փառում է ազատ, սթափ մրաժողության դեմ կամ հասարակական դրական բարեփոխումների հանդեպ²⁰: Ժանրախառնակների հասարակությունը ձևավորվում է Նիցշեի նշած միջինների «հոգիային խմբերի» շնորհիվ, որոնց թվաքանակի հանդեպ անհատականությունները հաճախ իրենց զգում են անօգնական: Նանճարի, բացառիկ անհատի (օրենադիր իմաստով) եւ ամբոխի կամ ժանրախառնակների հակասությունը գալիս է վերոշարադրյալ հոգեբանական արմատներից:

18 Անդ, էջ 27:

19 Անդ, էջ 29:

20 Տե՛ս անդ:

Եւ միանգամայն հասկանալի է դառնում Վրթ. Փափագյանի «Ըմբոսսը երգերում» կամ սիմվոլիկ գրույցներում («Ինչո՞ւմն էր ուժը», «Անհագր»...) հերոսներին՝ խոր սիրելու կարողությունից բխող ճշմարտության որոնումը և մարդկության համար ուղու փնտրությունը: Այդ մեծ կարեկիցներն ու փառապաշտները բխեցնում են լույս, այնինչ իրենք շրջապարված են լինում ժանրախարակիրների արելությամբ, կամ որ ավելի ճիշտ է՝ ռեսենսիսմենսով: Նիցշեի «Այսպես խոսեց Զրադաշտը» աշխատության խնթը՝ ամբոսից վեր կանգնածը, մարգարեն, նույն գենիպալ բնավորությունն է, նույն մեծ սիրողն ու փառապաշտը: Նկատված է, որ բոլոր մեծագույն մարածողները (Վ. Գյոթե, Լ. Տոլստոյ...) սարսափելի մենակության զգացողություն են ունեցել²¹: Տանճարի մենակության և նրա փառապանքի մասին խորքային վերլուծումներ է արել նաև Ն. Բերդյաևը²². Բացառիկ հոգեկերպվածքը ճգնակցությամբ (մենակությամբ) «հեռանում» է այս աշխարհից և սարկոճագործելու, արարելու բնատուր ձիրքով օժտված իր ներաշխարհում հայրնաբերում «ուրիշ աշխարհ»՝ դրանով իսկ բերելով նորը՝ հանճարեղը: Այսինքն՝ Ն. Բերդյաևը ևս բնութագրում է գենիպալ բնավորությունը: Նա խոսում է նաև սրբի մասին՝ որպես բացառիկության մի այլ դրսևորման՝ ընդգծելով, որ սուրբը միայն ձգտում է ներքին կապարելության, բայց ոչ իրականության վերափոխման, ինչը հանճարի վերջնական նպատակն է: Այսինքն՝ սուրբը, ըստ Բերդյաևի բնութագրման, նույն ներտրիկի բնավորությունն է՝ ոչ ակտիվ հասարակական միավածությամբ:

Դառնանք Վրթ. Փափագյանի «Արձանին»: Մերկ արձանը նորից կանգնեցվում է իր տեղում, իսկ նիցշեական «առաքինները», որ նույն էմոցիոնալ ժանրախարավ փառապաշտներն են, կեղծ բարոյապաշտությամբ պահանջում են մերկությունը (ամեն ինչի) հեռացնել, այն մերկությունը, որը կուրացնում է իր խորքում պարունակվող լույսի առաքությամբ: «Մթնշաղասեր չղջիկները» (Նիցշե)՝ ժանրախարակիրները, լցված ռիտերիմ արելությամբ, ռեսենսիսմենսով, անմիաբանությամբ դրդում են իմաստունի դեմ, և սրեղծագործությունն ավարտվում է ճշմարտության մարտիկի մահով: Նույն գաղափարն է վեր հանված նաև «Ըմբոսսի մահը» գրույցում: Իսկ «Անհագր» փիլիսոփայական այլաբանությունն ավարտվում է հեղինակային այնպիսի մեկնաբանությամբ, որը վերաբերում է ոչ միայն այս գրույցին, այլ, կարելի է ասել, ամփոփում է եւ «Ըմբոսսի մահը», եւ «Արձանը», եւ «Ըմբոսսը երգերի» ու այլ բազմաթիվ գործերի ասելիքը: Վրթ. Փափագյանը նշում է, որ գիտակցության կրակ գողացող Պրոմեթեոսը, «հունական Տանտալոսն ու արարական իմաստունը սիմվոլներ են այնպիսի նահապարակների, որոնք ձգտում են միևնույն բարձր նպատակին, ըմբոսսանալով եղած ապականության դեմ, որոնք քայլում են փշերի վրայով, փանջանքների միջով» (Էջ 95) ու քարոզում բացարձակ անկեղծություն և նոր բարոյականություն: «Ըմբոսսը երգերում» Փափագյանը գրում է. «Ըմբոսսը ոգին չի՛ լրում: Վաղ թե ուշ՝ նրա խոսքերը կամուրջ պիտի լինեն, պարվանդան, որի վրա պիտի կանգնի ապագա ազատ հայրենիքը և վսեմացած մարդկության առաջին

21 Տե՛ս Н. А. Бердяев, *Философия свободы, Смысл творчества*, М., 1989, էջ 394:

22 Տե՛ս անդ, էջ 382-399:

հիմնաբարը» (Էջ 620): Փաստորեն՝ Փափագյանը գովերգում է նիցշեական հզոր կամքով գերմարդուն՝ մարդոց Մարդ ընկած ուղին, որը կամուրջ է դեպի ապագա:

Ասացինք, որ «առաքինիներն» ամեն բան անում են կեղծիքը որպես իրականություն ներկայացնելու համար: Այդ խաբկանքի մեջ ապրում են և՛ իրենք, և՛ ամբոխը՝ փափագյանական «արածող նախիրը», որի գլուխը դժվար է մի բան մտնել, իսկ քարացած մարակաղապարները փոխելը գրեթե անհնար բան է: Արևելյան ասացվածքը հուշում է. «Ավելի հեշտ է հոսող ջրի վրա հարյուրավոր ձու իրար գլխի ուղղահայաց շարել, քան՝ հիմարին բան հասկացնել»: Ամբոխի անգիտակից կամ ենթագիտակցական արելությունը դեպի բացառիկ մեծերը, որ «առաքինիների» կողմից ուղղորդման արդյունք է, շար պարզ կարելի է մեկնաբանել հեպտելայ հոգեբանական դիպարկմամբ:

Նայարնի է, որ Կիլիկյան Նայասպանը կործանվեց մամյուկների կանոնավոր արշավանքներից: Մամյուկների շարքերում կային այնպիսի ջոկարներ, որոնք կազմվել էին քարիներ առաջ գերի քարված քրիստոնյաների որդիներից: Սպանելով նրանց ծնողներին՝ քրիստոնյա երեխաներին մահմեդականները ներշնչել էին, թե նրանց ծնողներին սպանել են քրիստոնյաները, իսկ իրենք մուսուլմաններ են՝ որբացած մուսուլմաններ: Այսինքն՝ անգիտակից երեխաներին հաբուկ դաստիարակությամբ դարձնում էին դաժան գինվորներ և նրանցից կազմված հաբուկ ջոկարներն ուղղում հենց քրիստոնյաների դեմ, այսինքն՝ անգիտակից, խաբված մարդկանց հանում էին հենց յուրայինների դեմ: Նույն փորձը հեպագայում որդեգրեցին թուրքերը՝ կազմելով ենիչերական ջոկարներ, որոնցում մեծ թիվ էին կազմում քրիստոնյաները, որոնք բոլորովին գաղափար չունեին իրենց ծագման մասին: «Առաքինիների» կողմից ենիչերական ջոկարներ կազմակերպվել են բոլոր ժամանակներում, բոլոր երկրներում՝ դրանք առավել շար ուղղորդելով սևփական ժողովրդի դեմ: Ապացույց՝ Արպաշեսի (այն էլ «Բարի» հորջորջված) անեծքով «չար» որակվեց արդարության մարտիկ Արպավազը, իսկ «արածող նախիրն» ինչ-որ կեղծիք ներշնչելը երբեք էլ իշխանության համար դժվար գործ չի եղել: Այսինքն՝ Արպավազը դարերում «վաստակեց» «չարի» անուն: Սա հավերժական թեմա է: Ճշմարտությունը բացահայտելը ամենքին չէ պրված: Որեւէ հարցի խորքը թափանցելու համար, ըստ Ռ. Շարայների, պետք է «ոգու աչքերով» նայել, իսկ դա նշանակում է, մինչև ճշմարտություն թափանցելու համար, «անկանխակալորեն» «դարարկվել»: Մարդ-անոթը քարիների ընթացքում շարունակ լցվում է այն ամենով, ինչ հանգամանքների բերումով պրվում է նրան, մինչև որ հասնելով ինդիվիդուալ՝ անհատականության, նա ինքն է արդեն ընկրում այն, իչով լցվելու է կամ իր ներսից դուրս թափում այն, ինչ իրեն պետք չէ: Կրոնական քրեականության մկրտության ժամանակ ընկրվող կնքահայրը՝ հոգեհայրը, ունեցել է հենց այս դերը, նա՛ պետք է իր սանի դաստիարակությամբ զբաղվեր, նա պարասխանապա՛ր էր իրեն վստահված անձի ձեռավորման համար, նա՛ էր պարասխան քալու մարդ-անոթը ինչ-որ բանով (դրական թե բացասական) լցնելու համար: Ավելի հեշտ է լցնել «մարդ-անոթը», քան պարտականությունը փոխել. ավելի հեշտ է դաստիարակել, քան վերադաստիարակել.- սա հայրնի ճշմարտություն է: Բնականաբար անգիտակից ամբոխին ներշնչած որեւէ գաղափար շար դժվար է փոխել: Իզուր չէր Ֆ. Նիցշեն նշում,

թե ճշմարտությանը հասնելու ուղին սկսվում է «նախկինում ճշմարտություն համարվածի նկատմամբ կասկածից», մի բան, որին ընդունակ են բացառիկ անձինք, բացառիկ նորարար անհատականություններ, ովքեր առաջ են մղել մարդկային մշակույթը: Նորարար անհատականության՝ ազատ ոգու և բազմության՝ ամբոխի մրաժողության փառերությունը հստակ բնորոշել է նաև Ռ. Շրայները. «Ազատ ոգին գործում է՝ ելնելով իր մղումներից, այն է՝ ինքնուրույնությունից, որ մրաժողությամբ ընդգրկված են նրա գաղափարների աշխարհի ամբողջությունից: Անազատ ոգու համար իր գաղափարների աշխարհից որոշակի ինքնուրույնություն է գործողության հիմքում դնելու նպատակով առանձնացնելու պարզաբան նրան փրկված ընկալումային աշխարհին է, այսինքն՝ նրա մինչ այդ ունեցած ապրումները: Նախքան վճիռ կայացնելը՝ նա հիշում է, թե համանման դեպքում ով ինչ է արել կամ անելու, հավանություն փոխել, կամ թե այդ դեպքի համար Աստված ինչ է հրամայել... և գործում է ըստ այդմ: Ազատ ոգու համար այս նախապայմանները գործելու միակ խթանները չեն: Նա պարզապես կայացնում է **առաջին** վճիռը: Ընդամենը, նրա համար միևնույն է, թե նման դեպքում ուրիշներն ինչ են արել կամ դրա համար ինչ են հրամայել»²³:

«Ըմբոսք երգերում» Վրթ. Փափագյանը սրբի ցավով փորձում է վերածնել որոշ բառակապակցի արժեքներ՝ «եղիք համեստ», «եղիք խոնարհ», «եղիք բարի», «եղիք համբերող» և այլն, որոնք ամբոխի «դատարկ անոթի» մեջ լցրել են՝ սոսկ իրենց նպատակներին ծառայեցնելու համար, նրան վարժեցնելով պարզականությունների և ոչ մի իրավունքի: Պարզապես «Ըմբոսք երգերում» Փափագյանի գրելաժող արտաբանությունը կոպիտ է, ինչպես Ավ. Իսահակյանի «Արու-Լալայի»՝ ամեն ինչ ժխտող պաթոսը, ինչպես նիցոնական պարադոքսալ ոճը, այնինչ՝ վերոհիշյալ հեղինակների բոլոր էջերում էլ խոր ցավ կա մարդու համար, ցավ, որից այդոց համար լույս է բխում՝ նոր ուղու, ճանապարհի պահանջ:

Վրթ. Փափագյանի «Խնդրեք արագալուրդներ» գրույցում ապականված բարբերել վեր են հանվում այլաբանական սիմվոլներով, ներկայացվում է ամեն ինչ սեփական շահերին ծառայեցնելու և շահագործելու մեխանիզմը:

Տերը մորթում է ըմբոսք հավերին, իսկ որը կարողանում է փախչել, փրկվում է, ազատ ապրում լեռներում: Մոացածներից պահանջվում է չմորթվելու համար չհամարձակվել մրաժել ազատության մասին: Վեր է հանված կառավարման նեղ ու կեղծավոր աստիճանակարգությունը:

Մեկ այլ («Անհագր») գրույցում հանճարին (առաջնորդ իմաստով) փառաբանող ամբոխը «օվսանա» է գոչում, սակայն վախենալով «դանակ բռնող ձեռքերից»՝ նույն ամբոխն սկսեց «ի խաչ» գոչել, ինչպես Քրիստոսի օրերում: Նախապաշարված ամբոխի կամ «խալիսի» (Ղովհ. Թումանյանի խոսքով)²⁴ կադապարված մրակառույցներում շար խոր ամրակալվում են սկզբնական փափառությունները, դրանք հեղափոխում փոխելու ապարդյուն ջանք է: Ասվածի լավագույն օրինակներ են Ղովհ. Թումանյանի երկու գոր-

23 Ռ. Շրայներ, Ազատության փիլիսոփայություն (Ժամանակակից մի աշխարհայեցողության հիմունքներ: Նոգեկան դիֆարկման արդյունքներ ըստ բնագիտական մեթոդի), Երևան, 1998, էջ 132:

24 Տե՛ս «Թումանյան. ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ», հ. 4, Երևան, 1985, էջ 367:

ծեր՝ «Մուկիկի մահը» և «Մի կաթիլ մեղրը», ուր էմոցիոնալ ժանրախոսը դրսևորված է մերկապարանոց՝ իր կենսակործան ուղղվածությամբ:

Մուկիկը մեռավ («Մուկիկի մահը»): Ծրի ողբի վրա Լորը եկավ և իմացավ, թե «Աշխարքն էսպես մնաց անպեր»²⁵: Ծառն իմացավ այդ մասին, եղավ «ճրդնակոտոր», քանի որ Լորն էլ վշտից թևը կոտրել էր: Եւ նույն էմոցիոնալ ժանրախոսով բռնված, իրար նայելով, «պապական» օրենքներն առանց վերանայելու, «ընկերով մահը հարսանիք է» սկզբունքով քարերը «գըլպոր-մըլպոր» թափվեցին ջրերի մեջ, ջրերը պղպորվեցին, պառավն իրեն ծվարեց հայկական փարբերակով՝ «մազաբձուծ» եղավ... Մուկիկի պես մարդու մահվան պարծառով ողջ գյուղն եկավ այն եզրակացության՝

«...Էլ ո՞վ մընաց էս աշխարքում,
Էլ ի՞նչ ապրենք էս աշխարքում...»:
Էսպես ասին
Ու միասին
Լացով, կոծով,
Ճիչ - գոռոցով
Նավաքվեցին ու գնացին,
Քարիցն ընկան կոտորվեցին²⁶:

Ամբոխի ենթագիտակցական անկառավարելի բնագոյներն այսպեղ կենտրոնացվեցին հենց իր՝ ամբոխի դեմ՝ իրենց սնահավատությունից, նախապաշարված լինելուց, միմյանց նայելու, կրկնօրինակելու և կաղապարված, ոչ ազատ մտածողության պարծառով: Եւ վնասեցին իրենք իրենց: Բայց ավելի սոսկալին էլ կա, թե ինչպես «առաքինիները», արթնացնելով ամբոխի բնագոյները, կարող են մարդկային մեծ բազմություններ ուղղորդել իրար դեմ՝ պետությունների, համաշխարհային պարերազմների մասշտաբով: Ահա «Մի կաթիլ մեղրը»:

Ամեն ինչ սկսվում է այնպեղից, երբ խանութ է մտնում «մի զրո չոբան»: Եթե խանութայնը հարվածում է կենդանու՝ կարվի, «զրո չոբանը»՝ մարդու: Իսկ վրա հասած գյուղացիներն էլ որեւէ պարծառ չեն հարցնում. մեկը մյուսից հեռ չմնալու կարծամիտ մրցավազքով, իրար նայելու հոբային բնագոյով նրանք սպանում են «զրո չոբանին», քանի որ իրենք էլ այնքան հեռու չեն «զրո» - ից: Նույն հոգեբանական ժանրախոսին գերի, անսիրտ սաղիզմով (Վ. Ռայխը խոսում է այն մասին, որ ժանրախոսակիրների հասարակությանը բնորոշ է նաև սաղիզմը, դրանից նրանք յուրովի հաճույք են ստանում, բավարարում ռիսի, քենի զգացողություն²⁷, առանց բանականության ձայնին ականջ դնելու, առանց ռացիոնալ դատողությամբ վերջնակետին հասնելու, կանխակալ, մշուշված ներաշխարհին բնորոշ «բարոյական» նորմերը պահպանելու միտումով «ջարդեցին իրար, Զընջեցին իրար, Կորան, զրնացին Գեյրնին հավասար»²⁸: Իսկ երբ «ծաղկած երկիրն

25 Տե՛ս Նովի. Թումանյան, Երկեր, Երևան, հ. 1, 1958, էջ 254:

26 Անդ, էջ 257:

27 Տե՛ս Վ. Ռայխ, Էմոցիոնալ ժանրախոս, էջ 24 - 29:

28 Նովի. Թումանյան, Երկեր, հ. 1, էջ 261:

ամայացավ», նույն նեղմիտ «առաքինիները», շուրջը դիտելով, րեսան սոսկ այն, ինչ րեսան (և ոչ պարծառանքնանքային կապերը, որ կան ամեն բանի խորքում), ու զարմացան.

Թ-ն ո՞րպեղից արդյոք ծագեց

Էս ընդհանուր աղեպը մեծ²⁹:

Ճարպասանական հարց, որը պարասխան չունի, բանի որ «առաքինիներին» մրա-ծողության սահմանը, ինչպես Ֆ. Նիցշեն է բնութագրում, չի կարող հաղթահարել ինքն իրեն, իր գոռոզամտությունը և խոստովանել, որ իսկական առաջնորդները ձգարում են համամարդկային երջանկության, ոչ լոկալ, րեղայնացված նեղ շահերի, որից բխում է ամեն մի չարիք: Բանի որ նրանք այն «առաջնորդներից» են, որոնք «աշխարհը բուռն են հավաքել» ու ծիծաղում են աշխարհի վրա: Մեծ լռեցին այս հարցին ևս պարասխան ունի: Մի առիթով նա նշել է, թե իր լավագույն սիմվոլիկ սրեղծագործությունը «Քաջ Նազարն» է: Թումանյանի «Քաջ Նազարի» «սիմվոլը» հայրնի է ամենքիս. այն հավերժական թեմա է՝ քաջնազարականությունը՝ առաջնորդի իր րիպով, առաջնորդ՝ իրեն արժանի սպորադասների ամբողջությամբ՝ մինչև ժողովուրդ՝ ամենքը վարակված էմոցիոնալ ժանրախաբով: Բոլորը հավաքված մի նավի վրա, որի առագաստները պարզված են... քամուն, քանզի առաջնորդներն ուրում-խմում են... Իսկ նավի վրա փափագյա-նական «Մարդագայրը» գրույցի բարբերն են՝ homo homini lupus (մարդը մարդուն գայր): Ահա և էմոցիոնալ ժանրախաբով րառապող ամբոխն իր գայրային բարոյականությամբ:

Վրթ. Փափագյանի, Վ. Թեքեյանի, Լ. Շանթի, Ինրրայի, Ռ. Զարդարյանի, Ե. Զարեցի... բազմաթիվ այլոց և հարկապես Ֆ. Նիցշեի սրեղծագործություններում անսահման րառապանք կա հենց այս անգիարակից ամբոխի՝ նույն մեղերլինկյան կույրերի նկարմամբ:

Փորձելով ամփոփել ԺԹ.-Ի. դդ. սահմանագծի գրականության հիմնական միարում-ներից մեկի՝ ապարարդյականության և առաջնորդի հարցի բնությունը Վրթ. Փափագյանի այլաբանախորհրդանշական սրեղծագործություններում, պեպք է նշել, որ նա ևս Ֆ. Նիցշեի, Ինրրայի, Վ. Թեքեյանի, Լ. Շանթի, Նովի. Թումանյանի և այլոց պես շոշափում է համամարդկային հնչեղության հարցեր՝ մարդու ապագան րեսնելով դեպի «գերմարդ» հոգևոր երեւոյթը գնալու մեջ, սակայն, ինչպես արեւելահայ բազմաթիվ հեղինակներ (որոնց շարքում Վ. Տերյանը, Ե. Զարեցը) Վրթ. Փափագյանն օրվա խնդիր րեսավ ընկերվարական հեղափոխությունը՝ հավաքալով դրա բերելիք վաղվա օրվան:

ԱՇՈՏ ԳԱՍՏՅԱՆ

**ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՆԱՅՐԱԴԵՏԻ ԿԵՐՊԱՐԱԿԵՐՏՄԱՆ ԼԵԶՎԱՈՃԱԿԱՆ
ԴՐՍԵԻՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՆՈՒՇԱՅԻՆ ԴԻՄԱՆԿԱՐՆԵՐՈՒՄ**

Վազգեն Առաջին Կաթողիկոսի անունը ոսկե փառերով է դրոշմվել Նայ Եկեղեցու և մեր հայրենիքի պատմության մեջ: Նոգելույս Կաթողիկոսին նվիրված հուշագրության հեղինակները պատկերապես են ունեցել անձնապես շփվելու Վեհափառի հետ: Այդ կերպարագծումներն արտացոլում են երանաշնորհ Նայրապետի ներաշխարհի խորությունը, նրա ջերմ հայրենասիրությունն ու եկեղեցանվիրումը:

Գեղարվեստական վավերագրության այս փեսակը՝ հուշային դիմանկարը, ամփոփում է դրվագներ Վազգեն Վեհափառի մեծ կենսապատմից, ունի գրական-պատմական մեծ արժեք և աչքի է ընկնում լեզվաոճական ինքնատիպ դրսևորումներով: Տողերի միջից կարծես զգում ես Վեհափառի խոսքի հարստությունն ու բազմերանգությունը, և հիշողության մաքրանում վեր է հառնում նրա առիթնող դիմանկարը. «...*Կա մեկը, որ առանձնանում է այս լուսարձակ պատկերասրահում, ինչպես Թորոս Ռոսպինի ձեռքով մանրանկարված սրբապատկերը կառանձնանալ շրջակա դիմանկարների մեջ: Դա Ամենայն Տայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինն է, որը բոլորովին նոր երանգ, նոր գույն է բերում ոչ միայն իմ, այլև ողջ Նայաստանի, մեր ողջ ժողովրդի կյանքում*» (Սիվա Կապուրիկյան)¹: Շատ հաճախ արտաքին հարկանիշները շաղախվում են բնավորության ներքին գծերին՝ ամբողջացնելով դիմանկարի էությունը. «*Նրա ներշնչված դեմքին անսահման խաղաղություն կա, զարմանալի վճիռ աչքերում՝ անսպառ բարություն, որ շռայլում է համայն հայությանը, բոլորին, առանց սպասումի երկյուղի*» (Վարդուհի Վարդերեսյան, էջ 33):

Հուշագրության մեջ փեսանելի է հեղինակը, նա է հանդիպում Վեհափառին և մյուս հերոսներին, գրուցում նրանց հետ, դաբողություններ անում: Այս առումով զգալի ակտիվություն ունի առաջին և երրորդ դեմքի անձնական դերանունների գործածությունը. «**Ես** եղա ականապեսը և մասնակիցը այդ մեծ ծառացումի» (էջ 238): Այդ օրը նշանավորվեց նաև ծանոթությամբ այն անձնավորության հետ, որը հերագայում պետք է դառնար Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը, **մե՛ր** Կաթողիկոսը» (էջ 222): **Նրա** կերպարանքում, **նրա** իմաստությունում մեջ Սողոմոն թագավորից ինչ-որ բան կար» (էջ 290):

1 «Այսպես գալիքի փեսիկով. Վազգեն Ա. Երջանկահիշարակ Նայրապետի ծննդյան 100-ամյակին» (Նույնը Վազգեն Վեհափառի մասին), կազմեց Ա. Մարդյանը, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 221: Այսուհետև՝ հղումները շարադրանքի մեջ:

Նուշային դիմանկարները հյուսված են լեզվառճական փառքեր ենթաշերտերից: Այսպեղ գրական հայերենը հնչում է արևելահայ և արևմտահայ ռճերի նրբին ու փեղին համադրումով. «Այո՛, մենք պեպք է շինենք մեր հայրենիքը, շինենք Երեսանը և ինչո՞ւ չէ, պեպք է շինենք մեր Կարսն ալ, մեր Վանն ալ, Մուշն ալ, Բիթլիսն ալ...» (Էջ 233):

Նուշագրության կառուցվածքային մասերից է երկխոսությունը՝ որպես մարթի մարտցման եղանակ: Այսպեղ սպեղծվում է գրույցի միջավայր՝ հարցուպարասխանական կաղապարով.

«- Աս որչափ փոխված ես, Վարդուհի՛:

- Նարկավ փոխված պիտի ըլլա՞ն փաստիկնգ փարիե ետքը, սրբագա՛ն:

- Ե՞րբ դարձար հայրենիք:

- 1946-ին, առաջին շոգեկնավով:

- Նիմա ի՞նչ կ'ընես:

- Լեկինականի թարրոնում դերասանուհի եմ:

- Օ՛, ի՞նչ կ'ըսես» (Էջ 36):

Երկխոսության կազմիչ նախադասությունների երանգային զուգորդումների մեջ որոշակի փեղ ունի «հարցում-հարցում» կառույցը, այսպես՝

«- Բա մեր ժողովրդին չէ՞ս հրավիրում:

- Ո՞ւր է քո ժողովուրդը:

- Էլ ո՞ւր՝ Կաթողիկոսը» (Էջ 86):

Երկխոսություններում գործածվում են փառքեր դիմեղաճներ, որոնք երբեմն ընարում է հեղինակը. «Չգիտեի ինչպես դիմել: Պարոն Պաճյան չէի կարող ասել պարկառեկի մի հոգեւորականի, որ հիմա կանգնած էր իմ դիմաց: Դիմեցի հոգեւոր հայրերին դիմելու ընդունված բառով.

«- Բարի ողջույն, սրբագա՛ն:

- Բարեւ՛, աղջիկս» (Էջ 36):

Երբեմն հուշագրական արձակը հյուսվում է ինքնահարցադրումով, որին և հեղեւում է պարասխանը. «Մարդ մը, միս միկակը, ինչպե՞ս ես ինչո՞ւ կրնայ իրագործել այդ հրաշքը: Ուժո՞ւր. ոչ, ուժի իսկիտր մը չէ... Խեղքո՞ւր. ոչ մեկ իմաստուն Սողոմոն պիտի կրնար իսկը բանեցնել պարասխաճին:

Ինչո՞ւ: Բայց ինչո՞ւ կարարում ես ու կը կարարուիս մարդկային մեճագործությունները, եթե ոչ հասարով» (Էջ 172):

Նայրնի իրողություն է, որ հայերենը հարկանվում է բառակազմական լայն հնարավորություններով, որոնց բազմաթիվ դրսեւորումների հանդիպում ենք հուշագրության լեզվում:

Բնագրերում նկարելի է **հոգի** բաղադրիչով կազմությունների առարություն՝ **հոգեշնորի** (Վանքի ուխարաորների փալաորութիւնների մարեանում... կան *հոգեշնորի* վարդապետի նշումները) (Էջ 51), **հոգեհաճ** (Տարեղարձը նշանավորվեց նաեւ ինձ համար խիպ *հոգեհաճ* մի ձեւնարկով) (Էջ 228), **հոգեկից** (Էլ չեմ խառում... Վեհափառի *հոգեկից* բարեկամ Գրիգոր Խանջյանի և շար ուրիշների մասին) (Էջ 229), **հոգենորոգ**

(Այդ «շար բանը» միայն... ժողովրդի սերն ու մեծարանքը վայելելու *հոգեկոտորոզ* լիացումը չէ) (Էջ 221), **հոգեգավակ** (Մի օր ծերունագարդ մի կին գնացել է Կոստանդնուպոլիսի հայ ոսկերիչներից մեկի մոտ և ասել, որ ինքը Օրմանյան պարբերաբար *հոգեգավակ* է) (Էջ 106), **հոգեհանգիստ** (... Եկեղեցու սպասավորների և բարերարների հիշարարկին նվիրված *հոգեհանգիստ* ենք կարարելու) (Էջ 105), **հոգեդարձ** (... Իմ *հոգեդարձի* հառապամբն անեմ...) (Էջ 263), **հոգեցունց** (Նայոց խորհրդարանում մի *հոգեցունց* մեղեդի հնչեցրեց շեփորը): Գործածության մեծ հաճախականություն ունեն նաև հետևյալ բաղադրիչներով կազմությունները՝ **ազգ** - ազգընտիր (Էջ 53), ազգաշեն (Էջ 56, 268), ազգօգուտ (Էջ 123), ազգամերժ (Էջ 222), օտարազգի (Էջ 228), **Աստված** - Աստվածամայր (Էջ 45, 231), Աստվածածին (Էջ 51), աստվածասեր (Էջ 23), աստվածակառույց (Էջ 53), աստվածարյալ (Էջ 61), աստվածաբես (Էջ 20), աստվածակերպ, աստվածաշունչ (Էջ 192), աստվածահաճ (Էջ 260), աստվածաբան (Էջ 211), **գիր** - հիշարարկագրություն (Էջ 49), ձայնագրություն, մեկնագիր (Էջ 167), փորագրանկար (Էջ 194), ձեռագիր, գրասեղան (Էջ 195), օտարագիր, վիպագիր (Էջ 214), մարեկագիր (Էջ 232), գրչագիր (Էջ 246), **եկեղեցի** - եկեղեցանվեր (Էջ 53), եկեղեցաշեն (Էջ 56), եկեղեցասեր (Էջ 48), միջեկեղեցական (Էջ 64), **հայ** - հայապարկան, հայակնիք (Էջ 239), հայաշար (Էջ 209), հայաբույր (Էջ 207), հայագետ (Էջ 47), հայանկար (Էջ 231), հայամերժ (Էջ 276), հայապահպանություն (Էջ 28), կովկասահայ (Էջ 224), վիրահայ (Էջ 57), ամերիկահայ (Էջ 254), ռումինահայ (Էջ 107), հունահայ (Էջ 41), բուլղարահայ (Էջ 108), ֆրանսահայ (Էջ 129), լիբանանահայ (Էջ 284), բելյուրահայ (Էջ 228), պոլսահայ (Էջ 226), արևելահայ, արևմտահայ (Էջ 249), սփյուռքահայ (Էջ 224), գաղութահայ (Էջ 137), **հուշ** - հուշահանդես (Էջ 28), հուշաշխարհ (Էջ 225), հուշագիր (Էջ 131), հուշարձան (Էջ 239, 251), հուշանվեր (Էջ 55), յուշագրոյց (Էջ 281), **մեծ** - մեծարժեք, մեծակշիռ (Էջ 153), մեծամուն (Էջ 229), մեծամեծ (Էջ 279), մեծահոջակ (Էջ 280), **նոր** - նորընծա (Էջ 59, 167, 264), նորընտիր (Էջ 61, 222), նորանկախ (Էջ 242), նորահարս (Էջ 272), նորաբեղ (Էջ 228), նորանոր (Էջ 223), **պետ** - վարչապետ, սպարապետ (Էջ 278), հայրապետ, դիվանապետ, արարողապետ (Էջ 137), վեհապետ (Էջ 194), հովվապետ, ազգապետ (Էջ 79), վարդապետ (Էջ 48), կրոնապետ (Էջ 121), քահանայապետ (Էջ 216), արևմտապետ (Էջ 41), սեղանապետ (Էջ 79), ճարտարապետ (Էջ 142), վարժապետ (Էջ 145), լուսարարապետ, նվիրապետական (Էջ 57), հրեշտակապետաց (Էջ 45), **սեր** - Էջմիածնասիրություն, եկեղեցասիրություն, հայրենասիրություն (Էջ 79), ազգասիրություն (Էջ 103), բանասեր (Էջ 246), հայասեր (Էջ 105, 108), մարդասեր (Էջ 249), առաքինասեր (Էջ 281), կրթասեր (Էջ 280), հարցասեր (Էջ 166), կենսասեր, բնկերասեր (Էջ 224), արվեստասեր (Էջ 229), բարեսիրական (Էջ 133), սիրայօժար (Էջ 280), **վանք** - Մայրավանք (Էջ 26), Դպրեվանք (Էջ 27), Լմբարավանք (Էջ 219), Մակարավանք (Էջ 251), վանքապարկան (Էջ 210), վանահայր (Էջ 57), վանական (Էջ 216), **վեհ** - Վեհափառ (Էջ 102), Վեհամայր (Էջ 103), վեհաքայլ (Էջ 262), վեհաբան (Էջ 106), **քուն** - առանձնաբերություն (Էջ 230, 243, 244), գանձապուն, ձեռագրապուն (Էջ 280), գանգակապուն (Էջ 262), նամակապուն (Էջ 168):

Վազգեն Առաքին Կաթողիկոսին նվիրված հուշերում մեծապես գործածվում են

նաև կրոնակեղեցական լեզվական միավորներ, այսպես՝ վանքերի, եկեղեցիների, քաճարների անուններ՝ Ս. Էջմիածնի Մայրավանք (Էջ 24), Ս. Գայանե վանք (Էջ 62), Ս. Գեղարդ վանք (Էջ 57), Խոռ Վիրապի վանք (Էջ 26), Տաթևի վանք (Էջ 251), Անթիլիասի մայրավանք (Էջ 64), Նաճկաքարի վանք (Էջ 40, 55), Սուրբ Շողակաթ եկեղեցի (Էջ 26), Սուրբ Սարգիս եկեղեցի (Էջ 225), Ս. Խաչ եկեղեցի, Ս. Սիմեոն եկեղեցի (Էջ 42), Ամնափրկիչ եկեղեցի, Աստվածածին եկեղեցի (Էջ 262), Ս. Նամբարձման եկեղեցի (Էջ 80), Ս. Փրկիչ եկեղեցի (Էջ 80), Բուխարեսարի Ս. Նրեշտակապետաց եկեղեցի (Էջ 45), Էջմիածնի Մայր քաճար (Էջ 20), Միածնալեզ քաճար (Էջ 282), Երուսաղեմի Ս. Յարութիոն քաճար (Էջ 122), Վարիկան. Ս. Դևորոսի քաճար (Էջ 208), Փարիզի Աստվածամոր քաճար (Էջ 209) և այլն:

Եկեղեցական զգեստների անուններ՝ թասակ (Էջ 84), վեղար (Էջ 130), կնգուղ (Էջ 197), հայրապետական բոլ (Էջ 280), սբևմ, պարեգուր (կապա. Էջ 207), սև գլխարկ (թասակ. Էջ 219), փարաջա (Էջ 195), եկեղեցական վերարկու (Էջ 267), դրվագագարդ գավազան (Էջ 290):

Նվիրական առարկաների անուններ. որպես պարվո նշան քահանայական կարգ ունեցողներին շնորհված իրեր՝ լանջախաչ (Էջ 101), եպիսկոպոսական մարանի (Էջ 106), պանակի (Էջ 267), ձեռաց խաչ (Էջ 109):

Կրոնական գրքերի անվանումներ՝ Սուրբ Գիրք, Աստվածաշունչ (Էջ 214), Ավետարան (Էջ 21), Նոր Կրակարան (Էջ 90), Յայսմաուրբ (Էջ 50), «Վեհամօր Անկարան» (Էջ 281):

Կրոնապետների կացարան-նստավայրերի՝ քրեղի իմաստ արքանայաքող -*արան* վերջածանցով անվանումները՝ կաթողիկոսարան, վեհարան, պապրիարքարան, առաջնորդարան:

Զգալի կենսոտակություն ունեն -*ական* վերջածանցով ածականները (-*ական*-ը պարսկերենից փոխառյալ ածանց է). *վեհափառական* իմաստություն (Էջ 64), *հայրապետական* օծում (Էջ 25), *հովիտապետական* այց (Էջ 65), *էջմիածնական* վարդապետներ (Էջ 25), *անթիլիասական* դեպքեր (Էջ 67-68), *սարդյանական* նովեր (Էջ 128), *միկոյանական* ոճ (Էջ 161), *Մարդասիրական* վարժարան (Էջ 226), *հորենական* քրոն (Էջ 127), *հայրական* ջերմություն (Էջ 22), *միարանական* կյանք (Էջ 91), *պապենական* հողեր (Էջ 94), *թեմական* խորհուրդ (Էջ 101), *գաղական* քոններ (Էջ 103), *թաղական* խորհուրդ (Էջ 106), *հայկական* եկեղեցի (Էջ 109), *բրազիլական* թղթադրամ (Էջ 110), *կրոնական* սրբաքրեղի (Էջ 147), *եկեղեցական* գրուցակից (Էջ 259), *հեղոսական* Արցախի (Էջ 261), *վանական* միջավայր (Էջ 216), *որդիական* վերաբերմունք (Էջ 215), *վարդապետական* քառասունք (Էջ 44), *աթեիստական* երկիր (Էջ 216), *նվիրական* հուշ (Էջ 171), *վաճկական* հուշ (Էջ 152), *քիստական* հավաք (Էջ 191), *հավերժական* ներկայություն (Էջ 219), *վեհական* պետ (Էջ 157) և այլն:

Նաճախադեպ գործածություն ունեն **հիշում** և **մ** (**հիշում** է), **վերհիշում** և **մ** բայաձևերը. «Այսօրվա պես հիշում եմ այն օրը, երբ այս գեղեցիկ անակնկալը ինձ

մարտոցեց Վեհափառը» (էջ 231). «Այժմ *չեմ հիշում*» ինքն էր ցանկություն հայտնել ինձ քննելու, թե ես էի քննակցություն խնդրել, միայն *հիշում եմ*՝ ...Էջմիածին ուղևորվեցինք Կաթողիկոսարանից ուղարկված մեքենայով» (էջ 226). «Դրանից յետոյ չեմ *յիշում*, Վարպետը մեկ էլ եկա՛վ Ս. Էջմիածին, թե այդ իր վերջին այցն էր, վերջին ուխտը, վերջին պարտքը» (էջ 268). «Ես հաճախ *վերհիշում եմ* Վեհափառի դասերը...» (էջ 291). «*Յիշում է* եւ Բնքը» (էջ 284):

Այս բայաձևերի գործածությունը հուշագրության մեջ բնական է, որովհետև հուշագիրները վերհիշում են անցյալը, թղթին հանձնում Վեհափառի իմաստուն պարզամտությունը:

Երբեմն հուշագրողը թերթում է իր հիշողության մաքյանը՝ **Եթե հիշողությունս չի դավաճանում** նախադասությամբ. «Այդ դեպքից անցել է 40 տարի. *եթե հիշողությունս չի դավաճանում*, հունիսի կեսերին էր, որ Մասաչուսեթս նահանգում գտնվող Նաթվարդի համալսարանի ղեկավարության խնդրանքով Նայոց Նայրապետը համաձայնություն տվեց այցելելու համալսարան» (էջ 68):

Ուշագրավ է **Կաթողիկոսի Կաթողիկոս** բառի հաճախակի գործածությունը, որ ժամանակակիցների հիշողության մեջ ամբողջացել է **Կաթողիկոսի Կաթողիկոս** արքայապետությամբ: Դա հանգստանալու, լուռ մտորելու, հյուրեր ընդունելու սիրված վայր է եղել. «Ամառվա շոգերի պարզաբան Վեհափառն ինձ ընդունեց այգու իր Կաթողիկոսում» (էջ 248): «Ընթերցից յետոյ հին Վեհափառի բակում մտերմաշունչ Կաթողիկոսի մեջ էինք, Վեհափառի կողքին» (էջ 267):

Նույնպիսի դիմանկարները հարուստ են շրջատական կապակցություններով, որոնցով երևում է հուշագիրների անձնական վերաբերմունքը Վեհափառի հանդեպ. այսպես՝ **Վազգեն Ա. Կաթողիկոս** - Մեծ մենակյաց (էջ 225), Լուսամիր գահակալ (էջ 21), Շինարար Նայրապետ (էջ 23), Աստվածաբյալ դիվանագետ (էջ 98), Ընտրյալ անձնավորություն (էջ 225), Խաղաղության մարտիկ (էջ 289), Էջմիածնի թագավոր (էջ 116), Շնորհագարդ Նայրապետ (էջ 27), Վազգեն Բուխարեսպի (էջ 261), Ազգային երոս (էջ 112):

Վազգեն Առաքինին նվիրված հուշագրություններում հանդիպում են նաև այլ շրջատություններ՝ **Մեսրոպ Մաշտոց** - Մեծ Տարոնցի (էջ 93), **Օշականի անհուն մեռեալ** (էջ 275), **Ավերիք Իսահակյան** - Ամենայն հայոց վարպետ (էջ 266), **Վիլյամ Մարտյան-Վիկտոր Նամբարձումյան-Վազգեն Առաքին** - 20-րդ դարի երեք մեծ հասակակիցներ (էջ 286), **Լուսինն Զաքարյան** - հոգով-սրտով Աստծուն նվիրյալ (էջ 236), **Սիլվա Կապուտիկյան** - Նայաստան երկրի դուստր (էջ 221), **Ալեքսանդր Նարությունյան** - նուրբ մեղեդիներու երաժիշտ (էջ 167), **Օհան Դուրյան** - մանուկ մի հսկայ (էջ 282), **Սիրանույշ Պալճյան** - անմոռանալի Տիրամայր (էջ 48), **Աստվածաշունչ** - թագուհի թարգմանութեանց (էջ 46), **սրբազան մարտյան** (էջ 93), **Մուշավաթի վանքը շրջապատող բլուրը** - Ողորմության բլուր (էջ 51), **Գեղարդ** - հավարքի եւ սրեղծագործ ոգու եզակի խորհրդանիշ (էջ 154), **հրաշք**՝ ծնված քարի ներսում (էջ 191), **Էջմիածին** - հայ հավարքի տուն (էջ 222), **հավարքի**

խորան (Էջ 147), **Մայր Աթոռ** - *ազգայահայտության կենտրոն* (Էջ 128): Ի դեպ, Էջմիածինը բնորոշվում է նաև այլ բնութագրիչներով՝ «*մեր ազգային արևածագին ու մայրամուրսներուն ընթացքը ձշրող գլխառոր միջօրեական*», «*դարերէն եկող եւ մեզ գալիք դարերուն կապող յոյս*» (Էջ 147):

Նուշագրությունների լեզուն հարուստ է դարձվածքներով, որոնք վերաիմաստավորված փոխարեական-այլաբերական դրսևորում ունեն:

Ամոթից գեպինը մտնել «շար ամաչել (տիանձ, վար արարքի համար)» - Անհարմար չէր... Ինչպէ՛ս կարելի է այդ սուրբ մարդուն անհանգստացնել: Ես ամոթից գեպինը մտա... (Էջ 236): **Աչքերը փակել, բերանը բացել** «բարկացած՝ իրեն կորցրած խոսել, ծանր խոսքեր ասել» - Բազկաթոռին հագլիվ րեղավորված կրպսեր գրջնկերուիս աչքերը փակեց, բերանը բացեց (Էջ 235): **Աչքի լույսի չափ** «չափազանց շար» - Աչքի լույսի չափ կը գնահատէ հայ ձեռագիրները (Էջ 97): **Աստղերը բռնել** «խրար հավանել, բարեկամանալ» - Նանդիպէլ Էին, եւ ինչպէս հայերն են ասում, երկուսի աստղերը բռնել Էին. բարեկամացել Էին, մտերմացել (Էջ 126): **Լեզու գտնել** «համաձայնության գալ» - Նրանց հետ ավելի շուր կարելի է լեզու գտնել (Էջ 222): **Սեղանի գլխին լինել** «հարգանքի արժանանալ» - Մայրս, որ մշտապես մեր սեղանների գլխին էր լինում, իր րեղը զիջեց Կաթողիկոսին (Էջ 227): **Սիրտ անել** «համարձակվել» - Բաբկները ներքուստ որոշում է կայացնում եւ սիրտ անելով դիմում հյուրերին (Էջ 199): **Սրբի մարդ** «սիրելի, ցանկալի անձնավորություն» - Վեհափառ Նայրապետը...ապացուցանեց, որ Ան առաելազանցօրէն սրբի մարդ էր» (Էջ 92): **Շուրթից շուրթ հաղորդվել** «ուրրը (պապմությունը, զրույցը) փարածվել» - Ես այդ պապմությունը բազմիցս լսեցի նաև ուրիշներից, բանահյուսության նման շուրթից շուրթ է հաղորդվում (Էջ 198):

Նուշապարտմունքում մեծ է համեմատությունների կշիռը: Դրանք հյուսվում են մի առարկան կամ երևույթը մյուսին նմանեցնելու, հավասարեցնելու հնարքով՝ խոսքի գեղագիտական արժեքը բարձրացնելու նպատակով: Նամեմատություններում սովորաբար ընդգծվում է համեմատվող առարկաների համար ընդհանուր հատկանիշը, որի հիման վրա կարարվում է նրանց համադրումը. «*Կը քալեմ ու կը լսեմ, բայց մէջընդմէջ մտածումս փախուստ կու տայ ժամանակին մէջ դէպի ետ, ու մոլորած թռչունի մը պէս կը թևաքախտ՝ չգիրնալով ընելիքը ու չգրնելով իր թառը...*» (Էջ 145):

Նամեմատությունները սովորաբար կազմվում են երեք բաղադրիչներից՝ համեմատելի-համեմատություն-համեմատության հիմք: Այս նմուշում համեմատության բաղադրիչը կրկնությամբ է հանդես եկել. «*Մաղթեց, որ Դուք դատնաք Մասիսի պէս մեկ, Մասիսի պէս վեհ, Մասիսի պէս խորիսք*» (Էջ 252): Միեւնույն նախադասության մեջ կարող է դիտարկվել համեմատության երկու տեսակ. «*Ախր, մեռողը կարմիր չի լինում այս գիւնու նման, դեղին է լինում, հալած արդար խղի պէս*» (Էջ 271): Որոշ համեմատություններ կառուցվում են մեկից ավելի հատկանիշների հիման վրա, որոնք, սակայն, կարող են լինել անապասելի եւ ոչ հիմնական:

Նուշագրական արձակի տրինիկան զարգացնելու մղումով հեղինակները երբեմն

գործածում են իմաստախոսություններ, որոնք խրախուսում աստվածներ են, փիլիսոփայական մտքեր կյանքի վերաբերյալ. «Եթե դեմքը սրտի հայելին է, ապա խոսքը գալիս է սրտից» (Էջ 57). «Կարո՞ւր սահման չունի. կարո՞ւր փեղկերական է» (Էջ 127). «Ձյունը բարձունքները կսիրե» (Էջ 139). «Չիր չարիք առանց բարեաց» (Էջ 249). «Իսկական բարությունն այնպե՞ղ է, որպե՞ղ կա մարդկային բարի սիրտ» (Էջ 193). «Գրքերը, ինչպես և մարդիկ, թափառումներից հետո թակում են հայրենի տան դուռը» (Էջ 201). «Յաճախ մարդիկ կույան իրենց ներսէն, բայց ցոյց չեն տար» (Էջ 95). «Աստծուն աստվծին՝, բայց ինքը մի՛ թուլացիր» (Էջ 288): Երբեմն հուշագրական պարունը ամբողջանում է հայրենի մարդկանց խորիմաստ աստվածներով, դրանք կարող են բնագրին հաղորդել արտահայտչական երանգավորում. «Աստղագարդ երկիկը գլխուս վերեւ ու բարոյական օրենքը սրտիս մեջ» (Կանյ. Էջ 212): Ներկայացվում են նաև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի մարերից, որոնք ժամանակի մեջ մեծակշիռ խոսքի ուժ են ունեցել. «Եթե դուք չլսեք ձեր Հայրապետին..., ևս կանխե՞մ իմ բախրը և կրե՞մ հավիտյան» (Էջ 240):

Պարկերավորման այս միջոցները գալիս են ամբողջացնելու Շնորհազարդ Հայրապետի դիմանկարը, որ հաճախ է կերպվում փոխաբերությամբ, որը գեղարվեստական վավերագրության առանձնահատուկ հարկանիշներից է: Երբեմն պարկերավորությունն ուժեղացնելու նպատակով նույն նախադասության մեջ կարող են գործածվել մեկից ավելի փոխաբերություններ. «Ինչպես կարող էի չճանաչել նրա աչքերը, որոնցից բարություն էր կաթում ու լցվում դիմացինի սիրտը» (Էջ 36): Յուրահատուկ ձևով է հուշագրողը ներկայացնում Վեհափառի մագերի ճերմակությունը. «Մեր բիրյակական լեռան գագաթի կուսական ձյունն է իջել Նրա խնայարուն գլխին» (Էջ 33):

Որոշ հուշափաստեր ունեն նաև աղբյուրագիտական արժեք, որոնք երբեմն կարող են դիտարկվել իբրեւ գիտական մեկնաբանություններ. «Մուշավան հանդիսացել է ռումինահայության մի տեսակ Անի քաղաքը: Այն եղել է միաժամանակ ոչ միայն գաղութի հնագույն, այլև խոշորագույն կենտրոնը: Այսպե՛ղ է, որ հայերը սրեղծել են ավելի քան 13 եկեղեցիներ ու վանքեր: Մուշավայի մոտ է գտնվում ոչ միայն Ռումինիայի, այլև Արևելյան Եւրոպայի հայ գաղթավայրերի հոգակավոր ուխտատեղին՝ Հաճկապարի Ս. Աստվածածնի վանքը, որը կառուցվել է 1512 թվականին... Նրա դարավոր կամարների տակ իր վարդապետական քառասունքն է անցկացրել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը» (Էջ 40):

Ուշագրավ է Վազգեն Վեհափառի հոգեւոր անվան պարմությունը (Վազգեն անունը կնքել է Մազումեան Կարապետ սրբազանը): Նիշում է Վեհը ու հերելյալ վկայությունը տալիս. «Վանի ինքնապաշտպանութեան հայդուկներէն էր Վազգէն անունով քաջարի երիտասարդ մը: Ներոսամարտի մը ընթացքին սպանուեցաւ: Թուրքերը հերոս երիտասարդին դիակը տունէ տուն պարզացունէ՝ գրնելու համար անոր ընտանիքը պարծելու կամ վնասելու միտումով: Երբ Վազգէնի

մայրը, շրջապատում փնեցնեքով, կը փեսնէ իր անշնչացած որդիին դիակը, կը յայտնէ թուրք զինուորներուն, թէ չի ճանչնար անոր ով ըլլալը: Գիտէք, որքան քաջութիւն պէտք էր մօր մը համար այդպիսի կեցուածք մը ցուցաբերելու: Այդ անկրկնելի գոհաբերութիւնը ըրաւ փրկելու համար ընտանիքի միւս անդամները» (Էջ 85-86):

Գեղարվեստական վավերագրության այս փեսակը՝ հուշային դիմանկարը, անշուշտ, գեղարվեստի ծիրում է: Իբրեւ անցյալի վրա լույս սփռող վավերագիր՝ այն առանձնանում է ոճային, պարկերային, գունային ու լեզվական նրբերանգներով եւ իրավամբ ունի պարմական-վավերական արժեք: Մեջքերվող հարվածում փեսանելի են գեղարվեստական գյուտերը. «Գիշեր է ամենուրեք, նսեւ Մայր Աթոռում, բայց լուսնի լոյսը ծառերէն ծաղիկի պէս է կախուէր, կաթնածիր, խաղաղ, հրաշայի գիշեր: Մայր Տաճարն ասեւ հիմնովին գեղնից կտրուէլ ու կախուէլ է երկնքից: Գրիգոր Լուսաորչի երա՛գն էր կրկնում...: Լոռ էր Վեհափառը, ասելի վեհացած, ասելի ոգեղինացած: Մէկ-մէկ դէմքը դարձնում էր դէպի երկինք, ասեւ բանասերեղծութիւն խմելու համար. «Լուսնակն անո՛շ, հովն անո՛շ»: Չիօսողը Վեհն է, եւ պարզապէս չեմ համարձակում ընդմիջել թութիւնը... Վեհը թութիւն է լսում...» (Փայլակ Փ. Անթարեան. էջ 268-269):

Վեհափառ Նայրապետի հանդիպումները ժամանակակիցների հետ, անշուշտ, հուզիչ եւ խորիմաստ դրվագներ են հայրենասիրության ու հայեցիության: Դրանցում յորովի դրսևորվում են Վազգեն Ա. Կաթող կոսի կերպարի էությունը, ոգին ու նկարագիրը:

ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒՐԶԻՆՅԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ ԱՆՎԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐՈՎ ԿԱԶՄՎԱԾ ԲԱՌԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒՄԸ

Նայերենը հայրկանշվում է բառակազմական միջոցների և եղանակների հարստությամբ, նոր բառեր կերպելու բացառիկ ճկունությամբ. սա հայերի փառք է: Բառակազմական փոփոխությունից արգասավոր բազմաթիվ արմավներ ունենք, որոնցով հարյուրավոր բառեր են կազմվել (և շարունակում են կազմվել), ինչպես՝ *զիր, հող, ջուր, ցուն* և այլն: Արարողողականությամբ, այսինքն՝ նոր բաղադրությունների հիմք դառնալու հայրկանիշով հասարակ անուններին զգալապես զիջում են հայրով անունները (անձնանուն և փեղանուն), չնայած որ դրանց մեջ էլ կարելի է առանձնացնել այնպիսիք, որոնք առանձնանում են մյուսներից՝ բնութագրվելով բառակազմական մեծ ներունակությամբ¹:

Այս փոփոխությունից արարողողական է նաև *Մեսրոպ Մաշտոց* անունը: Նայոց գրի արարչի, հայ դպրության և ինքնություն գրականության հիմնադրի, թարգմանչական հզոր շարժման սկզբնավորողի և Նայասարանյայց Առաքելական Եկեղեցու փոստի սրբի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան բաղադրիչներով մի բանի փասնյակ բառ է սրելով: Ի փոքրություն բառակազմական հիմք դարձած մյուս անձնանունների՝ այս դեպքում յուրահայրությունն այն է, որ բառակազմիչ արժեքով հանդես են գալիս անվան երկու բաղադրիչներն էլ:

Առանձին քննության նյութ կարող են դառնալ այդ բառերի կազմության ժամանակը, բառակազմական կաղապարները, բառերի իմաստները, նորակազմությունների հեղինակների հարցը, բառերի գործածության ոլորտները և այլն (դրանց մենք կանդրադառնանք առաջիկայում): Այժմ մեզ հետաքրքրում է *Մեսրոպ Մաշտոց* անվան բաղադրիչներով կազմված բառերի ներկայացումը հայերենի փոքրամասն բառարաններում, ուստի կփորձենք պարզել այդ բառերի բառարանային մշակման ընդհանուր պարկերը:

Նոր և Առնեմ Նայկազյան, ինչպես նաև գրաբարի մյուս բառարանները (այդ թվում՝ նորահայր բառերի) *Մեսրոպ Մաշտոց* անվան բաղադրիչներով բառեր չեն արձանագրել: Այդպիսիք չկան նաև Ս. Գաբամաճյանի և այլ բառարաններում:

Մեսրոպ Մաշտոց անվան բաղադրիչներով կազմված բառերից առաջին արձանագրումը, ըստ մեր ունեցած բառարանային փոխադրերի, կարգով է Սյր. Մալխասյանը: Նրա բառարանը ունի միայն *մեսրոպեան* ածականը՝ «Մեսրոպ Մաշտոցին յափուկ, վերաբերեալ» բացառությամբ, ինչպես նաև *Մեսրոպեան այբուբեն* բառակապակցությունը²: *Մաշտոց* բաղադրիչով կազմված բառեր այդ բառարանում չկան:

1 Տե՛ս, օրինակ, Դ. Գյուրջինյան, Քրիստոս անվան բառակազմական արժեքը հայերենում («Էջմիածին» հանդես, 1992, ԺԲ., էջ 50-56): Քրիստոս բաղադրիչով կազմվել են ութսունից ավելի հայերեն բառեր:

2 Սյր. Մալխասյան, Նայերեն բացառական բառարան, հ. 3, Երևան, 1944, էջ 307:

Գիտությունների ակադեմիայի լեզվի ինստիտուտի կազմած բառահարոր բացառական բառարանում *Մեսրոպ* հիմքով գրանցվել են արդեն *մեսրոպագիր, մեսրոպանիշ, մեսրոպասրատ* բառերը, ինչպես նաև վերևում հիշատակված *մեսրոպյան*-ը³: Այսպեղ եւս *Մաշտոց* բաղադրիչ ունեցող բառեր չկան:

Մեսրոպյան բառի բացառությունը, բնականաբար, Մալխասյանցից շարքերը չէր կարող լինել՝ «Մեսրոպ Մաշտոցին հարուկ, վերաբերող, Մեսրոպի»: Միանգամայն ճիշդ է *Մեսրոպի* սեռական հոլովածի ներմուծումը բացառության մեջ, քանի որ *-յան* վերջածանցով ածականը եւ սեռական հոլովածներ հոմանիշ են առնասարակ: *Մեսրոպասրատ*-ը բացառվում է «Մեսրոպի կողմից սրելովձված, մեսրոպյան փառերով գրված (հայերեն փառերի մասին)», *մեսրոպագիր*-ը եւ *մեսրոպանիշ*-ը հղվում են *մեսրոպասրատ*-ին: Միայն *մեսրոպանիշ* եւ *մեսրոպասրատ* բառերի համար բնագրային օրինակներ կան (մամուլից նշումով):

Նարկ է նշել, որ բառարանը կազմելու ժամանակի մամուլի եւ գեղարվեստական ու գիտական գրականության էջերում *մեսրոպագիր* եւ *մեսրոպյան* բառերի գործածության բնագրային օրինակներ հնարավոր էր գտնել (հարկապես որ 1962-ին մեծ շուքով նշվել էր Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը, եւ անդրադարձներ էին եղել գեղարվեստական սրելովձագործություններում, գիտական եւ այլ պարբերականներում, գիտահրապարակախոսական խոսքում): Ահավասիկ՝ Նայ ժողովուրդն այսօր *Մեսրոպագիր* հայերենով զարգացնում է իր մշակույթը (Գուրգեն Սեւակ)⁴: Ես աղ թերթերեն բան մը չեմ հասկընար,- շարունակեց նորեկը,- ... *Մեսրոպյան* ուղղագրությունը այլանդակված կրեսնամ հոս (Ալեսի Բակունց): ... եւ մուրքի կամարի վրա՝ վիմագիր հին արձանագրությունը՝ *մեսրոպյան* երկաթագրերով (Նրաչյա Բոչար, Ժամանակներ): Նրանց վրա փորագրված է *մեսրոպյան* այբուբենը (Գրական թերթ, 26.03.1955): Աբրահամյանը խոսում է մեսրոպյան երկաթագրերի առանձնահատկությունների մասին (Բանվոր, 06.08.1959) եւ այլն:

Էդ. Աղայանի բացառական բառարանը ակադեմիականում գերելովձաներին ավելացնում է միայն *մեսրոպաշունչ* բառը՝ «մեսրոպյան ոգով, ուղղագրության եւ այբուբենի մեսրոպյան սկզբունքներին համապատասխանող» բացառությամբ⁵: *Մեսրոպագիր*-ը բացառված է իբրեւ «Մեսրոպյան փառերով գրված»: *Մեսրոպասրատ* բառն այսպեղ ներկայացված է իբրեւ բազմիմաստ՝ «1. Մեսրոպյան փառերից բաղկացած, 2. մեսրոպյան փառերով գրված»: *Մեսրոպյան* բառի բացառությունը նախորդներից փառեր է՝ «Մեսրոպ Մաշտոցի սրելովձած՝ մշակված՝ հիմնադրած» (*մեսրոպյան այբուբեն՝ ուղղագրություն*): Բառի իմաստային կառուցվածքի մեջ փնտռելով *Մեսրոպի* հոլովածին, որը փնտնում ենք ակադեմիական բառարանում: Էդ. Աղայանի կազմած բառարանում եւս *Մաշտոց* բաղադրիչ ունեցող բառեր չկան:

3 Տե՛ս «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացառական բառարան», հ. 3, Երևան, 1974, էջ 521:

4 Գուրգեն Սեւակ, Մեսրոպ Մաշտոցը որպես իր դարաշրջանի հանճարեղ արքայադպր / Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 1962, հ. 5, էջ 12: Մյուս օրինակները՝ ԱՐԵՒԱԿ-ից (Արեւելահայերենի ազգային կորպուս), www.eanc.net:

5 Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացառական բառարան, Երևան, հ. Բ, 1976, էջ 999:

Արեւմտահայերենի բացառական ծավալուն բառարաններից մեկում գրանցվել են *մեսրոպագիր*, *մեսրոպաշունչ*, *մեսրոպապատ* և *մեսրոպեան* բառերը⁶, այսինքն՝ վերոհիշյալ բացառական բառարանների համեմատությամբ բառային նոր միավորներ չեն ավելացել (նույնիսկ *մեսրոպանիշ*-ը դուրս է թողնվել):

Ակնհայտ է, որ *մեսրոպապատ* բառի բացառությունը բխում է Էդ. Աղայանի բառարանից. «1. Մեսրոպյան փառերէ բաղկացած, 2. մեսրոպագիր»: *Մեսրոպեան*-ի պարագայում լավագույնս հաշվառված է հայաստանյան բառարանների փորձը՝ «1. Մեսրոպ Մաշտոցի վերաբերեալ, 2. Մեսրոպ Մաշտոցի սրեղծած՝ մշակած (այբուբեն, ուղղագրութիւն)»: Ընդ որում միայն այս բառարանում է բառը բազմիմաստ դիտվել: Նկատարարական է, որ *մեսրոպագիր* բառի բացառության մեջ («մեսրոպեան՝ մաշտոցեան փառերով գրուած, մեսրոպապատ») կա *մաշտոցյան* բառը, սակայն այն որպես գլխաբառ չի ներկայացված:

Փաստորեն հայերենի ընդարձակ բոլոր բառարանները չունեն *Մաշտոց* բաղադրիչով կազմված բառեր, թեպետ, օրինակի համար, *մաշտոցյան* ածականը վաղուց ի վեր գործածության մեջ է ինչպես գիտական, այնպես էլ գեղարվեստական գրականության և հրապարակախոսության լեզվում: Այսպես, *Մաշտոցեան* լեզուն (հ. Նովսելի Գաթրըճյան): Մի՞թե այդքան անհոգի են *մաշտոցյան* գրերը (Ավսել Բակունց): Դժվար թե նույնը եղած լիներ *Մաշտոցյան* շրջանում (Մանուկ Աբեղյան): *Մաշտոցյան* նշանագրերով 1500-ից ավելի փառքներ հայ ժողովուրդը գրում և սրբեցնում է («Դիտեր կանչ, 16.02.1961): ... վարժվեցին *մաշտոցյան* փառերի գրությանը և հեզեցին «այբբեն-գիմ...» (Պարույր Սեւակ): Ժողովածուն ընդգրկում է *մաշտոցյան* փառաբանին նվիրված նստաշրջանում կարդացված գեղուցումները (Երեկոյան Երևան, 28.05.1964): Մեր գիտվորները Ռայխսպագի պատերին հաղթանակած մարդու իրավունքով գրեցին *մաշտոցյան* փառերը (Գյուղարկուն, 08.03.1967)⁷:

Մեսրոպյան բառը փոխ է գրել Մովսես Խորենացու «Պարմունիս Նայոց» երկի համաբարբառում՝ *Մեսրոպեան նշանագիրք* գլխաբառային բառակապակցությամբ («Յաղագս Մեսրոպեան նշանագրացն» վերնագրային կիրառության հիման վրա), ըստ այդմ էլ՝ Բերթոլահոր երկի հաճախականության բառարանում⁸:

Մեսրոպ Մաշտոց անվան բաղադրիչներով կազմված բառեր հանդիպում են նաև այլ, մասնավորապես հեղինակային (կամ գրողի) բառարաններում:

Մեսրոպյան և *Մաշտոցյան* բառերը փոխում ենք Պ. Սեւակի չափածոյի բա-

6 Նայոց լեզուի նոր բառարան, հ. 2, աշխարասիրեց՝ *Արարաշէն Տէր Խաչատուրեան*, Պէյրոթ, էջ 158:

7 «Տանդէս ամսօրնայ», 1913, էջ 719-723, *Մանուկ Աբեղյան*, Մեսրոպ Մաշտոցը և հայ գրի ու գրականության սկիզբը / Մեսրոպ Մաշտոց (հոգվածների ժողովածու), Երևան, 1962, էջ 266, *Պարույր Սեւակ*, Երկերի ժողովածու, հ. 5, Երևան, 1974, էջ 170 («Թրի դեմ՝ գրի») վերնագրով գեղուցումը առաջին անգամ տպագրվել է «Սովետական արվեստ» ամսագրի 1962 թ. 5-րդ համարում: Մյուս օրինակները՝ ԱՐԵՎԻԿ-ից, www.eanc.net:

8 «Նայկական համաբարբառ 7», Մովսիսի Խորենացու Պարմունիս Նայոց, հ. 2 (կազմեցին Օ. Մ. Խաչատրյանը, Ա. Գ. Բաղդասարյանը), Երևան, 1976, էջ 401: Օ. Մ. Խաչատրյան, Մովսես Խորենացու «Նայոց պարմության» հաճախականության բառարան, Երևան, 1986, էջ 161:

ռարանում⁹: *Մաշտոցյանը* միավորը բառարանում հայտնվել է հերեյալ կիրառության հիման վրա.

Եվ մեր հոգևոր թագավորության
գահին բարձրացող ամեն-ն թագավոր
Ծովեց նույն րնից, նույն ցեղից սերեց
Եւ պարվով-փառքով-վեհությամբ կրեց
Նույն րոհմանունը՝

Մեսրոպ-Մաշտոցյանը...

(Պարույր Սեւակ, Եւ այր մի՝ Մաշտոց անուն)

Մաշտոցյանը գլխաբառից հղում է արվում *Մեսրոպ-Մաշտոցյանը* կապակցությանը, որը, սակայն, իբրև գլխաբառ՝ բացակայում է բառարանից (թերևս վրիպման հերևանք է): Բառարանում *Մաշտոցյանը* բառն օժտված է «հնացած» նշանով, որն արդարացված չէ, քանի որ ուրիշ՝ ավելի վաղ կիրառություններ հայտնի չեն: Իրականում բառը կազմվել է նման այլ կազմությունների համաբանությամբ (հմմտ. *Պետրոսյանը*, *Վասակյանը*, *մովսիսյանը*, *յուդայիանը*, *նոյիանը* և այլն): «Մեսրոպ Մաշտոցի գարմը» բացարարությունը ես համոզվեց չէ: Նպարակահարմար կլիներ գրել «Մեսրոպ Մաշտոցի հերևորդներ (կամ հերևորդներ)» բացարարությունը:

Իսկ *մաշտոցյան* և *մեսրոպարառ* բառերը գրանցվել են բանասերեղծի աշխատությունների և թարգմանությունների բառարանում¹⁰: Այսպեղ էլ բառացանկից դուրս է մնացել *մաշտոցյանը* բառական միավորը, որը, ի րարբերություն չափաճոյում գործաճվաճ *Մեսրոպ-Մաշտոցյանը*-ի, րեսնում ենթ առանճին կիրառությամբ՝ Ահա թե ինչու Վարդանանց շարճման բուն հեղինակները *մաշտոցյանը* էին, Մաշտոցի ավազու կրքսեր աշակերքները (Պարույր Սեւակ, Թ-րի դեմ՝ գրիչ)¹¹:

Մեսրոպ Մաշտոց անվան բաղադրիչներով կազմվաճ բառերի մի մեճ խումբ (12 բառ) կա Ամենայն Տայոց Գարեգին Ա. կաթողիկոսի երկերի բառարանում¹²: Բառերից 11-ը կազմվել են *Մեսրոպ* բաղադրիչով՝ *մեսրոպարար*, *մեսրոպարարառ*, *մեսրոպարույր*, *մեսրոպագիճ*, *մեսրոպաճին*, *մեսրոպահեղ*, *մեսրոպահյուս*, *մեսրոպահունչ*, *մեսրոպանման*, *մեսրոպասնունղ*, *մեսրոպասրեղճ*, միայն մեկը՝ *Մաշտոց* բաղադրիչով՝ *մաշտոցաշունչ*: Եթե Պ. Սեւակի երկերի բառարաններում ընղգրկվել են բանասերեղծի և գրականագերի գորճաճաճ բառերն առհասարակ, ապա այսպեղ հաղաքվել են երջանկահիշարակ Տայրապերի սրեղճաճ բառերը, ինչպես նաև արղեն գայություն ունեցող այն բառերը, որոնք Վեհափառ Տայրապերը նոր իմասարով է գորճաճել: Այսինքն՝ սա հեղինակային նորակազմությունների բառարան է:

Բառարանում նշվում է բառը, նրա խոսքիմասային արճերը, իմասար(ներ)ը (այղ

9 Տեն Արք. Պապոյան, Պ. Սեւակի չափաճոյի բառարան, հ. 2, Երևան, 1982, էքք 126, 106:

10 Տեն Արք. Տ. Պապոյան, Պ. Սեւակի աշխատությունների և թարգմանությունների բառարան, Երևան, 1986, էքք 350, 361:

11 Պ. Սեւակ, Երկերի ճողովաճու, հ. 5, էք 171:

12 Տեն Տայկանուղ Մեսրոպեան, Գարեգին Ա. Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի երկերի բառարան (Նոր բառեր և իմասարներ), Մոսկեղ, 2000:

թվում՝ փոխաբերական), այնուհետև՝ բնագրային վկայություն(ներ)ը՝ սկզբնաղբյուրի հղումով: Այսպես, օրինակ.

ՄԵՍՐՈՊԱԾԻՆ, ած., Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց ծնած: Ինչո՞ւ զիս ծնաւ Ս. Մեսրոպ,-կ'աղաղակէ Նայ Գիրքը,- եթէ զիս պիտի լթին *մեսրոպածին* հայ ազգին այսօրոսան գաւակները (Նայ մարդը հայ գիրքին դիմաց, էջ 38):

Փառքորեն այս բառարանը *Մեսրոպ Մաշտոց* անվան բաղադրիչներով կազմված բառերի՝ բնագրային օրինակներով ներկայացման փոխանկյունից ամենաընդգրկունն է:

Մի շարք դեպքերում բառարանագիրը նշում է մեկից ավելի իմաստներ, բայց ներկայացնում է բնագրային մեկ վկայություն: Օրինակ՝ ՄԵՍՐՈՊԱԾԱՐԱՐԱՆ, ած. 1. փխր. Նայախոս: 2. փխր. Նայ: 3. փխր. Նայկական ոգով աղեցուն: Կոչ կ'ողղենք մեր բոլոր հայկաբիւն, քրիստոսահաւար եւ մեսրոպաբարբառ ժողովուրդի գաւակներուն.... (Նոդ, մարդ եւ գիրք, էջ 65): Բառարանագիրը նշված երեք իմաստները հավանաբար վերագրելի է համարում Կոլյա բառին: Մեզ ավելորդ է թվում նաև *մեսրոպահյուս* «Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից սրելով, հյուսված» բառի համար փոխաբերական «հայկական» իմաստի նշումը եւ այլն:

Նկատելի է բառաբանական պրպարումները որոշ սրբագրումներ մտցնելն այս կամ այն բառի հեղինակային պարկանկության հարցում: Այսպես, օրինակ, *մեսրոպարոյր* (Ն. Մեսրոպյանի բացատրությամբ՝ 1. փխր. «հայախոս», 2. փխր. «հայ») բառը գործածել է երջանկահիշարակ Կաթողիկոսը («Ան-ժամանակը ժամանակին մէջ», Անթիլիաս, 1989). «Ես հո՞ն եմ Օշականի մէջ, իմ արժանի առաքելային եւ իմ Անպարանին հայերէնախօսութեան սկզբնածին վարդապետին *մեսրոպարոյր* ու յաւերժաբարբառ շիրմին վրայ», իսկ պոլսահայ բանաստեղծ Զահրապը ունի «*Մեսրոպարոյր*» վերնագրով բանաստեղծություն (Կապույր երկիրը, Սյամբուլ, 1971):

Գարեգին Առաքինի սրելով եւ գործածած այն բոլոր բառերը, որոնք ունեն *Մեսրոպ* եւ *Մաշտոց* բաղադրիչները, այս բառարանից ամբողջությամբ փրկափոխվել են հատուկ անունների մի բառարան¹³: Երջանկահիշարակ Կաթողիկոսի սրելով բառերից եւ ոչ մեկը, սակայն, այս բառարանում չի ներկայացվել բանաստեղծական օրինակներով, որն իբր սկզբունք է եղել բառարանը կազմողի համար (այդպիսիք կան միայն *մեսրոպաբար, մեսրոպյան* եւ *մաշտոցյան* հանրահայտ բառերի համար): Այնինչ բազմաթիվ կիրառություններ կան (հարկապես արեւմտահայերեն բանաստեղծական խոսքում), որոնք կարող էին փրկ գրել բառարանում: Այսպես, օրինակ՝

Մեսրոպահունչ.

Մեզմէ առաջ հնչած է մէկն այսքան ջինջ,

Այսքան քնքոշ *մեսրոպահունչ* հայ լեզուն (Մուշեղ Իշխան, Բու լեզուդ)¹⁴:

13 Տե՛ս Փ. Գ. ՄԵՐՔԻՄԱՆՅԱՆ, Աստվածաշնչի եւ հայոց սուրբ անվան բառարան (ըստ V-XX դարերի հայ բանաստեղծության), Երևան, 2001, էջ 326, 344-345:

14 Բանաստեղծությունը բանիցս հրապարակվել է նաև Նայասարանում. ԿԵՆ, օրինակ, «Միդոքսահայ բանաստեղծություն», Երևան, 1981, էջ 214, *Մուշեղ Իշխան*, Երկեր, Երևան, 1990, էջ 165:

Մեսրոպածին.

Այրն ու Բենը, Գիմն ու Դան

Թող անձրեւեն

Կոյս հողին վրայ

Նայ մանուկի կոյս սրտին

Եւ ծիլէ՛ր փան

Մեսրոպածին (Ժագ Նակոբյան, Օդար շեմին)¹⁵:

Եւ այսպէս շարունակ:

Կրկին առանց բնագրային օրինակների՝ բառացանկ են մտնել *մեսրոպանիշ* (հղում է արվում *մեսրոպասրատ*-ին) և *մաշտոցասպաշար* «Մաշտոցին պաշտող, նրան նվիրված, 2. Մաշտոցի գաղափարներին հեղինակող» բառերը:

Ի դեպ, հայրուկ անունների այդ բառարանում կարող էին **Մեսրոպ** և **Մաշտոց** բաղադրիչներով կազմված այլ բառեր ևս զերելով՝ բանաստեղծական խոսքում գործածության նմուշներով հանդերձ: Ահավասիկ մեր ձևերի փակ եղած բազմաթիվ օրինակներից ընդամենը երեքը.

մեսրոպագուն, ած., Մեսրոպից սերած

Այրեց մեր լեզուն,

Ոսկեղենիկը մեր *մեսրոպագուն* (Վահագն Դավթյան, Ասք Մաշտոցի մասին)¹⁶:

մեսրոպաշար, ած., Մեսրոպի կողմից շարված:

Դարեր ապրած մագաղաթյա

Մեր մարդանների

Մեսրոպաշար, արդարախոս

Գրերն են անուշ (Գեղամ Մարյան, Տաղ Նայասարանին)¹⁷:

մեսրոպավանդ, ած. Մեսրոպ Մաշտոցից ավանդված

Էջմիածինն՝ աղօթքի խո՛ւց

Խնկաբուրեան,

Օշականը՝ գրասեղա՛ն

Մեսրոպաւանդ (Ժագ Նակոբյան)¹⁸:

Մեսրոպ Մաշտոց անվան բաղադրիչներով կազմված բառեր սպասելի են նոր բառերի ընդհանուր բառարանում: Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարանում մեզ հեղաբոլորող բառերից ընդամենը մեկն է արձանագրվել՝ *մեսրոպանուն*¹⁹: **Մեսրոպանուն**-ը նշված է իբրև բանաստեղծական բառ և բացատրվում է որպես «Մեսրոպի կողմից անվանված» և «Մեսրոպի անունը կրող»: Բառարանում փրված բնագրային օրինակը վերաբերում է բառի առաջին իմաստին.

15 Ժագ Ս. Յակոբյան, Նայասրուի, Պէյրութ, 1970, էջ 39-40:

16 Վահագն Դավթյան, Երկեր, հ.2, Երևան, 1985, էջ 51:

17 Գեղամ Մարյան, Բանաստեղծություններ և պոեմներ, Երևան, 1982, էջ 126:

18 Ժագ Ս. Յակոբյան, շնվ. աշխ.:

19 Մ. Էլոյան, Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան, Երևան, 2002, էջ 340:

Տառերը սիրուն ու **Մեսրոպանուն**

Կյանքի ճամփայի դաժան խավարում

Միշտ լույս են փալիս ու չեն սպառվում:

(Նայասարանի Նանրապերություն, 14.05.94)

Ձևոքի փակ բնագրային օրինակ չունենալով՝ բառարանագիրը ճիշտ կռահել է բառի երկրորդ իմաստը: Մենք այդ իմաստը գտնում ենք բանաստեղծական հերևյալ փողում՝

Ու շքերթը ձգվեց **մեսրոպանուն** մանկանց (Սոկրատ Խանյան, Մաշտոցն Արցախում):

Նորաբանությունների բառարան կարող էին մտնել **Մեսրոպ** և **Մաշտոց** բաղադրիչներն ունեցող մի շարք նոր բառեր կամ ավելի վաղ ստեղծվածներ, որոնք ցարդ որևէ բառարանում գրանցված չեն եղել: Այսպես:

մեսրոպագիտություն, գ. գիտություն Մեսրոպ Մաշտոցի, նրա կյանքի և գործունեության, հայ գրերի ստեղծման և հարակից հարցերի մասին

Մեսրոպագիտության հերթական խնդիրը պետք է համարել այն հարցի լուծումը, թե ... (Գուրգեն Սևակ)²⁰:

մաշտոցաբան, ամ., նույնն է՝ **մեսրոպաբան**:

- Իմ միակ երագանքն է սրանալ բարձրագույն կրթություն, խորանալ մայրենի լեզվի մեջ և **մաշտոցաբան** հայերենի գիտելիքները սերմանել օտար ափերում...., -ասում է Մարիամը (Երեկոյան Երեան, 05.02.1964):

մաշտոցաստեղծ, ամ., Մաշտոցի կողմից ստեղծված

Անհրաժեշտ է ոչ միայն գրառք կերպարանք փալ հնչյունային լեզուին, այլև գրութեան կանոնադր և միասնական համակարգ՝ ուղղագրութիւն մշակել առաջին հերթին հայերէն **մաշտոցաստեղծ** գրական լեզուի (Լևոն Խաչերեան)²¹:

Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե սրանք հազվադեպ բառեր են կամ դիպվածային կազմություններ, ուստի կարող են ևս փնտռվել նորաբանությունների բառարանում: Այս հարցը փակվում է, երբ փնտնում ենք, թե եիշյալ բառարանում **Մ** փառի փակ, օրինակ, ինչ բառեր են գտնվել (**մազնեղիկ, մածնադուլ, մահագեղ, մահախոսք, մահակալություն, մահակել, մահմեդական, մաղձաղթափում, մայրային, մայրասեր, մայրադաշտ** և այլն)²²:

Անդրադառնալով հայերենի ուղղագրական բառարաններին, հարկապես որ **Մեսրոպ** և **Մաշտոց** բաղադրիչներով կազմված բառերը խայտաբղետություն են դրսևորում մասնավորապես մեծապատիվ կամ փոքրապատիվ գրելու հարցում:

Իր ընդգրկած բառաքանակով հայերենի ուղղագրական ամենամեծ բառարանը (152 հազար բառ) մեզ հետաքրքրող բառերից ունի միայն **Մեսրոպյան**²³ (մեծապատիվ,

20 Գուրգեն Սևակ, Մեսրոպ Մաշտոց / Նայկական գրերի ու մատենագրության սկզբնավորումը, Երեան, 1962, էջ 49:

21 Լևոն Խաչերեան, Վայոց համագային մաշտոցեան համակարգում միասնական և միակերպ ուղղագրութեան պարմութիւնը (Ե.-Ի. դարեր), Լոս Անջելես, 1999, էջ 47:

22 Ս. Էլոյան, նշվ. բառարանը, էջ 325-327:

23 Ն. Խ. Բաքսեղյան, Վայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական, փերմինաբանական բառարան, Երեան,

որը, ի դեպ, սկզբունք է ամբողջ բառարանի համար, ինչպես՝ *Մեղադ, Մեղադարան, Մեղադարենկոր* և այլն): Ուղղագրական մյուս՝ դպրոցական և ուսումնական բառարանները ներկայացնում են *Մեարոպ* բաղադրիչով մի բանի բառ միայն, հայաստանում այսօր ընդունված գրությամբ՝ փոքրատառ: Այսպես՝ *մեարոպարառ, մեարոպյան*²⁴, *մեարոպագիր, մեարոպարառ, մեարոպյան*²⁵:

Բավական անսկզբունք է ուղղագրական բառարաններից մեկի մոտեցումը բառերի ընկրության հարցում: Ներկայացվել են *մեարոպախոս, մեարոպաշունչ, մեարոպարառ* բառերը²⁶, որոնցից առաջին երկուսը հազվադեպ գործածություն ունեցող հեղինակային նորակազմություններ են: Մյուս կողմից, սակայն, բառարանում չկան բավական փարածված *մեարոպյան*-ը, *մաշրոցյան*-ը:

Մաշրոցյան - մաշրոցյան (մեծատառով և փոքրատառով) հակադրությունն է ներկայացնում ուղղագրական մասնավոր բառարաններից մեկը²⁷: Այսպես՝ *մաշրոցյան սյրուրեն* և *Մաշրոցյան Մարենադարան*: Տրվում են նաև *մեարոպյան սյրուրեն* և *Սահակ-Մեարոպյան թարգմանություն* բառակապակցությունները²⁸ (երկրորդի դեպքում հասկացվում է Սահակի և Մեարոպի թարգմանություն, որի պարզաբանություն էլ մեծատառ է):

Հայոց գրերի սրբոճողի անվան բաղադրիչներով կազմված բառեր չկան հայոց լեզվի հաճախականության բառարանի հիմնական ցանկում: Այդպիսիք հանդիպում են միայն 2-1 հաճախականություն ունեցող բառերի ցանկում²⁹: Դրանք են՝ *Մեարոպարառ, Մեարոպագուն, Մեարոպաշար, Մեարոպաշունչ, Մեարոպյան*³⁰ *սյրուրեն* (տրված է բառակապակցությամբ): Համոզիչ չէ, որ հաճախականությամբ մյուսներից էապես փարբերվող *մեարոպյան*-ը դրվել է իսկապես եզակի գործածությամբ հայերի *մեարոպագուն* և *մեարոպաշար* բառերի կողքին և չգիտես ինչո՞ւ բառակապակցությամբ: Համոզիչ չէ նաև, որ *մեարոպյան* բառը դուրս է մնացել հիմնական ցանկից, երբ այնպեղ կան *թարերգել, թարեայուն, թացախլթիլ-եթեր, թթախտր* և խիստ հազվադեպ նման այլ բառեր³¹:

Զարմանալի է, որ բառարանում չկա *մեարոպարառ* բառը, որ հաճախադեպ է (ոչ միայն գեղարվեստական խոսքում): Ենթադրում ենք, որ *մեարոպարառ* միավորը վրիպման հերոսանքով է հայտնվել ցանկում³², և նրա փոխարեն պիտի լիներ *մեարոպա-*

1973, էջ 659:

24 Ա. Դարբյան, Գ. Շեկյան, Դպրոցական ուղղագրական բառարան, Երևան, 1981, էջ 161:

25 Ա. Մ. Մուրխայան, Ք. Ա. Մուրխայան, Արդի հայերենի ուղղագրական-ձևակազմական բառարան, Երևան, 2002, էջ 230:

26 Փ. Գ. Մեյթիսյան, Հայերենի ուղղագրական նոր բառարան, Երևան, 2005, էջ 282:

27 Դ. Գյուրջինյան, Մեծատառ, թե՛ փոքրատառ, Երևան, 2001, էջ 98:

28 Դ. Գյուրջինյան, իշվ. բառարանը, էջք 102, 120, այլև Դ. Գյուրջինյան, Հայերեն բառարան-փեղեկագիր. միասին, անջատ, գծիկով գրվող բառեր, Երևան, 1998, էջ 75:

29 Բ. Գ. Ղազարյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի հաճախականության բառարան, Երևան, 1982, էջ 342:

30 Բառերը բառարանում տրված են այսպիսի գլխատառով գրությամբ, որ արդարացված չէ:

31 Բ. Գ. Ղազարյան, իշվ. բառարանը, էջ 263:

32 Այս բառի որևէ գործածություն կամ բառարանային գրանցում մեզ չի հանդիպել, այն չկա նաև ԱՐԵՒԱԿում, որը 110 միլիոն բառագործածություն է ամփոփում:

դասը։ Չնայած որ այդ դեպքում *մեարդապարտը* պիտի Կրեդալիտիեր հիմնական բառացանկ, բանի որ համեմատաբար բարձր հաճախականություն ունի։ Այսպես, օրինակ, մինչև 1980 թվականն ընկած ժամանակահատվածի համար (հաճախականության բառարանը լույս է տեսել 1982-ին) բառի գործածության այսպիսի նմուշներ կարող ենք բերել. Կորյունի այդ մարպանը մեր հնագույն մարեմագրության ռսկեղեն գանձերից մեկն է՝ *մեարդապարտ* հայ գրականության անդրանիկ ինքնուրույն սրեղծագործությունը (Գուրգեն Սևակ, Մեսրոպ Մաշտոցը որպես իր դարաշրջանի հանճարեղ արքայա-հայրիկ)³³, Քանի ցեղեր ցամաքեցին Ինչպես հեղեղն ավազի մեջ, Բայց լեռնիյան ծովին հասավ *մեարդապարտ* հայոց լեզուն (Նաիրի Զարյան, Նայոց լեզուն), *Մեարդապարտ* ոչ մի գրքում մարդն այնքան չի մերկացված, որքան այսօր (Պարույր Սևակ, Գրիգոր Նարեկացի)³⁴, Էջմիածինը հոգևոր-մշակութային առանձնակի վերելք է ապրել հապկապես V դարում, երբ բուն գործունեություն ծավալեցին Սահակ Ա Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը, որոնք հիմնադրեցին հայոց առաջին *մեարդապարտ* դպրոցը (ՄՄՄ)³⁵, Յուրաքանչյուր անդամ պարտավոր է չգործածել *մեարդապարտ* հայերենին խորթ բառեր (Պիոներ կանց, 16.02.1961), Գիտության և էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաների արտադրության բնագավառում Սովետական Նախարարի նվաճումներին է նվիրված Վ. Մուրադյանի «Մարածող մեքենաներ *մեարդապարտ* դրոշմանիշով» հոդվածը (Գրական թերթ, 06.08.1965), *Մեարդապարտ* գրերը քեզ ողջունում են ամենուր՝ փողոցում, թաղամասերում, թանգարաններում (Երեկոյան Երեւան, 30.05.1964)³⁶ և այլն։ Ի դեպ, հաճախականության բառարանի լույսընծայման ժամանակ արդեն հրապարակի վրա էին ակադեմիական և Էդ. Աղայանի բացատրական բառարանները, որոնք արձանագրել էին *մեարդապարտ* բառը։

Մաշտոց բաղադրիչով կազմություններ չկան հաճախականության բառարանի և ոչ մի ցանկում։

Մեարդապարտ բաղադրիչով կազմված բառերից երկուսը՝ *մեարդապարտ* և *մեարդապարտյան*, տեսնում ենք հանգաբառարանում³⁷։ Կրկին բացակայում է *մաշտոցյան* բառն այն դեպքում, երբ բառարանում գերեզման են *կարաիքյան, բազեդովյան, գլաուբերյան, զեյդեդյան, սիլուդյան, բերդուդեդյան, չուկուդյան, նեֆեկինյան, կարբուդյան, անդամանյան, բորդուդյան, դեռնյան*, անգամ *վեգեդարյան, սպեցիֆիկյան* և *-յան* վերջածանցով նման այլ բառեր³⁸։ Բոլորովին ընդունելի չի կարող լինել այն պարզաբանությունը, թե դա պայմանավորված է հանգաբառարանի համար հիմք հանդիսացած բառարաններից *մաշտոցյան* բառի բացակայությամբ։ Բառարանից օգտվողին ուղղված հակիրճ խոսքում վերջնական խմբագրում իրականացրած

33 «Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների», 1962, հ. 5, էջ 12։

34 Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու, հ. 5, էջ 249։

35 ՄՄՄ Երեւան, հ. 4, 1978, էջ 66։

36 Մամուլից բաղված օրինակներն ըստ ԱՐԵԲԱԳ-ի. www.eanc.net։

37 «Նայոց լեզվի հանգաբառարան», Երեւան, 1976, էջք 340, 466։

38 Նշվ. բառարանը, էջ 338-341։

Պ. Պողոսյանը գրում է, որ բառացանկը համարվել է «ժամանակակից մամուլից, հայ գեղարվեստական գրականության առանձին երկերից, գիտական աշխատություններից ու դասագրքերից»³⁹ բաղված բառերով: Փաստ է, որ *մաշտոցյան* բառը չի ներառվել բառացանկ:

Մեսրոպ բաղադրիչով կազմված բառերից միայն երկուսն են գերազանցվել հայերենի բառակազմական բառարանում՝ *մեսրոպագիր, մեսրոպյան*⁴⁰: Թեպետ բառացանկից դուրս մնացած *մեսրոպաստու*-ն ավելի հաճախակի է, քան *մեսրոպագիր*-ը: *Մաշտոց* բաղադրիչով որևէ բառ ընդհանրապես չկա: Առհասարակ սպասելի էր, որ հայկական գրի ստեղծողի անվան բաղադրիչներով կազմված բառակազմական առանձին փնջեր լինեին ուսումնական այդ բառարանում: Նարեկապետ որ հրապարակի վրա եղած բառարաններն արդեն զգալի նյութ են ընծեում:

Անդրադառնալով այն տերմինաբանական բառարաններին, որոնք մեզ հեղափոխություն բառերից են պարունակում: *Մեսրոպյան* և *մաշտոցյան* ածականներով բաղադրված լեզվաբանական բառակապակցական մի շարք տերմիններ գրանցվել են գիտաճյուղի տերմինաբանական բառարանում՝ *մեսրոպյան այբուբեն, մեսրոպյան բառեր, մեսրոպյան երկաթագիր, մեսրոպյան լեզու, մեսրոպյան հայերեն, մեսրոպյան հնչում, մեսրոպյան փառեր, մաշտոցյան* բաղադրիչով՝ *մաշտոցյան լեզու* և *մաշտոցյան հայերեն*⁴¹:

Մաշտոցյան լեզու և *մաշտոցյան հայերեն* տերմինները, ինչպես և *մեսրոպյան լեզու*-ն, որևէ բացառություն չունեն. ուղիղ հղումներ են արվում *մեսրոպյան հայերեն* բառահոդվածին, *մեսրոպյան երկաթագիր*-ը՝ *երկաթագիր* բառահոդվածին: Մյուս դեպքերում տրվում է հայերեն տերմինը, ապա՝ նրա ժամանակակից թարգմանությունը, այնուհետև՝ համարժեք հայերեն տերմինները (երեկան), հակիրճ բացատրությունը: Այսպես:

ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ ՆԱՅԵՐԵՆ//месроповский армянский язык:

Մաշտոցյան լեզու: Մաշտոցյան հայերեն: Մեսրոպյան լեզու:

V դարի սկզբից մինչև կեսերը (460) հայ ինքնուրույն ու թարգմանական գրականության լեզուն, որով գրված են Եզնիկի «Եղծ աղանդոց»-ը, Ագաթանգեղոսի «Պատմություն Նայոց»-ը, Կորյունի «Վարք Մաշտոցի»-ն և բազմաթիվ թարգմանական աշխատություններ, որոնց մեջ նշանավոր է Աստվածաշնչի թարգմանությունը

Մեսրոպյան հայերեն տերմինը երկարատև ժամանակահատվածում է դարձել *հեղամեսրոպյան հայերեն*⁴² և *նախամեսրոպյան հայերեն* տերմինների համար:

39 Նշվ. բառարանը, էջ 14:

40 Ս. Գալստյան, Դպրոցական բառակազմական բառարան, Երևան, 2011, էջ 139:

41 Ն. Զ. Պետրոսյան, Ս. Ա. Գալստյան, Թ. Ա. Ղարաբաղյան, Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975, էջք 214, 210:

42 Մեսրոպյան հայերեն և հեղամեսրոպյան հայերեն բառահոդվածներ կան նաև Ն. Զ. Պետրոսյանի «Նայերենագիրական բառարանում» (Երևան, 1987, էջ 465, 378): Ունենք նաև մեսրոպյան շրջանի հայերեն բառակապակցական տերմինը՝ որպես գլխաբառային (ՄՆ, Երևան, հ. 7, Երևան, 1981, էջ 472):

Մեսրոպյան հնչում փերմինի կողքին լեզվաբանական բառարանում կարող էր նշվել նաև ավելի վաղ գործածված **մեսրոպյան արքաբերություն**⁴³ տարբերակը:

Ջաքմանայի է **Մեսրոպ** և **Մաշտոց** բաղադրիչ ունեցող հաճախադեպ երկու փերմինների բացակայությունը բառարանից, ինչպես՝ **մեսրոպյան ուղղագրություն** և **մաշտոցյան ուղղագրություն**: Ի դեպ, այժմ բավական փարածված է **նախա-մաշտոցյան** փերմինային բաղադրիչը **նախամաշտոցյան գիր / գրականություն** բառակապակցություններում:

Նիշափակելի են նաև հայագիտության մեջ գործածված **նախ-մեսրոպեան սյրուրեն**, **նախամեսրոպեան սյրուրեն**, ինչպես նաև ուղղագրական տարբերակներով հանդես եկող **միջինմեսրոպեան տառեր** և **միջին-մեսրոպեան տառեր** փերմինները⁴⁴:

Բառարանում **Մեսրոպ** և **Մաշտոց** բաղադրիչներ ունեցող փերմինների պարագայում սովորաբար չի նշվում փերմինն առաջին անգամ գործածողի (կամ համեմատաբար վաղ գործածողի) անունը⁴⁵: Միայն մեկ բացառություն կա. **հեթմեսրոպյան հալերեն** փերմինի դեպքում հիշափակվում է Նր. Աճառյանի անունը⁴⁶:

Ներաբերական է **մեսրոպյան հայերեն** փերմինի հարցը: Նր. Աճառյանն իր «Նայոց լեզվի պատմություն» աշխատության երկրորդ հատրթի ԺԶ. գլխում, որը հենց «Մեսրոպյան հայերեն» է կոչվում, գրում է. «Լեզվական հայտնի տարբերություններ տեսնում ենք այն հայերենի, որ Մեսրոպյան դպրոցի արքադպրությունն է կազմում, և այն հայերենի միջև, որ Մեսրոպի, Սահակի և նրանց անմիջական աշակերտների մասին հետո գրի առնվեց: Առաջինը կոչում ենք մեսրոպյան հայերեն, որ տեսնում է Ե. դարի սկզբից մինչև կեսը (460 թ.), իսկ երկրորդը կոչվում է հեթին կամ հեթմեսրոպյան հայերեն, որ սկսվում է 461 թվականից և ունի զանազան շրջաններ»⁴⁷:

Մեսրոպյան հայերեն փերմինը կապում են ականավոր հայագետ Նր. Աճառյանի անվան հետ: Վ. Առաքելյանն իր «Մեսրոպյան հայերենը» հոդվածում գրում է. «**Մեսրոպյան** անվանումը նոր է գրաբարի առաջին 50-60 տարվա շրջանի համար, որ ընդգրկում է 401 թվականից մինչև 460 թվականը: Ավանդաբար այդ շրջանի հայերենը կոչում են դասական կամ ռսկեդարյան հայերեն, որ մեզանում մեսրոպյան է կոչվել մեծ հայագետ Ն. Աճառյանի կողմից 1951 թվականին»⁴⁸: Ուշադրություն պիտի դարձնել

43 «Նանդե ամսօրեայ», 1900, հ. 1, էջ 14:

44 **Տ. Սիբուդյան**, «Նանդե ամսօրեայ» լեզվաբանական փերմինները (1887-1920 թթ.), Երևան, 2010, էջ 138, 90:

45 Բառարանի Մեսրոպ-ով բաղադրված փերմինների էջում այդ բանն արված ենք տեսնում ուրիշ տեր-մինների պարագայում, ինչ-պես՝ մերձակա մակբայ (Անանուն), մերական (Եսայի Նչեցի), միաբար-բառ վանկեր (Ն. Կոստանդնուպոլսեցի), միագիր վանկ (Կ. Գալանոս), միաժամանակյա բառեր (Խ. Արովյան) (նշվ. բառարանը, էջ 214):

46 **Ն. Զ. Պետրոսյան, Ս. Ա. Գալստյան, Թ. Ա. Դարագույան**, Լեզվաբանական բառարան, էջ 179:

47 **Նր. Աճառյան**, Նայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, Երևան, 1951, էջ 76-77:

48 Նախկան ՍՍՏՂ- գիտությունների ակադեմիայի Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 1962, հ. 5, էջ 14:

լեզվաբանի գործածած «մեզանում» բառի վրա, չնայած որ պրոֆեսորը միաժամանակ գրում է, թե **մեսրոպյան** անունը նոր է:

Վերապահության անհրաժեշտություն համենայն դեպս եղել է: Բանն այն է, որ շարքավերջի վաղ՝ քառասունյակներ առաջ, Վիեննայում լույս տեսնող «Նաղդես ամսօրեայ» գիտական պարբերականում գործածվել են Կերմինային հետևյալ բառակապակցությունները՝ **մեսրոպեան հայերէն** (1887, 9, 139), **մեսրոպեան լեզու** (1893, 3, 89), **նախնական մեսրոպեան լեզու** (1891, 12, 361), **հնագույն մեսրոպեան հարազատ լեզու** (1887, 9, 139)⁴⁹: Այս ճանապարհով կարելի է պարզել ինչպես Կերմինի իմաստասիր ընդգրկումը, այնպես էլ առաջին գործածողի անունը: Օրինակ՝ **մաշպոցյան լեզու** Կերմինի համար բառարանում կարելի էր հիշատակել Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ Խ. Նովսեփ Գաթրոնյանի անունը⁵⁰ (այս հայագետին է պատկանում «ղասական և ոչ ղասական հայերենի հայրնագործման առաջնակարգ պարիվը»)⁵¹:

Մեսրոպ և **Մաշպոց** բաղադրիչներով կազմված բառեր սովորաբար չեն հանդիպում թարգմանական բառարաններում: **Մեսրոպ** բաղադրիչով միայն երկու բառ՝ **մեսրոպապատ** և **մեսրոպյան**, արձանագրվել են հայ-ռուսերեն ակադեմիական բառարանում⁵²: Բառարանագիրներն այսպես են վարվել՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ բառերը նաև լեզվամշակութային-ճանաչողական փոքր են պարունակում: Այսպես՝ **մեսրոպապատ** - написанный по-армянски, написанный армянскими буквами (по имени Месропа Маштоца, создателя армянского алфавита), **մեսրոպյան** - месроповский⁵³: Թարգմանական մյուս բառարանները նման օրինակներ չունեն:

Մեսրոպ և **Մաշպոց** բաղադրիչները տեսնում ենք նաև մի քանի տեղանուններում, ըստ այդմ էլ՝ տեղանունների և հանրագիտական բառարաններում: **Մաշպոց** անունը հանդիպում է հայտնի նրբաբաղադրյալ հայտնի անուններում, ինչպես՝ **Մաշպոցի շրջան** (Երևանում, 20-րդ դարի 80-ական թվականներին), **Մաշպոցի պողոտա** և այլն⁵⁴, համադրական կազմություններ չկան:

Մեսրոպ բաղադրիչով են կազմվել համադրական կազմություն ունեցող տեղանուններ՝ **Մեսրոպավանք** (վանքի տեղում սկզբնապես գտնվելիս է եղել Ս. Գրիգոր եկեղեցին: 5-րդ դարում վերակառուցվել է Մեսրոպ Մաշպոցի և Սյունիքի Շաբիթ իշխա-

49 Տ. Սիրունյան, նշվ. աշխ., էջ 84:

50 Յ. Գաթրոնյան, Մաշպոցեան լեզուն / Նաղդես ամսօրեայ, 1913, էջ 719-723 (հարված է անփայ մի աշխարհությունից, հրատարակվել է հեղինակի. հայագետը վախճանվել է 1882-ին):

51 Էդ. Բ. Աղայան, Նայ լեզվաբանության պարմություն (սկզբից մինչև մեր օրերը), հ. 1, Երևան, 1958, էջ 248:

52 «Հայ-ռուսերեն բառարան», Երևան, 1984, էջ 491:

53 Անդ:

54 Ներառքըրական է **Մաշպոցներ** լեռնանունը, որը սուրբ Մեսրոպի անվանը չի կապվում: Բարձունքը գտնվում է Մեանա լճի արևմտյան ափին՝ Մեանի կղզու դիմաց: Լեռան գագաթին **Մաշպոց** վարդապետը՝ Մեանի վանքի հիմնադիրը, 862 թ. կառուցել է մարտու և ճգնել այնտեղ:

նի ջանքերով, որի պարծառով էլ վանքը հեղափոխություն կոչվել է **Մեսրոպավանք**)⁵⁵ և **Մեսրոպավան** (գյուղ և գետ): Կան նաև վերլուծական կազմություններ՝ **Ս. Մեսրոպի վանք** (գտնվել է Մաշտոցի ծննդավայր Նացիկ գյուղի մոտ, ենթադրվում է, որ Մաշտոցը թաղված է եղել իր հայրենի գյուղում, ապա փրկվելով է Օշական), **Ս. Մեսրոպասյր** (ուխարարելի Արևմտյան Նայասարանում՝ Բալու գյուղաքաղաքի մոտակայքում, վիճակաբար քարայր-սենյակներ են, որոնցից մեկում, ըստ ավանդության, իբր Մաշտոցի գերեզմանն է), **Մեսրոպյան բերդ** (այս բերդի հյուսիսային կողմում են գտնվում Ս. Մեսրոպի վանքը և Ս. Մեսրոպի այրը)⁵⁶:

Մեսրոպյան բառով կազմված բառակապակցական փոխաբերություններն ու փրկանուններին պիտի ավելացնել որոշ բաղադրյալ անվանումներ, որոնք հանրագիտական բառարանների գլխաբաններ են դարձել, ինչպես՝ **Մեսրոպյան դպրոցներ** (**Մեսրոպյան վարժարաններ**) (V դարի Նայասարանում Մեսրոպ Մաշտոցի հիմնադրած հայկական դպրոցները), **Մեսրոպյան ընկերություններ** (փարբեր ժամանակ Կ. Պոլսում և այլուր գործած կրթական-լուսավորական կազմակերպություններ), այլև **Մեսրոպյան վարժարան** (Զմյուռնիայում, հիմնվել է 1799-ին հայ համայնքի նվիրավորություններով)⁵⁷:

Մինչ այժմ ներկայացրինք, թե **Մեսրոպ** և **Մաշտոց** բաղադրիչներով կազմված ո՞ր բառերն ինչպե՞ս են ներկայացված հայերենի փարբեր բառարաններում: Նախ է անդրադառնալ նաև այն դեպքերին, երբ այդ բառերը չեն գերեզմանվել համապատասխան բառարաններում:

Քննարկվող բառերից ոչ մեկը չենք գտնում հայոց լեզվի հոմանիշների ամենաընդարձակ բառարանում⁵⁸: Չկա սպասելի **մեսրոպյան - մաշտոցյան** հոմանշային գույ-գր: Նույն ձևով բացակայում են **մեսրոպագիտություն - մաշտոցագիտություն**, **մեսրոպասարևո - մաշտոցասարևո** հոմանշային գույգերը: Սպասելի էր նաև բավական հաճախակի **մեսրոպասար** բառը, որ պետք է դրվեր **հայասար** բառի դիմաց: Այսպես, սակայն, միայն գրված է «պե՛ն **հայագիր**», որն էլ պարզապես բացառվում է «հայոց գրերով գրված»⁵⁹: Այնինչ այսպես էլ կարող էր լինել **մեսրոպագիր**-ը:

Այժմ գեղարվեստական, հրապարակախոսական և գիտական խոսքում հանդիպում են **Մեսրոպ Մաշտոց** անվան բաղադրիչներով կազմված բազմաթիվ բառեր, որոնք չեն արձանագրվել հայերեն որևէ բառարանում: Դրանցից են արևելահայ և արևմտահայ «արածքներում» կազմված հերետիկ բառերը **մաշտոցաբար**, **մաշտոցագիտություն**, **մաշտոցագիտական**, **մաշտոցադիր**, **մաշտոցական**, **մաշտոցահիմն**, **մաշտոցասարում**, **մաշտոցասարևո**, **մեսրոպագիտություն**,

55 Վանքը գտնվում է Մեծ Նալբի Վասպուրական աշխարհի Գողթն գավառում՝ **Մեսրոպավան** / Մարվանիս գյուղում: (Թ. Խ. Նախորյան, Սրբ. Կ. Մելիք-Բախչյան, Ն. Խ. Բարսեղյան, Նայասարանի և հարակից շրջանների փրկանունների բառարան, հ. 3, Երևան, 1991, էջ 799):

56 Թ. Խ. Նախորյան, Սրբ. Կ. Մելիք-Բախչյան, Ն. Խ. Բարսեղյան, նշվ. բառարանը, էջ 798, 799:

57 ՍՄ, հ. 7, էջ 472:

58 Ա. Մ. Սուքիասյան, Նալբի լեզվի հոմանիշների բացառական բառարան, Երևան, 2003:

59 Ա. Մ. Սուքիասյան, նշվ. բառարանը, էջ 581-582:

մեսրոպագիտական, մեսրոպադրոշմ, մեսրոպական, մեսրոպակերպ, մեսրոպավանդ, մեսրոպերզակ և այլն: Մրանք կարող են լինել գրքերի, հոմանիշների, բացարձակ, բառակազմական, ինչպես նաև տերմինաբանական բառարաններում:

Անավանդ ընդգրկվում են բանի օրինակներ.

Նրա խոսքերով՝ «թեմը ողողված է նշանավոր վանքերով, եկեղեցիներով ու սրբափայլ ինքերով...», որոնք անգնահատելի հարստություններ են, մեր **մեսրոպադրոշմ** ինքնության արժանապատվություններ («Ազգ», 06.01.2003):

Սուրբն ի նման Լուսաուրջի

ՈՒ հանճարներ **մեսրոպափայլ...** (Ժագ Նակոբյան, Նոր գինանշան)

Մաշտոցահիմն դպրոցներում քերականությունը առաջին առարկաներից էր, որ դասավանդում էին (Ա. Ս. Մաթևոսյան, Մովսես Խորենացին և Աթանաս Տարսնացու ժամանակագրությունը)⁶⁰:

Զեկուցումները նվիրված էին Մաշտոցյան շրջանի հայերենի հնչյունական համակարգին, **Մաշտոցագիտական** ուսումնասիրություններին: («Լճմիածին» հանդես, 2005, Թ, էջ 121):

Այսպիսով՝ կարելի է հետևյալ եզրակացություններն անել:

1. **Մեսրոպ Մաշտոց** անվան բաղադրիչներով կազմված բառերից բառարանային գրանցում առաջինն ունեցել է **մեսրոպեան** ածականը:

2. **Մեսրոպ Մաշտոց** անվան բաղադրիչներով կազմված բառեր գրանցվել (և բառարանային մշակման են ենթարկվել) են բացարձակ, ընդհանուր և մասնավոր ուղղագրական, գրողի (հեղինակային), հաճախականության, նորաբանությունների, հարույժ անունների, բառակազմական, լեզվաբանական բառարաններում և հանգաբառարանում: Այդպիսիք սովորաբար չեն հանդիպում թարգմանական բառարաններում (բացառություն է հայ-թուսերեն ակադեմիական բառարանը՝ **մեսրոպասարա** և **մեսրոպյան**):

3. Նայերենի բացարձակ ընդարձակ բառարաններում գրանցվել են **Մեսրոպ** բաղադրիչով հետևյալ բառերը՝ **մեսրոպյան, մեսրոպագիր, մեսրոպանիշ, մեսրոպաշունչ, մեսրոպասարա**, դրանցում **Մաշտոց** բաղադրիչով բառեր չեն արձանագրվել:

4. Նայերենի փաթեթեր տեսակի բառարաններում արձանագրվել են **Մեսրոպ Մաշտոց** անվան բաղադրիչներով կազմված բառերի մի մասը միայն: Դրանք են (ներկայացնում ենք այբբենական կարգով)՝

ա) **Մեսրոպ** բաղադրիչով՝ **մեսրոպասարա, մեսրոպասարաբառ, մեսրոպաբույր, մեսրոպագիծ, մեսրոպագիր, մեսրոպագուն, մեսրոպախոս, մեսրոպածին, մեսրոպահեղ, մեսրոպահյուս, մեսրոպահունչ, մեսրոպանիշ, մեսրո-**

60 «Պարմա-բանասիրական հանդես», 1989, հ. 1, էջ 228:

պանման, մեսրոպանուն, մեսրոպաշար, մեսրոպաշունչ, մեսրոպասնունդ, մեսրոպասպեղծ, մեսրոպասպառ, մեսրոպյան,

բ) *Մաշտոց* բաղադրիչով՝ *մաշտոցաշունչ, մաշտոցյան, Մաշտոցյանք:*

5. Բառարանային մշակման են ենթարկվել նաև *Մեսրոպ Մաշտոց* անվան բաղադրիչներով կազմված համադրական և վերլուծական կազմություն ունեցող արեղանունները (*Մեսրոպավանք, Մեսրոպավան, Մեսրոպյան բերդ, Ս. Մեսրոպա այր*), լեզվաբանական բառակապակցական արմինները (*ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ այրուբեն, բառեր, երկաթագիր, լեզու, հնչում, տառեր, ՄԱՇՏՈՅՅԱՆ լեզու, հայերեն*):

6. *Մեսրոպ Մաշտոց* անվան բաղադրիչներով կազմված բառեր չեն գրանցվել հոմանիշների բառարաններում:

7. Բառարանային գրանցում դեռևս չունեն *Մեսրոպ Մաշտոց* անվան բաղադրիչներով կազմված փասնյակ բառեր, ինչպիսիք են՝

ա) *Մեսրոպ* բաղադրիչով՝ *մեսրոպագիրական, մեսրոպագիրություն, մեսրոպադրոշմ, մեսրոպական, մեսրոպակերպ, մեսրոպաձայն, մեսրոպավանդ, մեսրոպերգակ* և այլն,

բ) *Մաշտոց* բաղադրիչով՝ *մաշտոցաբար, մաշտոցագիրական, մաշտոցագիրություն, մաշտոցադիր, մաշտոցական, մաշտոցահիմն, մաշտոցասպարում, մաշտոցասպեղծ* և այլն: Դրանք կարող են համալրել հայերեն տարբեր փասակի բառարանների բառացանկը:

ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ «ԲԱՆՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ» ԵՐԿՐ

Բանասեր Արմենուհի Սրապյանը ԺԳ.-ԺԴ. դարերի ըաբրունապետ Կիրակոս Երզնկացու կյանքին և մարենագրական ժառանգությանը նվիրված հոդվածներից մեկում անդրադառնում է Մաշտոցյան Մարենադարանի մի ձեռագրում պահպանված «Բանք խրապականք»¹ խորագրով ուշագրավ աշխատության՝ նշելով, որ այդ անհեղինակ աշխատության հեղինակը հենց Կիրակոս Երզնկացին է²: Ըստ նրա՝ «Նիսն ամբողջությամբ յագեցած է Կիրակոսի «Ընդհանրականի» ոգով և ոճով...: Գործի բանասիրական, գրականագիտական վերլուծությունը, որ կարարել էնք մեր անտիպ աշխատության մեջ, հասարարում է, որ նրա հեղինակը Կիրակոս Երզնկացին է»³: Յավոք, մեզ չհաջողվեց գրնել բանասերի նշած վերագրյալ անտիպ աշխատանքը, ուստի ոչինչ չենք կարող ասել նրա բերած փաստարկումների և կովանների մասին: Բանի որ ձեռնամուխ ենք եղել Կիրակոս ըաբրունապետի գրական ողջ ժառանգության ուսումնասիրությանը, ամբողջացմանը և տպագրությանը, բնականաբար աչքի անցկացրեցինք այդ ձեռագիրը: Մեզ համար նույնպես ակնհայտ դարձավ, որ այս երկի հեղինակը Կիրակոս Երզնկացին է, երբ համեմարեցինք այն «ՅԱստոժյ ամենակալեն» սկսվածքով շրջաբերական թղթի⁴ և «Վասն խոստովանության» խորագրով շարարժերավոր խրատի հեպ⁵: Վերջին երկու գործերի բովանդակությունը, աստվածաբանական մարածողությունը և բառային նմանությունները ևս մեկ անգամ վկայում են, որ «Բանք խրապականք»-ի հեղինակն իր ժամանակաշրջանի նշանավոր եկեղեցականներից մեկն է՝ Կիրակոս ըաբրունապետը:

Աշխատության պատվիրատուն ոմն «եղբայր Յովհաննէ» է, որի խնդրանքով Կիրակոս Երզնկացին շարադրել է այս երկը: Ինչպես դիպուկ նկարել է Արմենուհի Սրապյանը, «այստեղ կայ հեղինակի ատելի մարերմիկ շեշտ, անկաշկանդ մտքեցում և լեզու, դուռով դիմելու համարձակություն և իրատունք: Ինչպես հերետում է մեջբերումից, պատուէրը չի տրուել պաշտօնապես՝ ի վերուստ, այլ մարերմօրէն, խորհրդի ձեռով՝ որպես հոգեւոր յորդորանք»⁶: Կիրակոս Երզնկացին խրապականի սկզբնամասում այս մասին ասում է. «Եւ զի հարկեցեր գմեզ, սիրելի՛ եղբայր Յովհաննէ, առատել քան զկար մեր՝ ձեռնարկել ի գործ, գոր պարար եր խնդ[ր]ել ի պարեհագունէ և գարատրէ ում՝մերէ, այլ զի մի՛ ի պատիժ անհնագանդութեան անկանիցիմք ըստ իմաստնոյն բանի՝ մարնելով ի կորուստ,

1 Մաշտոցի անվան Մարենադարան (=ՄՄ), ձեռ. № 8356, 1322 թ., էջ 176ա-182բ: Ձեռագրի նկարագրությունը տնս «Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մարենադարանի», Խ. Բ., կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Ջեյթունյան, Փ. Անթաբյան, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մուցականյանի, Երևան, 1970, էջ 727:

2 Արմենուհի Սրապյան, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ. «Բազմավեպ», 1993, էջ 187-188:

3 Անդ:

4 «Եզնկացի Կիրակոս վարդապետի թուղթը», «Բազմավեպ», 1943, Յուլիս-Դեկտեմբեր, էջ 62-66:

5 Զարարիա արեղա Բաղումյան, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու խրատները մեղքերի խոստովանության մասին. «Էջմիածին», 2012, Գ., էջ 74-90:

6 Արմենուհի Սրապյան, Կիրակոս Երզնկացի, էջ 188:

այլ ճողոպրելով արտաքոյ նորին՝ թերևս կարասցուք ելանել: Վասն որոյ հարկեցեալ հնազանդեցաք հրամանաց քոց, և դու աղաթեա՛ ի վերայ մեր մըրերմարաք»:

Ո՛վ էր այս Նովհաննեսը, որին խրատագիրը «սիրելի» է անվանում և չի կարողանում մերժել նրա խնդրանքը՝ հայցելով և ակնկալելով միայն նրա աղաթքները: Արմենուհի Սրապյանն այս պատվիրատուին նույնացնում է այն Նովհաննես վարդապետ-բաբունապետի հետ, որի պատվերով Կիրակոս Երզնկացին մեկնել է Ս. Եւագր Պոնտագու «Յաղագս Ը. Խորհրդոցն» և «Նարխրատոք» աշխատությունները, որը Կիրակոսից մեզ հասած վերջին երկատիրությունն է՝ գրված 1354 թվականին:

Կիրակոսի «Բանք խրատականք» աշխատության պահպանված միակ ձեռագիրն ընդօրինակվել է 1322 թվականին՝ Կարմրիկ⁷ անապատում: Թեև էրք է մասնավորապես Կիրակոսն այն հեղինակել, մնում է անհայտ: Եթե ընդունենք, որ ձեռագրի ընդօրինակման և գրության թվականները նույնն են, ապա սրացվում է, որ խրատական այս երկը գրվել է Կիրակոսի վերջին աշխատությունից 32 տարի առաջ, երբ պատվիրատու Նովհաննես բաբունապետն ավելի երիտասարդ էր: Բնականաբար, այդ ժամանակ նա կա՛մ պետք է Կիրակոսից տարիքով ավելի մեծ լիներ՝ նման պատվեր տալու համար, կա՛մ էլ՝ նրան տարեկից, որը մեզ ավելի հավանական է թվում: Իսկ ձեռագրի գրության տարում Կիրակոսը շուրջ 47 տարեկան էր՝ հայրնի իր քարոզչական-հովվական գործունեությամբ: Մեր կարծիքով՝ Նովհաննես բաբունապետը Կիրակոս Երզնկացու դասընկերն էր, որին իսկապես եղբոր նման սիրում էր Կիրակոսը: Անկասկած նրանց մըրերմությունը սկսվել է շատ վաղուց, որով պետք է բացատրել Նովհաննեսին դիմելու եղբայրական և անմիջական ոճը նրա պատվերով գրված աշխատություններում: Մըրերմիկ նույն շեշտադրությունը, մըրածողությունը և բառային նմանությունն ենք տեսնում Կիրակոսի՝ Եւագրի «Նարխրատոքի» մեկնության սկզբում, որը ես մեկ ապացույց է հոգուր Նովհաննեսի պատվիրատու լինելուն: Ահա թե ինչպես է դիմում «հանապազ ներքուն և հանճարեղ բաբունապետ Յովաննես» պատվիրատուին Կիրակոսը. «Մի անգամ և երկիցս *հարկեցեր* և սիրով գրաւեցեր առնել լուծումն Ճ. առաքնն աւորք հարն Եւագրեա, որ արդար և ձեզ է յարմար այսպիսի գործառնութիւն: Այլ ինձ յոյժ վիշտ վրանցի է յերկուց դիմաց՝ *հրաժարել ի խնդրոյդ և զանհնազանդիցն կրել պարտուհաս և վրիպել ի քաղցր սիրոյ սիրելոյդ* ևս ծանրագոյն գրկումն է: Եւ յանձն առնուլ առաւել դժուարագոյն է և ի վեր քան գկար գարութեան իմոյ, զի ի փոքր իրողութենէ վրիպել և տուգանքն փոքրագոյն է, որպէս և յոչ վրիպելն՝ շահն դուզնաբեա»⁸: Այսպիսով՝ պետք է արձանագրել, որ ի դեմս Նովհաննես բաբունապետի՝ ունենք մի պատվիրատու, որի խնդրանքով Կիրակոս Երզնկացին գրել է իր երեք աշխատությունները:

Կիրակոս Երզնկացու «Բանք խրատականք» աշխատությունն առավել հովվական ուղղվածություն և նշանակություն ունի: Իբրեւ նախանձախնդիր հոգեւոր հովիվ՝ Կիրակոսը խոսում է Ս. Մկրտության և Ս. Պատկի խորհուրդների մասին: Խրատի վերջին

7 Այսպէս է գրվել նաև ԺԳ. դարում ընդօրինակված Վիենն. Մխթ. մատենադարանի ՏՊ 261 (ինն թիվ՝ 38) ձեռագիրը: Այս տեղանունը Ղևոնդ Ալիշանը Կամբիկ է ընթերցում. տե՛ս «Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա», կազմեց Ն. Յակովլբու վ. Տաշեան, Վիեննա, հ. Ա., 1895 էջ 667:

8 ՄՄ ձեռ. ՏՊ 1980, 1391 թ., էջ 41ա-41բ:

մասում նա խորհուրդներ և ցուցումներ է փալիս քահանաներին, թե ինչպե՞ս անցկացնեն խոստովանությունը, որպեսզի խոստովանության եկեղեցիները չխուսափեն հոգևորականից և կարողանան իրենց սիրտը բացել և անկաշկանդ պատմել գործած մեղքերի մասին: Ինչպես խոստովանության մասին իր մյուս երկերում, այնպես էլ այստեղ շեշտվում է անձնական խոստովանության կարևորությունը քրիստոնյայի կյանքում: Տարբեր առիթներով խոստովանությանն անդրադառնալը և մանրամասն քննարկելն ակնհայտ վկայությունն են խոստովանահայր Կիրակոսի հոգևմտավոր պատրաստվածության մասին: Շարերի համար անձնապես լինելով խոստովանահայր՝ Կիրակոսը քաջաբեղյակ է խոստովանության բոլոր մանրամասներին և նրբություններին: Նա այն եզակի հեղինակներից է մեր եկեղեցական մարտնչագրության մեջ, որ իր աշխատություններում խոսում է խոստովանության ձևի, կարարման կերպի և խոստովանազավակ-խոստովանահայր հարաբերության մասին: Նրա նպատակն է մարդուն առավել մոտեցնել Աստծուն և աստվածային խորհուրդներին, որպեսզի մեղքերից ազատված՝ աղամորթին կարողանա արժանանալ երկնքի արքայությանը:

Կիրակոսի այս երկն ունի նաև ուսուցական-դաստիարակչական նշանակություն, որում երևում է նաև կանոնադրության տեսանկյունից նրա մոտեցումը եկեղեցու խորհուրդներին և գործնական ծիսական արարողություններին: Նրա խրատը և հորդորն ուղղված են ոչ միայն խոհուրդը կատարող հոգևորականին, այլ նաև՝ պարզ հավատացյալին:

Շարունակելով հայրախոսական ավանդույթը՝ Կիրակոս Երզնկացին խրատի սկզբում հայտարարում է, որ քրիստոնեության սկիզբը Ս. Մկրտության խորհուրդն է⁹, որի մասին քահանան պետք է ուսուցանի իր ժողովրդին: Մկրտության խորհրդակատար քահանան պետք է պատրաստ լինի խորհուրդը կատարելու համար, այսինքն՝ ոչինչ չճաշակած¹⁰, իսկ ծնողներն ու կնքահայրը՝ իրենց մեղքերը խոստովանած: Վերջիններս պահքով և աղոթքով Աստծուց պիտի խնդրեն, որ մկրտյալին շնորհներով զարդարի և լինի առ Աստված երկյուղով:

Արտահայտելով Հայոց Եկեղեցու տեսակետը կնքահայրության մասին՝ Կիրակոսը եւս մեկ անգամ շեշտում է, որ կինը չի կարող երաշխավոր լինել կնուսքի ժամանակ, քանզի այն հոգևոր ծնունդ է¹¹: Անգամ մկրտության ժամանակ կինը չի կարող եկեղեցում գտնվել և երաշխավոր լինել երախային:

9 Այս պնդման համար Կիրակոսը հավանաբար աչքի առաջ է ունեցել Երզնկայի դպրոցի րաբունապետ Հովհաննես Երզնկացի Պրովի († 1293) «Խրատի հասարակաց»-ը, որ կարդում ենք. «Արդ, քրիստոնեության սկիզբն և գլուխ մկրտությունն է». **Է. Մ Բաղդասարյան**, Հովհաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը, 1977, Երևան, էջ 149:

10 Հմմտ. անդ, էջ 150:

11 Հմմտ. անդ, էջ 151: Ի պարբերություն Լավրին և Բյուզանդական Եկեղեցիների ավանդության՝ Հայոց Եկեղեցում կնքամոր ինստիտուտը չկա: Այս արգելքի մասին հստակորեն խոսում են մեր եկեղեցու վարդապետները: Օրինակ՝ Ս. Գրիգոր Տաթևացին (1346-1409) հանրագիտարանային «Գիրք հարցմանց» աշխատության մեջ այս մասին ասում է. «Ոչ կարէ, զի կնքահայր ասեմք եւ ոչ կնքամայր, զի կնքամայր եկեղեցին է նորածնեղոցն, որոյ պարճառ է, զի կին երաշխատր եւ վկայ ոչ կարէ լինիլ: Եւ դարձեալ՝ կանանց ազգ ոչ կարէ քահանայագործել եւ ոչ կնքահայր լինիլ: Եւ ոչ այս միայն, այլեւ ի ժամ մկրտութեանն ոչ է պարտ մնալ կնոջ յեկեղեցոջն, զի եւ Տիրամայր Կոյսն ոչ էր ի ժամ մկրտութեանն ընդ Քրիստոսի ի Յորդանան». **Գրիգոր**

Այս աշխարհային մեջ Կիրակոս Երզնկացին անդրադառնում է նաև կնքահոր պարզականություններին՝ գործնական խրատներ փայլով նրան: Նա իր սանիկին պետք է խրատի և ծնողներին զգուշացնի դաստիարակության համար: Կնքահայրը նաև երախային պետք է եկեղեցի առաջնորդի, նրա բերանով հրաժարել փառապանայից և խոստովանի ուղղափառ դավանությունը¹²: Ներաբրբիր է, որ մկրտությունից հետո Կիրակոսը երեխայի դաստիարակության պարզականությունը դնում է ծնողների վրա և ոչինչ չի ասում կնքահոր մասին: Անդրադառնալով իր ժամանակի փարիքային առանձնահատկություններին՝ Կիրակոս բաբունապետը նշում է, որ մինչև 15 փարեկան ծնողներն են պարասխան փայլի իրենց զավակի մեղքերի համար, իսկ դրանից հետո՝ երեխան չափահաս է, ուստի ինքն է պարասխանապետ իր կատարած քայլերի համար: Այս հարվածում Կիրակոսն ընդգծում է զավակի համար ծնողի կենդանի օրինակ լինելու հանգամանքը՝ արձանագրելով այն պարզ ճշմարտությունը, որ երեխան ինչ պնդում է իր ծնողներից, այն էլ սովորում է:

15-ամյա փղան արդեն կարող է ամուսնանալ¹³: Կիրակոսը խորհուրդ է փայլի նաև աղջկա ընտրության հարցում. «Պարս է ծնադացն ի ժամ ամուսնութեան մանկանն ոչ գիարուսս որ խնդրել և զմեծագի առ ի խնամութիւն, այլ գերկիւղածս և զաստուածապաշտ, թէ և աղքատ իցէ, որոց Աստուած է պաշտպան և վերակացու»: Նովիաննես Երզնկացիի Ղլուզի հեկեղեղությամբ Կիրակոս Երզնկացին նույնպես դաստիարակում է մերձավոր ազգականների միջև ամուսնությունները՝ շեշտելով, որ այդ մեղքի պարճառով Աստուած առավել է բարկանում աշխարհի վրա¹⁴: Խնդրին Կիրակոսն անդրադարձել է նաև Երագրի՝ ութ մեղքերին նվիրված լուծմունքում, որում վկայակոչելով Ովսե մարգարեի գրքի Դ. 1-2 համարները՝ նշում է. «Ջի ազգապղծութիւն հանապազ պոռնկութիւն է և ոչ ամուսնութիւն և աշխարհի ախրումն»¹⁵:

Այնուհետև Կիրակոս Երզնկացին անդրադառնում է Ս. Պատկի խորհրդի խմաստին՝

Տաթևացի. Գիրք հարցմանց, Երուսաղեմ, 1993, էջ 591: Նույն խնդրի մասին նա իր քարոզներից մեկում ասում է. «Մարդս հոգի է և մարմին, և ըստ մարմնոյն ունի մարմնաւոր հայր և մայր՝ զծնօղն, և ըստ հոգւոյն՝ հոգեւոր մայր զԱզգանն, զհոգեւոր հայր՝ զկնքահայրն, ... զի կնքահայր ասեմք և ոչ կնքամայր. զի մկրտութեամբն լինիմք որդիք Կորն երկնատրի և ոչ մօր երկրատրի»։ **Գրիգոր Տաթևացի,** Ամառան հայր, Երուսաղեմ, 1998, էջ 145-146: Մեզ հանդիպած միակ աղբյուրը, որտեղ խոսվում է մկրտության ժամանակ կնքամոր թույլատրելիության մասին, Տասյի վրդ. Նշեցու (1260-1338) դավանաբանական մի թուղթն է: Նա կարևոր է համարում ոչ թե սեռերի խնդիրը, այլ կնքահոր ուղղափառ հավատը ունենալը: Չնայած իր վերոբերյալ մարքից քիչ ներքև խոսում է միայն կնքահոր մասին: Նավանաբար այստեղ մեծամուկ բաբունապետը արձանագրում է փեղային սովորության մասին, որն ընդհանրական բնույթ չի ունեցել. փեն «Թուղթ Եսայայ վարդապետի առ Տէր Մարտիրոս», «Ճռաքաղ» ամսագիր կրօնական, բանասիրական և ազգային գիտելիաց, հրատարակելով ի Մսերայ Մագիստրոս: Մսերեանց և ի Զարմայրայ Մսերեանց, Մոսքուա, 1860, էջ 206:

12 Եսայի վրդ. Նշեցին կնքահոր պարզականությունների մասին ասում է. «Ջի կնքահօրն երեք գործ է խրատող է, որ ուսուցանէ, երաշխատ է, որ պահէ, որ ի հեփ վար ընկերի ոչ շրջի, վկայ է, որ քրիստոնէայ է: Երբ զգաստանայ (մանուկն) զխաչ հանելն ուսուցանէ, երբ յուր էլնէ՝ զծուրն անէն, երբ ի խօսք էլնէ՝ զՆայոց դաստիարակումն»։ «Ճռաքաղ», էջ 206:

13 Նովիաննես Երզնկացին որպես փղայի ամուսնության փարիք նշում է 15 փարեկանը, իսկ աղջկա համար՝ 14-ը: Նա որոշ դեպքերում աղջիկների համար թույլատրում է նաև 12-ը, իսկ դաստիարակելի՝ 10-ը. փեն **Է. Մ Բաղդասարյան**, նշվ. աշխ., էջ 154-155, 115, հմմտ. «Ճռաքաղ», էջ 207:

14 Խնդրի մասին փեն նաև **Է. Մ Բաղդասարյան**, Նովիաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը, էջ 115-116:

15 **Tigran Karapetyan**, Kirakos Erznkaci's on the Eight Thoughts of Evagrius, "St. Nersess Theological Review", 2000, V. 5-6, էջ 73:

նշելով. «Ամուսնությունն ոչ վասն հեշտությանն է և ցանկության մարմնոյն, այլ վասն որդեծնության, որ աճէ մարդ յաշխարհ»։ Նկրկաբար առողջ սերունդ ունենալու համար պէտք է ամուսնացող գոյգը չափահաս լինի և կանոնական հասություն ունենա։

Ս. Պասկի կանոնական խնդիրները հուզել և մտաբերել են ժամանակաշրջանի այլ գործիչների նույնպես՝ Ս. Ներսես Շնորհալույն († 1173), Նովիաննես Երզնկացի Պրովին, Եսայի Նշեցուն և ուրիշներին։ Կիրակոսի այս երկում ևս դրանք ունեն կանոնական-խրատական ուղղվածություն և բովանդակություն։ Նոգեորականի պարտականությունն է խրատել և ճիշտ ուղու վրա դնել իր հոգիի անդամներին, ուստի անկախ մարդկանց ցանկություններից կամ պրամադրվածությունից՝ եկեղեցականը պէտք է ճշմարտախոս և արդարամիտ լինի։ Ահա այս դիտարկումից է խնդրին մոտենում Կիրակոս Բարեբախտը՝ զգուշացնելով իր համայնքի անդամներին, որպեսզի իրենց սխալի պատճառով Աստված առավել չբարկանա։ Նրա հորդորն է Ս. Պասկի խորհրդին մոտենալ «յանաւորոց», իսկ քահանան պարտավոր է պսակից հեռու Ս. Պատարագ մատուցել և խոստովանեցնել, Ս. Նաղորդություն պալ փեսային, փեսայի եղբորը, հարսին և հարսնաքոջը։ Նա Պասկից հեռու յոթ օր արգելում է գոյգին սեռական կապ ունենալ։ Երբ ութերորդ օրը քահանան փուն այցելի, փեսայի և հարսի գլխից վերցնի պսակները, դրանից հետո միայն նրանք կարող են հարաբերվել։ Կիրակոս Երզնկացին նաև զգուշացնում է Ս. Պասկի արգելված օրերի համար։

Քահանայի պարտականությունն է նաև զգուշացնել, երբ կինը հղի է կամ ամսականի շրջանում, իսկ պղամարդը՝ հարբած կամ հիվանդ և այլն, պէտք է նման դեպքերում ամուսնանալ, որովհետև անարժան ամուսնությունից են զանազան արարներով և մեղքերով երեխաներ ծնվում։ Ինչպես Կիրակոս Երզնկացին է նշում. «Աստուած զծնաւորն առաւել դատապարտէ, որք այսպիսի չարեացս պատճառ լինին անարժան ամուսնութեամբն և բարկացուցանեն զԱստուած և աւեր ածեն աշխարհի»։

Կիրակոսն այս երկում խրատում է նաև քահանաներին, որպեսզի իրենք նախ օրինակ լինեն մյուսների համար և ոչ թե գայթակղության առիթ. կանոնավոր Ս. Պատարագներ մատուցեն, խոստովանեցնեն մարդկանց և Ս. Նաղորդություն բաշխեն։ Բայց նրա պարզամտ ուղղված է ոչ միայն եկեղեցականին, այլև աշխարհականին։ «Զի քրիստոնէ, որ կիրակէ Աւետարանի ծայն չսէ, չէ՛ քրիստոնէ։ Այլ և կին և տղայքն ևս կիրակէն անաւթի կենան մինչև պատարագն և ճաշոյ ժամն արձակի, և ապա ճաշակել կերակուր, որչափ և հնար է, կիրակէն զվաճառն խափանել և ի քաղաք չգնալ, այլ յեկեղեցի և յաղարթս, ի խոստովանութիւն և ի հաղորդութիւն։ Զի քրիստոնէին պարտ է, որ յամեն կիրակէ խոստովանի և յամեն Խ. ար հաղորդի¹⁶։ Եւ ահիւ և երկիւղիւ կայցեն ի պատուիրան Աստուծոյ, զի աստ ի խաղաղութեան կացցեն, և անդ զերկնից արքայութիւն ժառանգեսցեն միշտ»,- գրում է Կիրակոս Բարեբախտը։

Շարունակելով քահանաներին ուղղված իր հորդորները՝ Կիրակոս Բարեբախտը խորհուրդ է փալիս հարկապես զգուշ լինել խոստովանության հարցում՝ բերելով հե-

16 Է. Մ Բաղդասարյան, Նովիաննես Երզնկացին և նրա խրատական արձակը, էջ 175, հմմտ. «Ճոթաղ», էջ 207, «Բազմավեպ», 1943, էջ 64։

յրելյալ համեմատությունը. «Զի յայլ ամենայն քահանայգործությունս գտուրք եւ գերկիւղած քահանայ պարսիք եւ ընտրել, թէ եւ արգելի իցէ, իսկ խոստովանությունն լաւ է մեղատուր եւ գիտուն, քան գտուրք եւ արգել, զի բազում ինչ գայթաղեցուցանէ արգել քահանայն գիտստովանադն ի ժամ խոստովանութեանն»։ Զուգահեռ անցկացնելով խոստովանահոր՝ հոգեւոր բժշկի եւ սովորական բժշկի միջեւ՝ նա հորդորում է փախչել արգել խոստովանահորից՝ հուսահատության կամ անհարմարության մեջ չընկնելու համար¹⁷։ Քահանաների պարսկականությունն է մարդկանց արեղեկացնել, որ խոստովանության համար խոստովանադրամ չկա¹⁸։ Նրանք պետք է հորդորեն մարդկանց՝ ազատորեն խոստովանության գալու եւ հարկապես կիրակի օրերին, երբ Ս. Պատարագ է մատուցվում։ Խրատող եւ քաջ հովվի նման իր հոգւր հովվող քահանային Աստուծոյ բազում շնորհներ է պալիս, իսկ անփութի դեպքում Աստուծոյ ինքն է դատաւորը։ Քահանան պետք է քննի իր մոտ եկած մարդու զոյնը, նրա արարքը, որքանից լինելը, հոգեւոր առումով կիրթ կամ արգելի լինելը, որից հետո միայն որոշի արգելի մատուցելու անհրաժեշտությունը։

Կիրակոս Երզնկացին այն եզակի հոգեւորականներից է, որ իր աշխատություններում նկարագրում է, թե ինչպես էր իր ժամանակ կատարվում խոստովանությունը։ Քահանայի մոտ խոստովանության եկողը երեք անգամ ծննդաբան էր եւ ասում աղոթական հետեւյալ խոսքերը, որոնք Կիրակոսը մեջբերել է նաեւ «Վասն խոստովանութեան» խորագրով իր երկում¹⁹։ Ներքոգրյալ համեմատությունը ցույց է պալիս, որ երկու երկերը նույն հեղինակի գրչի արդյունքն են։

Այս աղոթքին հաջորդում է ուղղափառ դավանության խոստովանությունը, որն ասում է խոստովանողը՝ շարունակելով մեղաների շարքը։

Կիրակոս Երզնկացու նկարագրած խոստովանության կերպը փարբերվում է մեզ հասած մյուս բնագրերի նկարագրություններից։ Այսպես՝ այս մասին հայերենով պահ-

ԲԱՆՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ

ԽՐԱՏ ՎԱՍՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ

Յորժամ եկեցէ որ առաջի քա[հա]նայի, նախ երես ծուրն հրամայէ խոստովանաւորն կրկնել խոստովանողին առաջի Աստուծոյ եւ ասել. «Գոհանամ զՔէն, Տէր Աստուծոյ, որ արժանի արարել զիս, զայլ ի խոստովանութիւն։ Եւ արդ, Տէր, տուր ինձ ըստ Քո հաճոյիցդ խոստովանել զմեզս իմ առանց ամաւթոյ, եւ հալածեալ յինչն զսատանայ, զի մի մոռացունս ար[ա]ցէ մեղաց իմոց, եւ զբուսումն եւ ցնոր, եւ չար ամաւթ արկցէ ի սիրտս իմ եւ չտայ ճշմարտութեամբ խոստովանել»։

Եւ յորժամ երթայ առ խոստովանաւորն, յառաջն Գ. ծուրն զնէ յանուն Սուրբ Երրորդութեանն եւ ասէ զաղաւթս զայս. «Գոհանամ զՔէն, Տէր Աստուծոյ, որ արժանի արարել զիս, զայլ ի խոստովանութիւն։ Եւ արդ, տուր ինձ Տէր ըստ հաճոյից Քոց խոստովանել զմեզս իմ առանց ամաւթոյ, եւ հալածեալ յինչն զսատանայ, զի մի մոռացումն արանցէ մեղաց իմոց, եւ զբաղումն եւ զչար ամաւթ արկցէ ի վերայ իմ, եւ ոչ տայ ինձ ճշմարտութեամբ խոստովանել զմեզս իմ»։

17 Նույնպէս Պողոս քահանայի եւ բժշկի համար ասում է. «Արդ, ողորմեցէ՛ք ձեզ, ո՛վ քրիստոնէք, եւ մի՛ կայք ի մէջ մեղաց, զի մեղատուր որպէս իխանդ է։ Թէ իխանդն ծածկէ զիւր ցանկ եւ չգայ ի խոստովանութիւն, չգրանէ դեղ իխանութեան։ Նոյնպէս քահանայն բժիշկ է հոգոց. ով ծածկէ զիւր մեղքն եւ չխոստովանի՝ մեռանի գմանի հախարենից»։ Ե. Մ. Բաղդասարյան, անդ. էջ 174։ Նույն խնդրի մասին Ս. Գրիգոր Տաթևացին ասում է. «Խոստովանանայրն, որ է հոգեւոր բժիշկ, պարսիք է զիւրուն լինել եւ պարսպասար ձեռնարկել ի խոստովանութեան լսելն, եւ թէ ոչ՝ բազումս սպանանէ։ Զի յորժամ ոչ կարէ ճանաչել զգանազան մեղս եւ ոչ կարէ զղել նորա գրանել, եւ թէ դեղ դնէ, ոչ զառողջարարն դնէ»։ «Ամառան հարոր», էջ 189։

18 Նման. Զարարիա արեղա Բաղումյան, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացին մեղքերի մասին. «Էջմիածին», 2013, Ա., էջ 61, «Ամառան հարոր», էջ 190։

19 Տե՛ս Զարարիա արեղա Բաղումյան, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու խրատները մեղքերի խոստովանության մասին, էջ 75։

պանված ամենահին երկր, որում նկարագրված է խոստովանության կարարման կարգը և ձևը, Ս. Նովիան Մանդակունուն (478-490) վերագրված և «Կանոնագիրք հայոց»-ում գերելով «Կոնստանդնուպոլսյան» գրվածքն է: Ըստ Կանոնագրքի աշխարասիրող Վազգեն Նակոբյանի՝ Մանդակունու կանոնախմբերը չեն մերկ Կանոնագրքի Ը. և Ժ. դարերի խմբագրությունների մեջ, դրանք հանդես են գալիս միայն ԺԱ. դարի խմբագրությունում²⁰: Այս երկում մեզ հուզող հարցի մասին հերեյալն է ասվում. «Եւ ապա կացուցանէ զխոստովանողն հանդէպ դրանն և թուէ զանուանս մեղացն»²¹: Այսպէս ինչ պարզ է դառնում, որ խոստովանությունը կարարվել է ուրիշ կանգնած, ինչպէս որ արեւմտում ենք այսօր բոլորակապակց եկեղեցիներում²²: Թե այս կերպը մինչև ե՞րբ է կարարվել մեր եկեղեցում, դժվարաբանում ենք ասել՝ հիմնարար փաստեր չունենալու պարագայով: Այս դեպքում Կիրակոս Երզնկացու նկարագրություններն իրոք արժեքավոր են, քանզի առավել սպույզ են ժամանակագրական առումով: Նույն կերպին ենք հանդիպում նաև Կոստանդին Բարձրերդցի Կաթողիկոսի (1221-1267) 1251 թ. Արևելյան Նայասարանի հայերին ուղղված խրատական թղթում²³: Իսկ Գրիգոր Տաթևացին իր քարոզներից մեկում այսպէս է նկարագրում խոստովանության ձևը. «Զի խոստովանահայրն նստելա՝ գղենս Բրիսպոսի ունի նստելա՝ յարձոյ դարձուցանան, և որ խոստովանի, նստի ի ձախակողմն Բրիսպոսի, և զգլուխն խոնարհեցուցնալ, և զաչան խփնալ, և զձեռն կցնալ՝ խոստովանի»²⁴:

Կիրակոս Երզնկացու «Բանք խրատական» երկի կարևոր արժանիքներից է, որ հեղինակը գործնական խորհուրդներ է տալիս քահանային խոստովանության համար: Նպատակը մեկն է՝ օգնել մարդուն անկաշկանդ ասելու իր մեղքերը քահանային: Ահա հոգևոր այս գիտակցությամբ է նա խորհուրդ տալիս քահանաներին. «Եւ ապա տացէ համարձակութիւն ասել, գոր ինչ գործեալ իցէ՝ յորդորելով, թէ մի՛ ամաչեք, զի ես մարդ եմ ընդ մեղաւք անկեալ, և թէ, գոր աստ ամաչես և յինէն թագուցանես, յահել հրապարակն առաջի երկնաւորացն և երկրաւորաց զգլուխս Բանաս ու կանչես լալով և չգրանես թողութիւն: Վասն որոյ աստ ասա՝ իմ առաջ ի միայնոյ, և ես դիւրաւ առնեմ թողութիւն: Եւ ապա փոքր մի ներումն պարտ է տալ, զի ինքն յինքն շարժեսցի և ասէ որչափ կարէ: Եւ դարձեալ կրկնեալ ասէ, թէ այլ ասա՝ և երիցս և չորիցս միջոց տալ և հերքելով, թէ ասա՝ մի՛ վախեր, մի՛ ամաչեք, չունեն ծանր լուծ: Դիւրաւ առնեմ թողութիւն, լուր միայն, ասա՝ մի՛ պահեր յինէն: Եւ յորժամ դադարէ ասելով, թէ այլ ոչ ինչ գիտեմ, ապա քննել պարտ է, թէ զայս ինչ և զայս գործեալ իցես, որ մոռացեալ իցէ, ի վերայ հասցէ և թէ վախէ կամ ամա-

20 Մանրամասն տրեն «Կանոնագիրք հայոց», հ. Բ, աշխարասիրությամբ Վազգեն Նակոբյանի, Երևան, 1971, էջ 393-394, ինչպէս նաև՝ Ներսէս վրդ. Մելիք-Թանգեան, Նայոց եկեղեցական իրաւունքը, Ս. Էջմիածին, 2011, էջ 396:

21 Անդ, էջ 297:

22 Մանրամասն տրեն **А. Алмазов**, *Тайная исповедь в Православной Восточной Церкви*, Одесса, 1894, էջ 66-201:

23 Տրեն **Լևոն Խաչիկեան**, Աշխարհայրեր, հ. Ա., Երևան, 1995, էջ 171:

24 **Գրիգոր Տաթևացի**, Ձմեռան հապոր, Երուսաղէմ, 1998, էջ 321:

չէ, համարձակութիւն առցէ ի հարցմանէն եւ ասէ՝ այո՛»²⁵։ Ապա Կիրակոսը խորհուրդ է փայլիս քննելու մեղքը գործելու ժամանակը եւ մյուս հանգամանքները։

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հարկ է նշել, որ Կիրակոս վրդ. Երզնկացու գործնական ծխազգիտութեանը նվիրված խրատական, ուսուցական եւ դաստիարակչական այս աշխատությունն իր փնտրանքով եզակի գործերից է հայ մաքրման գործունեության մեջ, որը հնարավորություն է ընձեռնում մեզ՝ պատկերացում կազմելու փայլալուծ ժամանակաշրջանի եկեղեցու ծխական կյանքի եւ եկեղեցականի հոգեւոր փորձառության մասին։

Բնագիրը հրապարակում ենք աննշան միջամտությամբ. մի քանի դեպքում վերականգնել ենք բառավերջի չգրված յ-երը (չկա/) եւ զանց առել յ-ի անփնդի գործածությունները (այո/), երկգրությունները եւ ուղղագրությունը թողել ենք նույնը՝ ձեռագրական պատկերը ցույց փակու համար, քանզի աշխատությունը մեզ է հասել ձեռագիր մեկ ընդօրինակությամբ։ Կիրակոս Երզնկացու «Բանք խրատականք» երկը հրապարակվում է առաջին անգամ։ Սպորեւ փայլիս ենք ձեռագրի նկարագրությունը։

ՄՄ՝ ձեռ. ՏՊ՝ 8356, Ժողովածու, էջ 176ա-182բ, 1322 թ., Կարմրիկ անապար։ Գրիչ, սրացող՝ Սարեփանոս դպիր, թերթ՝ 230, թուղթ՝ 18,2x12,6, միասյուն, բոլորգիր, փող՝ 21։

ԶԱՔԱՐԻԱ ՎՈՂԻԱՊԵՏ ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ

²⁵ Նման մանրամասնության ենք հանդիպում Լաւրին Եկեղեցու նշանավոր վարդապետ Թովմա Արվինացու (1225-1274) մի երկում. Կեն «Մոսպոլանոսրան Սրբոյն Թ-օմայի Աթոննացոյն», Վէնէրիկ, 1727, էջ 7-134։

ԲԱՆՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ

«Ամենայն, որ խնդրէ ի քէն, տո՛ւր»,~ ասէ տէրունական հրամանն (Ղուկ. 2. 30): Եւ զի հարկեցեր զմեզ, սիրելի՛ եղբայր Յովհանէս, առաւել քան զկարմեր՝ ձեռնարկել ի գործ, զոր պարտ էր խնդ[ը]ել ի պատեհագունէ եւ զաւրաւորէ ումմեքէ, այլ զի մի՛ ի պատիժ անհնազանդութեան անկանիցիմք ըստ իմաստնոյն բանի մատնելով ի կորուստ, այլ ճողոպրելով արտաքոյ նորին՝ թերեւս կարասցուք ելանել: Վասն որոյ հարկեցեալ հնազանդեցաք հրամանաց քոց, եւ դու աղաւթեա՛ ի վերայ մեր մտերմաբար:

Սկիզբն քրիստոնէութեան հաւատոյն մկրտութիւնն է, զոր պարտ է քահանային ուսուցանել ժողովրդեանն: Նախ եւ առաջին, զի յանութեաց լիցի եւ ոչ կերած եւ խմած, եւ զի ծնաւղքն եւ կնքահայրն խոստովանած լիցին եւ աղաւ/176թ/թիւք եւ պահաւք խնդրեն յԱստուծոյ, որ Աստուած չնոր[հ]ք բարի տայ տղային ի մկրտութեանն, զի բարեւէր լիցի եւ երկիւղած յԱստուծոյ մանուկն:

Կին մարդոյ սան ոչ տալ, եւ ի ժամ մկրտութեանն կին մարդ յեկեղեցին բնաւ ոչ թողուլ՝ ո՛չ զղայեակն եւ ո՛չ զայլ ոք, մինչեւ մկրտի մանուկն, զի հոգեւոր է ծնունդն:

Եւ գիտել պարտ է, թէ սանահայր լինելն երաշխաւորութիւն է: Պարտի սանահայրն խնամ տանել մանկանն, եւ պահել եւ յամէն ժամ քննել վասն բարի կալոյ մանկանն եւ զծնաւղսն առաւել զգուշացնել վասն դատախարակութեան, մինչեւ յարբուստ հասանէ մանուկն եւ խաւսել կարիցէ: Եւ ապա, կալեալ սանահայրն զձեռանէ մանկանն, եւ տարցէ ի դուռն եկեղեցւոյն առաջի քահանայից եւ աշխարհականաց, եւ առաջի նոցա տայ հրաժարել մանկանն իւրով բերանովն ի սատանայէ եւ հաւատալ յԱմենասուրբ Երրորդութիւնն: Եւ յայնմ աւ/177ա/րէ ելաւ սանահայրն յերաշխաւորութենէ, եւ յայնմհետէ պարտին ծնաւղքն ուսուցանել զերկիւղն Աստուծոյ մանկանն՝ յորդորելով ի պահս եւ յաղաւթս, ի խոստովանութիւն եւ ի հաղորդութիւն: Մինչեւ ի ԺԵ. ամն ծնաւղքն են պարտական մանկանն մեղացն, զի զինչ որ տեսանէ մանուկն ի ծնաւղացն, զայն ուսանի: Վասն որոյ պարտ է ծնաւղացն բարեգործ լինել եւ զմանուկն ի նոյնն խրատել: Եւ ԺԵ. ամէն ի վեր զինչ որ գործէ մանուկն, ինքն է իւր մեղացն պարտական, զի ի չափ հասեալ է, եւ ժամ է ամուսնութեան: Վասն որոյ պարտ է ծնաւղացն ի ժամ ամուսնութեան մանկանն ոչ զհարուստ ոք խնդրել եւ զմեծազգի առ ի խնամութիւն, այլ զերկիւղածս եւ զաստուածապաշտս, թէ եւ աղքատ իցէ, որոց Աստուած է պաշտպան եւ վերակացու: Եւ ի ժամ ամուսնութեան առաւել զգու-

շանալ պարտ է, զի մի՛ ազգականք լինին ամուսնացեալքն, զի վասն ազգապղծութեան առաւել /177թ/ բարկանայ Աստուած ի վերայ աշխարհի:

Եւ զպսակն եւս յանաւթուց պարտ է առնել, եւ քահանայն յետ պսակին պատարագ մատուցանէ, եւ զփեսայն, եւ զփեսաղբայրն, եւ հարսն, եւ զհարսնաքոյրն խոստովանեցնեն եւ հաղորդել: Եւ մինչեւ յեւթն աւրն հարսն եւ փեսայն մի՛ իշխեսցեն ննջել ի միասին, այլ ի զատ պահեսցեն, մինչեւ յեւթն աւրն: Եւ ապա յետ եւթն աւուրն կոչեսցեն զքահանայն եւ եկեալ առցէ զպսակն ի գլխոց փեսային եւ հարսինն, եւ խաչ հանէ ի վերայ նոցա, եւ տայ հրաման մերձաւորութեան եւ ուսու[ս]ցէ, զի որչափ զբերանն ի պաք պահէ եւ յամուսնութենէ պարտ է պահել: Նա եւ յաւուրս տաւնից ի շաբաթ եւ ի կիրակէ, զաղուհացսն եւ զյինուկնքն, զուրբաթ, եւ զչորեքշաբաթ, եւ զշաբաթապա[հ]ք չէ պարտ ամուսնանալ:

Այլ եւ զայս եւս պարտ է ծանուցանել եւ քարոզել քահանային, զի որչափ կինն յղի իցէ կամ ապարհ իցէ, կամ այր արբած իցէ, կամ հիւանդք եւ ցաւոտք իցեն եւ կամ սրտելած եւ կռուածք իցեն, չէ պարտ /178ա/ ամուսնանալ, զի յայսպիսի անարժան ամուսնութենէն լինին տղայքն դիւահարք, գողիք, պիսկոտք եւ ցաւոտք, խեղ եւ ծուռ եւ մատնին ի գերութիւն եւ լինին մեղսասէրք, արբեցաւդք, շնացաւդք, մատնաւդք, յիշատուք եւ չարագործք, գողք, անիրաւք, խլաւդք, զրկաւդք, յիշոցնատուք, ստախաւք, ստերգմունք, ուրացաւդք, ծոյլք, հեղք, բարեատեացք: Եւ այլ ամենայն չարք վասն անարժան ամուսնութեան լինին: Եւ Աստուած զծնաւդքն առաւել դատապարտէ, որք այսպիսի չարեացս պատճառ լինին անարժան ամուսնութեամբն եւ բարկացուցանեն զԱստուած եւ աւեր ածեն աշխարհի:

Նա եւ զայն եւս գիտել պարտ է, զի ամուսնութիւն ոչ վասն հեշտութեան է եւ ցանկութեան մարմնոյն, այլ վասն որդէծնութեան, որ աճէ մարդ յաշխարհ: Վասն որոյ պարտ է, զի սահմանով լիցի, զի մի՛ դատապարտեսցին, զի անարժան ամուսնութիւն շնութիւն է եւ ոչ ամուսնութիւն: Եւ յորժամ մարդ զչափն ելանէ յամուսնութիւն, քան զանա/178բ/սուն, եւ զգազան, եւ զսողուն, եւ քան զշուն, եւ զգորտն, եւ զմուկն, եւ զաւճ, եւ քան զամենայն զազրելի կենդանիս, այլ վատթար եւ պիղծ լիցի, զի նոքա զիւրեանց սահման եւ զչափ գիտեն զխառնակութեան: Եւ մարդն ոչ գիտ[է], երբ անառակի, եւ սովք, եւ սրածութիւնք, եւ երաշտութիւնք եւ այլ ամենայն ցասումն, որ գայ ի վերայ աշխարհի, վասն անարժան ամուսնութեան լինի: Վասն որոյ պարտ է զգուշանալ եւ երկնչել յԱստուծոյ, զի մի՛ դատեսցին: Զայս ամենայն եւ զսոցին նմանս պարտ է քահանային ուսուցանել ժողովրդեանն եւ առաւել նորափեսայիցն եւ հարսանցն, զի զգասցին եւ ծանիցեն զկարգն իւրեանց՝ զսահման, եւ զչափ, եւ զարժան:

Եւ քահանայիցն առաւել զգուշանալ պարտ է, զի աւերինակ բարեաց լիցին եւ մի՛ գայթաղուծիւն ժողովրդեանն՝ յամենայն շաբաթ եւ կիրակէ պատարագ մատուցանել եւ զհաղորդն փոխել, եւ զժողովուրդն յորդորել գալ ի խոստովանութիւն եւ ի հաղորդութիւն եւ ունկնդիր լինել պատուիրանանց Աստուծոյ: /179ա/ Զի քրիստոնէ, որ կիրակէ Աւետարանի ձայն չլսէ, չէ՛ քրիստոնէ: Այլ եւ կին եւ տղայքն եւս կիրակէն անաւթի կենան մինչեւ պատարագն եւ ճաշոյ ժամն արձակի, եւ ապա ճաշակել կերակուր, որչափ եւ հնար է, կիրակէն զվաճառն խափանել եւ ի քաղաք չգնալ, այլ յեկեղեցի եւ յաղաւթս, ի խոստովանութիւն եւ ի հաղորդութիւն: Զի քրիստոնէին պարտ է, որ յամէն կիրակէ խոստովանի եւ յամէն իւ. աւր հաղորդի: Եւ ահիւ եւ երկիւղիւ կայցեն ի պատուիրան Աստուծոյ, զի աստ ի խաղաղութեան կացցեն, եւ անդ զերկնից արքայութիւն ժառանգեցցեն միշտ:

Այլ վասն խոստովանութեան առաւել պարտ է զգուշանալ քահանայից եւ բազում հոգ յանձն ունել, զի մի՛ տգիտութեամբ կորիցեն երկոքին կողմանքն: Զի յայլ ամենայն քահանայգործութիւնս զսուրբ եւ զերկիւղած քահանայ պարտ է ընտրել, թէ եւ տգէտ իցէ, իսկ խոստովանութիւնն լաւ է մեղաւոր եւ գիտուն, քան զսուրբ եւ տգէտ, զի բազում ինչ գայթաղեցուցանէ տգէտ քահանայն զխոստովանաւղն ի ժամ խոստովանութեանն: /179բ/ Է զոր ճշդիւ խղզէ, եւ է, զոր թուութեամբ կորուսանէ:

Նա եւ յանպատշաճ հարցուածն մեղք ուսուցանէ եւ ի լուին եւ յանփոյթ առնելն կորուսանէ. երբեմն յուսահատութեամբ ընկզմէ եւ այլ երբեմն՝ անյարմարութեամբ: Համարձակութիւն տայ ի մեղս եւ թեթեւացնէ առ զղջացեալն զմեղացն ծանրութիւնն: Եւ այսպիսիք յոլովք լինին անընտրութիւնք ի տգէտ բժշկաց, յորոց ձեռն փոխանակ բժշկելոյ խոցեալք եւ վիրեալք լինին բազում անգամ, որք գան առ այնպիսիսն ի խոստովանութիւն: Վասն որոյ առաւել զգուշանալ պարտ է, զի մի՛ զանձն եւ զընկերն կորուսանէ եւ յԱստուծոյ դատապարտի: Զի որպէս ի սրոյ, պարտ է փախչել ի տգէտ խոստովանեցնելոյ տգէտ քահանային եւ ոչ փառասիրութեամբ եւ ագահութեամբ ի վերայ վազել եւ յաւժարել ի խոստովանեցնելն:

Եւ գիտել պարտ է, զի խոստովանադրամ առնուլ մեծ եւ ծանր մեղք է, զոր ոչ կարեմ զանուն ասել, զի մի՛ տրտմեցուցից զձեզ, այլ զգուշացի՛ք, զի մի՛ առնուցուք, զի բազում/180ա/մք վասն ամաւթոյ դատարկածեռնութեան զրկին ի խոստովանութենէ: Վասն որոյ բազում անգամ պարտ է ասել քահանայից, թէ բնաւ չկա՛յ խոստովանադրամ, եկէ՛ք համարձակ ի խոստովանութիւն եւս առաւել յաւուր կիրակէի, զի կիւրակէ ի բանն վասն այն է խափանած, զի քրիստոնէն զամենայն հոգ ի բաց ընկենու յաւուր կիրակէի: Եւ արք եւ կանայք

Հանդերձ մանկամբք սիրով եւ յուժարութեամբ դիմեն յեկեղեցին, յաղաւթը, եւ ի զղջումն, եւ ի խոստովանութիւն, եւ յունկնդրութիւն Գրոց Սրբոց եւ ի հաղորդութիւն մարմնոյ եւ արեան Տեառն:

Եւ ասել պարտ է յամենայն ժամ քահանայից եւ ոչ ձանձրանալ, զի հովիւ է քահանայն հաւտին Քրիստոսի, եւ թէ անփոյթ առնէ եւ ոչ կոչէ եւ խրատէ, զարիւնն ժողովրդեան ի քահանայէն խնդրէ Աստուած, եւ զքահանայն ընդ անհաւատսն դասէ վասն իւր հեղգութեանն եւ անփոյթ առնելոյն: Իսկ որք բարիոք հովուեն, մեծ վարձս պարգեւէ Աստուած այնպիսեացն եւ առաւել աճեցուցանէ: Եւ յորժամ գայցէ ոք ի խոստովանութիւն, նախ հայել պարտ է քահանային /180բ/ ի զղջումն մարդոյն, յահն եւ յամալթն, եւ ի դիմացն եւ ի բանիցն ճանաչել գերկիւղն եւ յայն, որ ի վերայ զապաշխարութիւնն սահմանել¹: Այլ եւ նայել պարտ է, թէ ծեփ է, տղա՞յ է, երիտասարդ է, վայրաքնա՞կ է, քաղաքացի՞ է, թէ՞ ռամիկ է, թէ՞ լիրբ է, թէ՞ ամալթխած է, ծանա՞լթ է պատուիրանաց Տեառն, թէ՞ տգէտ է աւրինացն Աստուծոյ, պարզամիտ է, թէ՞ խորամանկ է, արհամարհանա՞ւք է յաւրէնս Տեառն, թէ՞ տգիտութեամբ ի նոյնն բերի: Զի յիւր բնութեանն եւ ի գնացիցն ի վերայ պարտ է զինքն սահմանել, որ կարէ տանել, զի զոմանց զմեղքն պարտ է ձրի թողուլ, եւ ոմանց ընդ փոքր մեղացն ծանր ապաշխարութիւն դնել, եւ կիսոցն ընդ մեծ մեղացն² թեթեւ, որպէս ճանաչէ զմար[դ]ոյն կերպն եւ զգնացքն:

Եւ յեղանակ խոստովանութեանն այսպէս լիցի: Յորժամ եկեսցէ ոք առաջի քահ[ա]նայի, նախ երիս ծունր հրամայէ խոստովանահայրն կրկնել խոստովանողին առաջի Աստուծոյ եւ ասել. «Գոհանա՞մ զՔէն, Տէ՛ր Աստուած, որ արժանի արարեր զիս՝ /181ա/ գալ ի խոստովանութիւն: Եւ արդ, Տէ՛ր, տո՛ւր ինձ ըստ Քո հաճոյիցդ խոստովանել զմեղս իմ առանց ամալթոյ, եւ հալածեա՛ յինէն զսատանայ, զի մի՛ մոռացունս ար[աս]ցէ մեղաց իմոց, եւ զբուսումն եւ ցնոր, եւ հար ամալթ արկցէ ի սիրտս իմ եւ հտայ ճշմարտութեամբ խոստովանել: Այլ հերքեա՛ յինէն, Տէ՛ր, զչարին խորհրդակցութիւն, զի յուսով եւ երկիւղիւ բացից զբերանս իմ եւ ասացից զմեղս իմ առաջի Քո մեծաւ հաւատով, եւ ընկալայց ի Քէն տիրապէս զթողութիւն, զչնորհս եւ զողորմութիւնս առատապէս»: Եւ ահա հրաման տայցէ նստել: Եւ թէ այր մարդ իցէ, զգլուխն բանալ պարտ է եւ զծունկն ի գետինն արկանել եւ ասել. «Հաւատամ ի Հայր, եւ ի յՈրդի, եւ ի Հոգին Սուրբ»: Եւ ապա ասասցէ. «Մեղայ Սուրբ Երրորդութեանն՝ Հաւր, եւ Որդւոյ, եւ Սուրբ Հոգւոյն: Եւ մեղայ Սուրբ Աստուածածնին, եւ Սուրբ առաքելոցն, եւ ամենայն սրբոց, մեղայ Սրբոց հրեշտակացն եւ հրեշտակապետացն

1 Բնագրում՝ սահամանել:

2 Բնագրում՝ դեղացն:

եւ ամենայն երկնային զաւրացն: Մեղայ այն հրեշտակին, որ պահէ զիս ի մանկութենէ իմմէ մինչեւ ցայժմ: |181բ| Մեղայ եւ առաջի սրբութեանդ Քո, Սո՛ւրբ Հայր, տեսուջ հոգւոյ իմոյ»: Եւ ապա տացէ Համարձակութիւն ասել, զոր ինչ գործեալ իցէ՝ յորդորելով, թէ մի՛ ամաչեւ, զի ես մարդ եմ ընդ մեղաւք անկեալ, եւ թէ, զոր աստ ամաչես եւ յինչն թագուցանես, յահել հրապարակն առաջի երկնաւորացն եւ երկրաւորաց զգլուխտ բանաս ու կանչես լալով եւ չգտանես թողութիւն: Վասն որոյ աստ ասա՛ իմ առաջ ի միայնոյ, եւ ես դիւրաւ առնեմ թողութիւն: Եւ ապա փոքր մի ներումն պարտ է տալ, զի ինքն յինքենէ շարժեսցի եւ ասէ որչափ կարէ: Եւ դարձեալ կրկնեալ ասէ, թէ այլ ասա՛ եւ երիցս եւ չորիցս միջոց տալ եւ հետ նեղել, թէ ասա՛. մի՛ վախեր, մի՛ ամաչեւ, չդնե՛մ ծանր լուծ: Դիւրաւ առնեմ թողութիւն, լո՛ւր միայն, ասա՛, մի՛ պահեւ յինչն: Եւ յորժամ դադարէ ասելով, թէ այլ ոչ ինչ գիտեմ, ապա քննել պարտ է, թէ զայս ինչ եւ զայս գործեալ իցես, որ մոռացեալ իցէ, ի վերայ հասցէ եւ թէ վախէ |182ա| կամ ամաչէ, Համարձակութիւն առցէ ի հարցմանէն եւ ասէ՝ այո՛:

Եւ որպէս ասացաք, զգուշութեամբ հարցէ եւ մի՛ առանց ընտրողութեան, զի մի՛ գայթակղեսցի, զի թէ ողջախոհ մարդ լիցի եւ անտեղեակ այլ անզգայ մեղաց: Ի հարցանելն զայսոսիկ ամբօխի, եւ միտքն ի պատերազմ անկանի եւ ասէ, թէ այսպիսի մեղք այլ կու գործի, եւ յայնմհետէ կա՛մ փափազէ գործել եւ կա՛մ հպարտանայ, թէ իմա թեթեւ է եւ անզեղջ մնայ: Վասն որոյ յիւր բանքն ի յար զինք պարտ է հարցանել:

Եւ վասն ժամանակին պարտ է քննել, թէ զմեղքն յի՞նչ ժամ գործեաց՝ յերիտասարդութեան, ի ծերութեան, իւր կամա՞ւ, թէ՞ այլք նեղեցին: Ի պահոց ժամ, թէ՞ յուտէից, յանկարծակի՞ պատահմամբ եղեւ, թէ՞ ի վաղ ժամանակէ խորհէր գործել, ի՞նքն գնաց առ ընկերն, թէ՞ նա եկն, ի մեղացն ի գործե՞լն հեշտացաւ, թէ՞ խղճմտանաւք գործեաց, յետոյ զղջացաւ, թէ՞ ուրախ եկաց, մէ՞կ հետ եղաւ, թէ՞ այլ, հետ մի մարդոյ, |182բ| թէ՞ հետ բազում, իմացա՞ն այլք զիւրեանց գործն, թէ՞ ոչ, եւ վասն իշոցաց, թէ ինչ ազգ էր: Զա՞յր մարդ անարգեաց, թէ՞ զկին, զբերան, թէ զպատկեր, թէ զմեռեալք, թէ զկենդանիք, զոր սարսափելին է, զհրեշտակաց, զպաշտելիք, զհաւատ եւ զգուշացնել պիտի, թէ իշոցքն ուրացութիւն է եւ հերձուածութիւն եւ ընդ նզովիւք է:

Եւ վասն գողութեան թէ մե՞ծ իրք էր, փո՞քր էր, ի կարի՞ք էր, թէ՞ անկարիք: Թէ տէրն կենդանի է, յետ պարտ է տալ, թէ ոչ՝ յազգական իւր, թէ ոչ ազգ չկենայ, ապա աղքատաց տայ, թէ հոռնի իրք, որ վճարէ, ապաշխարէ որչափ կարէ:

Բազում ինչ պարտ էր գրել վասն այսորիկ, այլ յամբօխեալ մտաց եւ տարակոյս ժամու: Եւ այս բաւական է:

ՀԱՄԱՐԴՈՒՄՆԵՐ

ԶԱՐՈՒՆԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

«ԴԺՈՒՔԻ ԱՎԵՐՈՒՄԸ» ՊԱՏԿԵՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (տեսարանի խորհրդաբանությունը)

Միջնադարյան արվեստում, երբ ասարվածաբանական միտքը զարգանում էր, «Նարություն» տեսարանի պատկերման պարզ և հստակ ձևը (Յուդաբեր կանայք թափուր գերեզմանի մոտ, կամ հրեշտակի հայտնությունը Յուդաբեր կանանց) չէր կարող կանգ առնել արդեն կրկնվող միակերպ դարձած ձևերի վրա¹: Քրիստոսի հարության տեսարանը, որը մարմնավորում է մարդկության փրկության գաղափարը, արվեստի մեջ ներմուծեց պատկերագրման նոր տեսարան՝ «Դժոխքի ավերումը» կամ «Էջը դժոխք»²:

Տեսարանի ձևավորման աղբյուրները, Ավետարաններում չի խոսվում այս երևույթի մասին, ի տարբերություն Նարության խորհուրդն արտահայտող նախորդ տեսարանի (Յուդաբեր կանայք թափուր գերեզմանի մոտ), որի մասին պատմում են բոլոր չորս Ավետարանները: Միայն Մաթթեոսի Ավետարանում մի փոքրիկ ակնարկ կա (Մաթթ. ԻԷ. 51-53): Այս տեսարանի պատկերման համար ծաղկողներն օգտվել են սաղմոսներից՝ ԻԴ. 7-9, 29, 30, 67, 101, 106, ՃԷ. 13-14, 114, ՃԺԷ. 16-27, ինչպես նաև մարգարեությունների գրքերից՝ Եսայի ԻԵ. 8-12, ԻԶ. 19, Օսեե ԺԳ. 14: Այնուամենայնիվ, թվում է՝ սրանք չէին կարող այս տեսարանի պատկերման միակ աղբյուրը լինել: Մասնագիտական գրականության մեջ, բացի Ասարվածաշնչի կանոնական բնագրերից հիշվում են նաև Նիկողեմոսի պարականոն ավերարանը, Պողոս Սամոսատցու, Մելիպոս Սարդիկեցու, Եփրեմ Ասորիի, Նովիան Դամասկացու, Եպիփան Կիպրացու և այլոց երկերը³: Սրանց մեջ «Աներումն դժոխք»-ի վաղագույն և գլխավոր մատենագրական աղբյուրը պետք է համարել Նիկողեմոսի անվավեր ավերարանը, որը վերագրվում է գնոստիկյան գաղափարներ ունեցող մի քրիստոնյա հրեայի⁴: Նիկողեմոսի անվավեր ավերարանը շար պարածված էր հարկապես բյուզանդական, ռուսական և արևմտյան աղբյուրներում: Դա նաև երևում է տեսարանի պատկերագրական ձևերից⁵: Սույն անվավեր ավերարանի հայերեն թարգմանությունն անհայտ է:

1 Տե՛ս **Н. Покровский**, *Евангелие в памятниках иконографии*, С.Петербург, 2001, էջ 489:

2 Տե՛ս անդ:

3 Տե՛ս **Ն. Զյոսեյան**, Դավազներ հայ միջնադարյան արվեստի ասարվածաբանության, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 31:

4 Տե՛ս անդ:

5 Անդ:

«Ավերումն դժխոց» պարկերն իր հորինվածքային առանձնահատկություններով կարող էր ամբողջանալ նաև հայրախոսական երկերի որոշակի ազդեցությամբ: Կյուրեղ Երուսաղեմցու «Առջումն ընծայութեան» երկում, Գրիգոր Լուսավորչի վարդապետության մեջ էս խոսվում է այս մասին⁶:

Դավիթ մարգարեի պարկերման մարենագրական բուն ակունքը, անպարակույս, Սաղմոսերգուի հերևյալ րողերն են. «Զի ոչ թողցես զանձն իմ ի դժխոս եւ ոչ րացես սրբոյ քում րեսանել զապականութիւն» (ԺԵ. 10): Իսկ Նովիաննես Մկրտչի պարկերագրման աստվածաբանական բացատրություններից մեկը կարելի է համարել Անանիա Սանահնեցու «Յաղագս Նովիաննէս Մկրտչի» ճառը: Բերված մարենագրական փաստերն ու դրանցում առկա աստվածաբանական գաղափարները իմաստաբանորեն համերաշխվում են «Աւերումն դժխոց»-ի պարկերագրությանը: Խնդրո առարկա դրվագում առկա մարդկանց պարկերներն ու նրանց վրա երևացող «Աղամ», «Եւս», «Աբել», «Յովիաննէս» (Մկրտիչ), «Սողոմոն», «Դաւիթ» նշումները այլ բան չեն, բան աստվածաբանական մեկնությունների գեղանկարչական արձագանքները⁷: Այս րեսարանի իմաստը մեկնող վաղագույն բացատրությունները (Եղիշե, Զաքարիա Զագեցի) երթադրում են այդ կյոթի գեղանկարչական մարմնավորում րակավին վաղ միջնադարում: Եւ իսկապես, կարելի է աներկբայորեն հաստատել, որ այս դրվագը րնօրինական պարկերաշար ներմուծվել է Ժ. կամ ԺԱ. դարից առաջ: Այս մասին վկայում են Մարենադարանի թիվ 8287 ձեռագրի պարաթիկ-պահպանակների մանրանկարները, որոնք մասնագետների կարծիքով պարկանում են ԺԱ. դարին⁸: Իսկ ըստ Տ. Իզմայլովայի՝ այս րեսարանը արվեստ է ներմուծվել կանոնականացման գործուն դարաշրջանում՝ Ը.-Թ. դարերում եւ ըստ երևույթին ձեւավորվել է Արեւելքում⁹:

Ըստ Սուրբ Գրքի՝ իսայալ եւ հարուցյալ Քրիստոսի ձեռքին են դժխքի բանալիները, քանզի նրան են հնազանդված կյանքն ու մահը. «Եւ եմ կյանքը, Եւ եմ, որ մեռա եւ ահավասիկ կենդանի եմ հավիպյալս հավիպելից», «Եւ ունեմ մահվան եւ դժխքի փականքները» (Յայրն. Ա. 18): Եկեղեցին, մեկնելով Ս. Գիրքը, ընդունում է խորհրդավոր այդ իրադարձությունը: Այդ պարճառով րնօրինական պարկերաշարում ի հայտ է գալիս ուշարժան մի դրվագ, որը հայրնի է «Աւերումն դժխոց» անունով, չնայած որ այն հարության խորհուրդն է մարմանշում (բյուզանդական րիպի հարություն, ինչպես նշում է Ս. Տեր Ներսիսյանը)¹⁰: Այս րեսարանը բավական լայն րարածում է սրացել, քանի որ Քրիստոսի փրկագործման առաքելության լրումն է հայրանշում: «Աւերումն դժխոց» րեսարանը շար բովանդակալից է, միևնույն ժամանակ հեշտ ընկալելի՝ դիտողին զարմացնելով ձեւերի ճկունությամբ եւ համարձակ մրանդացումներով: Այս րեսարանն

6 Անդ, էջ 33-34:

7 Տե՛ս Ն. Նովորյան, Վասպուրականի մանրանկարչություն, Երևան, 1982, հ. Բ., եկ. 21:

8 Տե՛ս Լ. Իզմայլովա, Ա. Բ. Գեւորկյան, *Фрагменты миниатюр на защитных листах рукописи Матенадарана 8287*. «Բաներ մարենադարանի», թ. 11, 1973, էջ 255:

9 Տե՛ս Լ. Իզմայլովա, *Армянская миниатюра XI в.*, Москва, 1979, էջ 83:

10 Տե՛ս Ս. Տեր Ներսիսյան, Նայ արվեստը միջնադարում, Երևան, 1975, էջ 113 :

իր զարգացման ընթացքում անցել է մի քանի փուլ: Մինչ օրս դեռ հայտնի չէ, թե ընդհանրապես ո՞ր հուշարձանում է առաջին անգամ հանդիպում այս տեսարանը¹¹:

Պատկերագրությունը. Տեսարանի պատկերագրությունը աչքի է ընկնում համաչափությամբ. կենտրոնում պատկերվում է փառապսակով Քրիստոսը, որը մի ձեռքով բռնել է խաչ, երբեմն գալար կամ դրոշակ: Նրա ուրբերի տակ ավերված դժոխքն է՝ կործանված դռներով, շուրջբոլորը թափված քանդանքի գործիքներ, բանալիներ, մեխեր: Դժոխքն ունի պատկերման մի քանի ձև՝ քարանձավի, անդունդի, բնակելի տան, հրեշի կամ քղեղ մարդու տեսքով՝ դեմքի ջղային արտահայտությամբ, մազմզու, պոզերով, պոչով ու ճանկերով: Նկարի աջ կամ ձախ կողմում պատկերվում է ծնկած Ադամը, որը բռնում է Քրիստոսի ձեռքը: Ադամի երեսում կանգնած է Եփեմ, որն իր ձեռքերը մեկնել է դեպի Քրիստոսը, իսկ հինկրակարանային անձինք պատկերվում են կա՛մ նրանց երեսում, կա՛մ նկարի մյուս կողմում: Արդարների գլուխ միշտ պատկերվում է Նովիանոս Մկրտիչը: Նրա ի հայտ գալը կոմպոզիցիայում, բացի Նիկողիմոսի պարականոնից, պայմանավորված է նաև Օրիգենեսի, Եպիփան Կիպրացու, Նիպոլիտի և այլոց աստվածաբանական երկերով, իսկ Նին Կրակարանի թագավորները՝ Դավիթ, Սողոմոն, պատկերվում են շքեղ հագուստներով ու թագերով¹²: Սա այն տեսարաններից է, որ հնարավորություն է տալիս նկարիչներին ծավալվելու՝ դրսևորելով նոր մտերցումներ, որոնք ավելի են ընդգծում տեսարանի խորհուրդը:

«Նաբության» և «Դժոխքի ավերման» էությունը բարդ տեսարանները երևակայական սրեղծագործություններ են՝ կրելով Աստվածաշնչյան մարգարեության և պարականոն պատմության ազդեցությունը: Այնուամենայնիվ, նկարիչները «Դժոխքի ավերման» տեսարաններում, հիմնականում առաջնորդվելով Նիկողիմոսի պատմությամբ, իրենց թույլ են տվել որոշակի ազատություն: Այդ ազատությունը նկատվում է պատկերվող արդարների խմբում, որտեղ թագավորներից (հիմնականում Սողոմոն և Դավիթ) և Նովիանոս Մկրտիչից բացի, պատկերվում են Ահարոնը, Աբելը՝ գազանի մորթով ծածկված (որպես առաջին ճշմարիտ նահապետ՝ ըստ Նովիան Ոսկեբերանի գրվածքի), Աբրահամը, Մովսեսը, Նոյը՝ տապանը ձեռքին (հունական սրբապատկեր) և այլն¹³:

Տիպիկ արևմտյան առաջին հուշարձանը Մյուսթայիրի որմնանկարն, մոտ Թ. դար: Ի հակադրություն արևելյան պատկերագրության՝ Ադամը մերկ է պատկերվում¹⁴:

Այս տեսարանի պատկերման համար հեղափոխական մտերցում են ցուցաբերում նաև հունական և հարկապես ռուսական վաղ շրջանի սրբապատկերները, որոնք կրում են բյուզանդական ավանդույթներ: ԺԲ.-ԺԳ. դարերում, երբ բյուզանդական պատկերաձևը կարծես թե փակուղի էր մտնում, նույնիսկ ԺԶ. դարում այն չհասավ կոմպոզիցիոն այնպիսի հարստության, ինչպիսին նկատվում է ռուսական հուշարձաններում¹⁵: ԺԳ. դարից

11 Տե՛ս «Lexikon der christlichen ikonographie» II, Herder. Rom- Freiburg. Basel. Wien., էջ 322:

12 Տե՛ս Н. Покровский, նշվ. աշխ., էջ 501-506:

13 Տե՛ս անդ., էջ 510:

14 Տե՛ս «Lexikon der christlichen ikonographie», էջ 323:

15 Տե՛ս անդ., էջ 499:

առաջ է գալիս Երեսարանի պարկերման նոր ձև՝ Քրիստոս մի ձեռքը մեկնել է Ադամին, իսկ մյուսը Երային, կանգնած է նրանց մեջքերից¹⁶:

Տեսարանի պարկերման հեղափոխություն է ցուցաբերել Վերածննդի դարաշրջանի ներկայացուցիչ Ջոպրոն (պրոպոռնենսանս, ԺԳ. դ.): Քրիստոս կանգնած է գերեզմանի մոտ՝ հաղթանակի խորհրդանշը ձեռքին, որ այս պարագային դրոշակ է՝ վրան պարկերված խաչով: Երին պլանում քարանձավն է և դրախտը խորհրդանշող կենաց ծառը, իսկ ներքևի մասում քնած զինվորներն են: Ջոպրոն առաջիններից էր, որ միավորելով երկու Երեսարան, այս կոմպոզիցիային հաղորդեց նմանարիպ թեթևություն¹⁷:

Ինչ վերաբերում է այս Երեսարանի պարկերման հայկական տարբերակներին, ապա կարելի է ասել, որ հայկական մանրանկարներն իրենց լակոնիկությամբ և արխայիկ ձևի հանգստությամբ մոտ են վաղագույն տարբերակներին, բայց կտրուկ տարբերվում են իրենց մեկնաբանությամբ: Այս Երեսարանի հնագույն օրինակները նույնպես պահպանված են Ադրամարի Ս. Խաչ եկեղեցու պատերին (Ժ. դար)¹⁸: Երկու հրեշտակների ուղեկցությամբ, մեծ, կրկնակի խաչը ձեռքին՝ Քրիստոս քայլում է դեպի աջ և փոքր-ինչ թեքվում՝ Ադամի ձեռքը բռնելու: Որմունկաբար վաք է պահպանված: Ադամից ու Երայից վերև նշմարվում է գլուխների երկու շարք: Սրանք պետք է որ լինեն մարգարեներն ու թագավորները: Այս պարզ կոմպոզիցիան ներկայացված է ըստ Նիկողեմոսի պարականոն ավերարանի, որտեղ հիշատակվում են Քրիստոսին ուղեկցող երկու հրեշտակ: Իսկ այս թեմայով ամենահին մանրանկարները պահպանված են 1041, 1045, 1057 թթ. ձեռագրերում¹⁹: Միջին շրջանի բյուզանդական արվեստագետները երբեմն ներկայացնում են հրեշտակներին՝ երկնքում թռչելիս: Ներագայում, պալեոլոգների ժամանակաշրջանում, հրեշտակներին ներկայացնում են դեռևս ձեռքերն ու ոտքերը կապելիս: Սակայն ուրիշ ոչ մի օրինակում նրանց չենք տեսնում Քրիստոսին ուղեկցելիս, ինչպիսին ցույց է ցուցված Ադրամարում²⁰:

Նայկական արվեստում անցումը արխայիկ ձևերից նորերին լավ ներկայացված է 1045 թ. Ավերարանում: Քրիստոս այստեղ թեքված է դեպի Ադամը: Այնինչ թեմայի նոր մրահաղացումն սրիպում է Քրիստոսի ոտքերը պարկերել դեպի աջ ուղղված (Ադամը ձախ կողմում է պարկերված) և ոչ այնքան ճկուն պարկերել ձեռքը՝ թիկունքում բռնած խաչով: Այսպիսի ձևավորումը խոսում է պարկերագրական փայլ գարգացած բնույթի մասին²¹: Վասպուրականի ձեռագրերում, հարկապես Ռսրակեսի, Ծերունի, Թումայի, մասամբ նաև Նովահաննես Խիզանցու մոտ, «Դժոխքի ավերումը» ունի խիստ պայմանական, հակիրճ լուծում. գծային պարզ ու կտրուկ ձևերով, գույների մաքուր գործածությամբ, պարկերվել է գալարվող մի հսկա վիշապ, որի մարմնի գալարների ներ-

16 Անդ, էջ 323:

17 Տե՛ս Н. Покровский, էջ 518:

18 Տե՛ս Ս. Տեր Ներսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 113:

19 Տե՛ս Լ. Բ. Չուգասյան, Գրիգոր Ծաղկող, Երևան, 1986, էջ 72:

20 Տե՛ս Ս. Տեր Ներսիսյան, էջ 113:

21 Տե՛ս Т. А. Измайлова, էջ 83 :

սում գրնվում են մեռած նախնիները: Թուման այդ քաղաքությունը շեշտել է խորհրդանշական լրացուցիչ մտքիվների ներառմամբ: Նկարի ճակատային մասում քաղաքից հնարանքով գծանկարել է երկու գիշարիչների գլուխներ՝ ահռելի երախներով: Դրանք, ինչպես ժողովուրդն է պարկերացրել, դժխքի դռներն են²²: Ինչ վերաբերում է Վասպուրականի ԺԵ. դարի մանրանկարչական արվեստին, ապա առանձնահատուկ է Մալենադարանում պահվող թիվ 5511 ձեռագիրը, որտեղ մեզ հեղափոխող արեստանը քարքերվում է Վասպուրականի ձեռագրերի մյուս արեստաններից. մինչ այդ ընդունված պարզ-պայմանական ձևերի փոխարեն «Էջբ դժխք» արեստանը ներկայացնում է խոր վիճի մի բարդ պարկեր, ուր Տիսուս իջել է եռագլուխ խաչափայտը ձեռքին²³: Իսկ ընդհանրապես արդեն ԺԴ.-ԺԵ. դդ. հայկական մանրանկարչական արվեստում նկարվում է տեղական-ժողովրդական սովորությունների և կրոնական դոգմաբան պարկերացումների ազդեցությունը՝ ներառյալ պարկերավորման խորհրդանշական հակիրճությունն ու պարզ ձևերի մաքուրությունը:

Այս արեստանի հայկական մանրանկարները լուծման պարզությամբ հանդերձ, աչքի են ընկնում ինքնատիպությամբ: Դժխքից՝ մահից դեպի կյանք, հոգիների՝ Քրիստոսի կողմից դուրս բերելու ու փրկելու դրամատիզմն ընդգծված է ֆիգուրների դինամիզմով, դեմքերի արտահայտությամբ, ձեռքերի շարժումների թափով: Գունային հակադրությունն ու ընկալությունն ավելի են շեշտում արեստանի հիմնական գաղափարը:

Դժխքի ավերման խորհուրդը

Քրիստոսի ճշմարիտ մահվան լավագույն ապացույցը նրա կողմից դժխքի ավերումն է, քանի որ վկայում է մահվան հիմնական նշանները՝ հոգու անջատումը մարմնից, այսինքն՝ Փրկչի աստվածային հոգու Էջբը այնտեղ այն ժամանակ, երբ նրա մահացած մարմինը տակավին գերեզմանում էր: Այս արեստանը լավագույն կերպով ցույց է տալիս Քրիստոսի մահվան նպատակը: Տեղը հոգով իջավ դժխք նախ ցույց տալու, թե ինչ պարճառով մարդացավ և մեռավ, որպեսզի ազատի հոգիներին և հավատ քարոզեց. «Նա թեպետև Մարմնով մեռավ, բայց կենդանի է Նոգով, որով և գնաց քարոզեց բանություն եղած այն հոգիներին, որոնք մի ժամանակ ապստամբել էին» (Ա. Պետր. Գ. 18-20): Սակայն ոչ թե արդարներն էին ապստամբ, այլ մեղավորները, որոնց և քարոզեց բանական հոգով, այդ պարճառով է, որ դժխք իջած Քրիստոսի ձեռքին պարկերվում է գալարակ, որ հենց քարոզ է խորհրդանշում: Քրիստոսի չարչարանքները երկու ներգործություն ունեցան՝ նախ մարվեցին մեղքերի պարսրերը, երկրորդ՝ բացվեցին երկնքի դռները: Տեղը նույն ներգործությամբ ազդեց նաև դժխքի վրա: Եթե մինչ այդ, ինչպես վկայում են Քրիստոսի կատարած մի շարք հրաշքները, մեռյալն սրանում էր միայն մարմնական կենդանություն և հետո դարձյալ մեռնում, ապա դժխքի ավերումով հանգուցյալի հոգին զգեստավորվում է անապականությամբ՝ ժառանգելով անմահություն²⁴:

22 Տե՛ս Ն. Նավոթյան, Վասպուրականի մանրանկարչությունը, գիրք Բ., Երևան, 1982, էջ 68:

23 Տե՛ս անդ, էջ 109-111:

24 Տե՛ս Ն. Քյոսեյան, նշվ. աշխ., էջ 31-35:

Քրիստոսի կերպարը, Բոլոր կոմպոզիցիաների գլխավոր կերպարը Քրիստոս է, որ հիմնականում պարկերվում է կարմիր հագուստներով (Նրա հագուստները պարկերվում են նաև ոսկեգույն, սպիտակ, մանուշակագույն կամ երկնագույն): Սպիտակ գույնի խորհուրդը պարզ է. «Ինչպես Նիսուս մարմնով որպես լույս ծագեց մեզ համար ու փրկություն քարոզեց, նույնպես եւ հոգով, որպես լույս ծագեց դժոխքում գրավող հոգիների համար»²⁵: Այսինքն՝ աստվածային լույսի եւ ոգու խորհուրդն ունի²⁶: Իսկ ոսկեգույնը խորհրդանշում է Նրա աստվածային եւ արքայական փառքը, ինչպես նաև աստվածային էներգիայի եւ ճշմարտության նշանն է²⁷: Իսկ երկնագույնը նշանակում է կապարեություն եւ մաքրություն²⁸: Ինչ վերաբերում է կարմիր գույնին, ապա ակնհայտ է, որ այսպիսի Քրիստոսի կարմիր հագուստը նրա փառապալից մահվան խորհրդանշն է, նրա թափած արյունը ողջ մարդկության փրկության համար²⁹. «Նիսուս Քրիստոսի արյունը մաքրում է մեզ բոլոր տեսակի մեղքերից» (Ա. Յովի. Ա. 7): Ինչպես ասվում է Ղևոնցվող գրքում. «...որովհետև ամեն մի մարմնի շուրջը (հոգին) իր արյունն է: Այդ արյունը եւ եմ լվել ձեզ՝ զոհասեղանի վրա քավելու համար ձեր մեղքերը, որպեսզի նրա մեղքերով քավվեն ձեր մեղքերը» (Ղևոն. ԺԷ. 11): Ի դեպ, Քրիստոսի հագուստների կարմիր գույնը համաձայնեցված է նաև դոգմաբանական մեկնաբանություններով, քանի որ արտահայտում է գլխավոր աստվածաբանական միպրք³⁰: Կենդանություն պարկերված Քրիստոսը կարծես ասում է. «Ես եմ դուր, եթե մեկն իմ միջով մտնի՝ կփրկվի» (Յովի. Ժ. 9): Կարմիր գույնը դառնում է ոչ միայն փրկչական, այլև Աստվածային սիրտ խորհրդանշն³¹: Այս գույնը նաև ներառում է իրարից այնքան փառքեր եւ հակասական հասկացություններ՝ կյանք եւ մահ: Այնինչ, նրանց ակնհայտ հակասությունը միջնադարյան մտածողությունը փոխարինեց խորհրդաբանական իմաստով՝ կենդանաբար մահ: Այսպիսով, փեսաբանում Քրիստոսի հագուստները կարմիր պարկերներով՝ նկարիչն ընդգծում է քավության խորհրդանշնը, նրա մեծագույն զոհաբերությունը՝ դառնալով ամբողջ մարդկության փրկության, հարության եւ անմահության նախասկիզբ:

Մանդողա կամ փառապալակ. Սովորաբար «Դժոխքի ավերման» փեսաբանը պարկերվում է ձվաձիկ կամ շրջանաձև բազմաշերտ մանդողա՝ աստվածային փայլի ոսկեգույն շողերով: Քրիստոսի փառքի այսպիսի նկարաձևը հիմնականում հանդիպում է բյուզանդական եւ հին ռուսական արվեստում, իսկ հայկական արվեստում գրեթե չի հանդիպում³²: Օրինակ՝ Ղոմի Սան-Ալիմենյան եկեղեցու որմնանկարը, Կապադովկիայի տաճարների, Սալոնիկի (1312) Տասներկու առաքյալների եկեղեցու խճանկարը: Ման-

25 Տե՛ս **Զարարիա Կող. Զազեցի**, Ճառք, Վենետիկ, 1995, էջ 315-340:

26 Տե՛ս «Культура Византии вторая половина VII-XII в.», Москва, 1989, էջ 530:

27 Տե՛ս անդ, էջ 530:

28 Տե՛ս **В. В. Бычков**, Эстетическое значение цвета в восточнохристианском искусстве, М., 1975, էջ 130-133:

29 Տե՛ս «Восточнохристианский храм, Литургия и искусство», СПб, 1994, ред.-сост. А. М. Лидов, էջ 231:

30 Տե՛ս **В. В. Бычков**, նշվ. աշխ., էջ 130-133:

31 Տե՛ս **G. Schiller**, Iconography of Christian art, London, 1971:

32 Տե՛ս **Н. Покровский**, էջ 505:

դռուան այսպեղ չի արտահայտում միայն աստվածային լույսը, այլև մուրքը երկնային արքայություն, որը երբեմն պարկերվում է Արքայության մուրքը հսկող հրեշտակներով, որոնք արտահայտում են Աստծուն ծառայողների հավաքական կերպարը³³ (Դան. Է. 10): Նավանաբար հրեշտակների պարկերումը պայմանավորված է Ծննդոց գրքի հետ, որտեղ ասվում է. «Եւ կարգեց Աստված Եղեմական պարտեզի հարավում քերովբե՝ դրախտից Ադամի եւ Եւայի վրարումից հետո, որպեսզի պահպանի կենաց ծառ քանող ճանապարհը» (Գ. 24): Այդ պարճառով քրեսարանում պարկերվող քերովբեն դրախտի մուրքի պահպան է: Իսկ Եկեղեցու մարտնագիրները, Ավետարանի մեկնիչները հարության այս քրեսարանում Քրիստոսի լուսասպիտու կերպարը գուգորդում են պայծառակերպության քրեսարանի հետ: ԺԲ. դարի մարտնագիր Սարգիս Կունդը գրում է. «Ձի գիպացեն, եթե այն, որ կենդանացուցանե գմարմինն Իր, նոյն է, որ կենդանացուցանե գմարմինն Իր, գոր զգեցեալն էր»³⁴:

Ադամ եւ Եւա. Փրկչից մի փոքր հեռու Ադամի ու Եւայի ծնկած կերպարներն են, որոնց ձեռքերից բռնելով Տիտուս բարձրացնում է մահվան խավարից: Նամաձայն Նիկողեմոսի ավետարանի, երբ Տիտուս բռնում է Ադամի ձեռքից, վերջինս ծունկի է գալիս Նրա առաջ՝ երախտիքի խոսքեր ասելով (Սղմ. ԻԹ. 1-5): Սա ավետարանական պարմության ծայրագույն պահն է. մարդացած Աստված իր մահով առնում է առաջին մարդու մեղքը եւ փրկում նրան: Այսպեղ հետաքրքիր հակադրություն է առաջանում՝ երկնայինը եւ երկրայինը, Արարիչ եւ արարած³⁵:

Ադամը հաճախ պարկերվում է կանաչ հագուստով, որը հույսի, փրկության եւ վերածնության խորհրդանշ է³⁶: Քրիստոսի մյուս կողմում կամ Ադամի թիկունքում պարկերվող Եւան հիմնականում լրիվ կարմիր հագուստով է, կարծես շեշտելով այն, որ Տիրոջ թափված արյունը ինքը վերցրել է իր վրա³⁷: Այդ գիծը պահելով է, որ նկարիչը դեպի Փրկիչն ուղղված Եւայի ձեռքերը կտրով ծածկված է պարկերել: Եւայի կերպարը, որպես մեղքի սկզբնավորողի՝ մեղավորի, գուգորդվում է Աստվածամոր կերպարի հետ՝ որպես նոր Եւայի (կյանք)³⁸: Նանդիպում են քրեսարաններ, որտեղ Տիմ Կրակարանի թագավորների եւ մարգարեների հետ միասին Ադամն ու Եւան նույնպես պարկերվում են նիմբերով: Այս դեկորի կիրառությունը հարկանշական է ԺԳ.-ԺԴ. դդ. հայկական մանրանկարչությանը³⁹: Այս յուրահարկությունը բնորոշ է նաեւ հին ռուսական պարկերներին: Նախամարդկանց պարկերելով նիմբերով՝ նկարիչը այս հանգամանքին փորձել է կարևոր նշանակություն հաղորդել. որպես սրբության նշան՝ նիմբերը վկայում են, որ

33 Stn "Восточнохристианский храм, Литургия и искусство", էջ 231:

34 Stn **Սարգիս Կունդ**, Մեկնութիւն Անտարանիւն Ղուկասու, աշխարհ. Եզնիկ եպս. Պետրոսյանի, Էջմիածին, 2005:

35 Stn "Восточнохристианский храм, Литургия и искусство", էջ 231:

36 Stn **В. В. Бычков**, Эстетическое значение цвета в восточнохристианском искусстве, էջ 130-133:

37 Stn "Восточнохристианский храм, Литургия и искусство", էջ 231:

38 Stn անդ, էջ 231:

39 Stn "Матенадаран" т. I. Армянская рукописная книга VI-XIV вв., М., 1991:

առաջին մարդկանց մեղքերի քավությունն արդեն իրականացված է⁴⁰: Այսպեղ կարծես հակասություն է պարունական դեպքերի խախտում է նկատվում, որովհետև Բրիսպոսը դեռ դժոխքում է, եւ նրա հարությունը դեռ չի եղել: Ադամի ու Եւայի կերպարների խորհրդաբանությունը, այս պարագայում ենթադրում է նրանց մշտական աղոթք, աղաչանք մարդկանց հոգիների փրկության համար:

Սրբերի խումբը. Բրիսպոսին շրջապատող թագավորների ու մարգարեների դեմքերը արքահայրում են զարմանք, լարվածություն, վախ եւ միեւնոյն ժամանակ ուրախություն: Այսպեղ կարեւորվում է Նովհաննես Մկրտչի կերպարը, որը պարկերվում է որպես արդարներին առաջնորդող: Նա կարծես երկխոսության մեջ է: Նիկողեմոսի ավերարանում նշվում է դժոխքում նրա բարոզության մասին: Այդ պարագայում հանդիպում են Կրիստոսին, որպեղ նրա ձեռքին պարկերվում է գալարակ: Նովհաննես Մկրտչի կերպարը ասոցացվում է ապաշխարության հետ⁴¹, ինչպես նրա հայրնի խոսքերում. «Ապաշխարեցեք, բանգի մոտենում է երկնքի արքայությունը» (Մարթ. Գ. 2): Նովհաննեսի պարկերումը մարգարեների առաջ կարծես Կրիստոսին է դարձնում այն միտքը, որ նա կանգնած է Նին եւ Նոր Կրակարանների սահմանին (մարգարեությունների իրականացումը): Նովհաննես Մկրտչի հայրնվելը այս Կրիստոսին հիսուսի ու Նին Կրակարանի անձանց միջև, այսինքն՝ երկու աշխարհների սահմանին, ցույց է փայլա երկնային արքայության դարպասները: Նովհաննես Մկրտչի այսպիսի ընկալումը թույլ է փայլա ավելի լավ հասկանալ Բրիսպոսի կերպարը՝ որպես փրկության դուռ:

Բրիսպոսին շրջապատող մարգարեների ու թագավորների դիրքը, ձեռքերի ժեստները «Դեխոս» (բարեխոսություն) կոմպոզիցիա են հիշեցնում: Հանդիպում են Կրիստոսին, որպեղ հինկրակարանյան անձինք մերկ են պարկերվում: Սա այն խորհուրդն ունի, որ Բրիսպոս է այն նոր հագուստը, որ իրենք պերք է հագնեն եւ մեկ լինեն Նրա հետ՝ որպես մեկ մարմին (Նոմ. ԺԲ. 5):

Բրիսպոսի խաչը. Հարության գաղափարում բազմանշանակ է խաչի խորհուրդը: Բրիսպոսնեական արվեստում խաչը նախ եւ առաջ կենաց ծառի խորհուրդն ունի⁴²: Պարկերվող Կրիստոսներում մեծ մասամբ Հիսուսի ձեռքին խաչն է, երբեմն դրոշակ է լինում, որը Բրիսպոսի հաղթանակն է խորհրդանշում: Վարդապետներն ասում են, թե Բրիսպոսը դժոխքից հարություն առավ, ինչպես հաղթողն է պարերազմից քում դառնում, երբ վանում է թշնամուն եւ նրա ձեռքից կորզում հոգիներին ու նրա ավարը հափշտակում⁴³: Եթե մինչ Բրիսպոսի հարությունը, խաչը մահվան խորհրդանիշ էր, ապա հարությունից հետո համարվում է կյանքի եւ փրկության խորհրդանիշ, բանգի խաչի վրա մահանալով Բրիսպոս հաղթեց մահին⁴⁴: Նա խաչով իջավ դժոխք, որպեսզի «մեր միջի հին մարդը խաչակից լինի նրան, որպեսզի քայքայվի մեղքի մարմինը եւ այլևս մենք չճառայենք մեղքին, որովհետև ով մեռնում է՝ ազալ է մեղքից» (Նոմ. Զ. 6-8): Խաչը նաեւ բանալիի

40 Տե՛ս անդ:

41 Անդ:

42 Տե՛ս Դ. Апостолос-Каппадоны, Словарь христианского искусства, 2000, էջ 16:

43 Տե՛ս Զարարիա Կողկ. Չաղեցի, Ճառք, էջ 320-340:

44 Տե՛ս Ն. Քյոսեյան, էջ 34:

խորհուրդն ունի, որովհետև նրանով բացվեցին դժոխքի ու դրախտի դռները: Տեսարանում խաչը երբեմն պատկերվում է սաքանայի երախը խրած, ինչպես գրում է Նովիան Ոսկերեքանը. «Որով Տիսուս -Քրիստոս մահացու խոցեց նրան և կործանեց սաքանայի ու նրա արքանյակների ողջ չար գործությունը»⁴⁵: Այսինքն՝ խաչը -Քրիստոսի հոգևոր գեներն է: Ինչպես Նակորն Ասորիք իջավ ձեռքին միայն մեկ ցուպ և այնպեղից վերադարձավ երկու բանակով, այնպես էլ -Քրիստոսը դժոխք իջավ միայն խաչով և երկու բանակով վեր հանեց: Իսկ Պողոս առաքյալն ասում է. «Մեզ՝ փրկվածներին համար խաչի գործությունը Աստծու գործությունն է» (Ա. Կորնթ. Ա. 18): Նանդիպում են քրեաբաններ, որպեղ խաչի վերևում կամ կողքը գրված է Anastasis՝ Նարություն, այսինքն՝ խաչը այսպեղ նաև փրկությունն ազդարարող իմաստ ունի, և ով հավատա խաչին ու Խաչայալին՝ կփրկվի: Խաչը նաև երկրի և երկնքի միավորման խորհրդանշն է⁴⁶:

Խաչը դժոխքի ավերողն է և գերյալների ազատողը:

Խաչը գերեզմանների կնիքն է և կյանքի հարությունը:

Խաչը կենաց ծառն է և անմահության պարուղը⁴⁷:

Դժոխքի կերպարը. «Վերջին թշնամին, որ պիտի կործանվի, մահն է, և Աստված ամեն ինչ հնազանդեցրեց՝ դնելով նրա ուրբերի քակ» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 26-27): Այդ պարծառով դժոխքի կործանված դռները պատկերվում են խաչաձև՝ ընկած -Քրիստոսի ուրբերի քակ:

Դժոխքի մասին քարեր մեկնություններ կան: Նախ դժոխք է կոչվում քանդանքն ու պարիժը: Նաև քանդանքի վայրն է դժոխք կոչվում⁴⁸, ուստի հանդիպող քրեաբաններում այն ունենում է անդունդի, հնոցի, բանտի, քան կամ ամբոցի քեսը: Միջնադարյան քրիստոնյայի համար դժոխքը սաքանայի թագավորությունն էր, որպեղ դարապարպայի մարմինը, համընդհանուր հարության ժամանակ, իր հոգու հեք ոտր միավորումից հեքո քանջվելու էր հավերժ կրակների մեջ: Որպես պարժի վայր՝ այն նմանեցվում էր հունական դիցաբանության Նադեսի թագավորության հեք, որպեղից քրիստոնեական արվեսքը վերցրել է մի քանի բնորոշ գիծ: Մոքավորապես ԺԲ. դարից սկսած «Մուքը դժոխք» քրեաբանը պատկերվում էր երկար ճանկերով գագանի քեսքով, որի ներսում երբեմն լինում էր հնոց⁴⁹: Իսկ Աստվածաշնչում դժոխքը նկարագրվում է որպես անմար կրակի թագավորություն: Դժոխք է կոչվում նաև սաքանան, որ իր մեջ միշք կրում է քանջանքները⁵⁰: Այդ պարծառով քրեաբաններում դժոխքն ունի պարկերման քարեր ձևեր՝ քզեղ մարդու, հրեշի, օձի և ինչպես որ նկարիչն իր երեսկայությամք կարողացել է սքեղծել: Ի դեպ, օձի կերպարով պատկերվող դժոխքը կարծես հիշեցնում է նրա կողմից մարդու խաքվելը, անկումը և մահը⁵¹:

45 Տն՝ Ա. Դիլանյան, Տերունական քոներ, Էջմիածին, 2006, էջ 306-308:

46 Տն՝ Դ. Апостолос-Каппадона, նշվ. աշխ., էջ 16:

47 Տն՝ Զարարիա Կթղի. Չագեցի, էջ 320-340:

48 Տն՝ «Բառարան Ս. Գրոց», Կ. Պոլիս, 1881, էջ 135-136:

49 Տն՝ Դ. Холл, Словарь сюжетов и символов в искусстве, М., 1999, էջ 51:

50 Տն՝ անդ:

51 Տն՝ G. Schiller, Ikonography of Christian art, London, 1971:

«Նիմա է այս աշխարհի դատաստանը, հիմա է, որ այս աշխարհի իշխանը դուրս կնետվի: Եւ երբ Ես բարձրանամ երկրից, ամենքին դեպի Ինձ կձգեմ» (Յովհ. ԺԲ, 31-32): Այսինքն՝ դժոխքը գուցորդվում է իշխանության, իսկ սաքանան՝ իշխանի հետ:

Ընդհանրապես համարել են, որ դժոխքը գրնվում է խորը, մութ ու խավար ներքին մի տեղ⁵², քանզի սաքվածայինը վերնում է, եւ լույսը վերելից է ծագում: Այդ պարճառով տեսարանում պարկերված անձանց հայացքները ուղղված են վերել: «Նա փշրեց դոները, պղնձյա եւ երկաթյա նիզերը խորտակեց» (Սաղմ. ԾԶ. 16): Այսինքն՝ քանդեց սկզբնական եւ ներգործական մեղքերը: Երկրորդ՝ բացեց երկնքի դոները եւ բանտը լուսավորեց՝ ըստ Եսայիի մարգարեության. «Շղթայվածներին ասելու, թե՛ ելեք, իսկ խավարի մեջ գրնվողներին, թե՛ հայտնվեցեք» (Ես. ԽԹ. 9): Երբ մարդկային բնության պարտքը վճարվեց եւ սաքանան խաչով կապվեց, դժոխքի դոները փշրվեցին եւ բոլոր հոգիներն ազաքվեցին:

Աստծո մասին պարկերացումը որպես լույսի՝ մեծն Դանթեին ենթադրել էր տալիս, որ դժոխքը խավարի եւ փոթորկի թագավորություն է՝ գուրկ լույսից եւ ջերմությունից: Ջուրտն՝ պոետի ընկերը, պարկերել է դժոխքն ըստ Դանթեի նկարագրածի⁵³:

52 Տե՛ս Ժ. Апостолос-Каппадона, էջ 16:

53 Տե՛ս անդ:

Լ. ԴՈԼՈՒՍԱՆՅԱՆ

ճարտարապետության դոկտոր

ԵՂԵՌՆԸ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ի. դարը Նայաստանում նշանավորվեց խոշոր հուշահամալիրների սրելծումով, որոնք աչքի են ընկնում իրենց գաղափարական բովանդակությամբ և մոնումենտալությամբ: Սկսած 60-ական թվականներից, երբ հասարակության ազգային ինքնագիտակցությունը, որը անցյալ փաստանյալների խորհրդային բռնափորձության պայմաններում հարկադրված էր լռության, վերելք ապրեց: Այդ թվականների քաղաքական «ձնհալը» հնարավորություն տվեց ազատ խոսելու հայ ժողովրդի պատմական իրադարձությունների մասին և նպաստեց անցյալի ճշմարտության բացահայտմանը: Պարմության ողբերգական էջերը անմիջապես արտացոլվեցին գրական, ճարտարապետական և արվեստի գործերում:

1965 թվականի ապրիլի 24-ին Նայաստանը առաջին անգամ հնարավորություն ունեցավ անդրադառնալու 1915 թվականի ցեղասպանության փաստին, և պետականորեն նշվեց ողբերգության 50 փարին: Ինչպես ամբողջ հասարակությունը, այնպես էլ արվեստի գործիչները վերապրեցին այդ ծանր օրերը՝ սրելով և լցնելով բազմաթիվ գեղարվեստական գործեր: Այդ օրերի հոգևոր մթնոլորտի արձագանքն էր Պարույր Մուսկի «Անլուրի գանգակաբուրը»:

Ներաբրքի սրելծագործություններ է ժառանգել ժողովրդին փառանդավոր ճարտարապետ Ռ-աֆայել Իսրայելյանը՝ Սարդարապատի համալիր, կոթողներ Մուսա Լեռում, Նոր Նաճում, Ապարանում և այլուր:

Իր մոնումենտալությամբ հայրնի է Ապարանում կառուցված հուշարձանը, որը մարմնավորել է երեք նշանավոր պատմական իրադարձություն՝ 1915 թվականին Օս-

մանյան կայսրությունում իրականացված հայոց ցեղասպանությունը, 1918 թ. ապարանցիների հերոսական մարտը թուրք զավթիչների դեմ և 1941-45 թթ. Նայրենական Մեծ պարերազմը: Սա մի հավաքական կերպար է, որն արտահայտում է ապարանցիների հերոսական ոգին և միավորված է ընդհանուր գաղափարով:

Հուշարձանը կազմված է երեք կոթողներից: Երեք պատերի հարթությունները կանգնած են միմյանց նկատմամբ անկյան փակ, յուրաքանչյուրի խորշերում որոշակի փարեթվի նվիրված կոթողներ՝ իրենց յուրահատուկ գեղարվեստական լուծումներով:

Ազգային զարդաքանդակները գուսպ են և չեն կրկնվում երեք կոթողներում: Հորինվածքի երեք հարթությունները ավարտվում են նիզակ հիշեցնող սույր ծայրերով: Մեկ փուփի գուսպ գեղարվեստական հարդարանքն ընդգծում է հուշարձանի բնույթը: Հուշարձանը վեր է խոյանում Ապարանի ճանապարհի ժայռոտ ոլորանների մոտ: Ընկալված փեղը թույլ է փայլա այն դիպել փարբեր կերպերից: Լույսի և սքվերի փոփոխությունը օրվա փարբեր ժամերին նրան հաղորդում է գունային հարուստ ներկայական՝ ամեն անգամ նորովի բացահայտելով սեւ թուփի երանգները: Ճարտարապետը հաշվի է առել հուշարձանի դիրքումը և մոտ, և հեռու փարածություններից: Ճանապարհի յուրաքանչյուր ոլորանում փոխվում է պարկերի ընկալումը: Տարածքը «աշխարհում» է հուշարձանի օգտին: Այն գերում է ճարտարապետության և բնապարկերի բացառիկ ներդաշնակությամբ: Ապարանի հուշարձանը ժողովրդի արիության կոթողն է:

Ու. Բարայեյանը սպեղծել է մի հորինվածք, որի նմանը ո՛չ ձեռով և ո՛չ բովանդակությամբ չկա հայկական մոնումենտալ ճարտարապետության մեջ:

Հայաստանի հասարակական կյանքում խոշոր իրադարձություն դարձավ 1965 թվականին 1915-ի Եղեռնի գոհերին նվիրված հուշարձանի նախագծի՝ կառավարության կողմից հայրաքաղված մրցանակաբաշխությունը: Ներկայացվեցին մեծ թվով հեղափոխություն նախագծեր, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող էր իրականացվել: Ռաֆայել Բարայեյանի «Խաչքարեր» նախագիծը իրականացվեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում:

Հուշարձանը արտասովոր հորինվածք ունի: Մի բանի խաչքար հավաքված են մեկ պարվանդանի վրա՝ մի խաչքար չէր կարող մարմնավորել միլիոնավոր գոհերի հիշարակը: Խաչքարերը փարբեր են: Յուրաքանչյուրն ունի անհարական գեղարվեստական լուծում: Հավարարին մնալով ավանդական կերպարին՝ ճարտարապետը ժամանակակից հորինվածք է սպեղծել: Հուշարձանը որոշակի բնարական փրամադություն է ներշնչում:

Լավագույնը ճանաչվեց ճարտարապետներ Սաշուր Քալաշյանի, Արթուր Թարխանյանի և Հրաչյա Պողոսյանի նախագիծը: Ներկայացված առաջին փարբերակում հեղինակները դիմել էին գրիգորյան խաչի թեմային, սպեղծելով հեղափոխություն և փայլալուրիչ հորինվածք: Նախագիծը իրենից ներկայացնում էր հողի մեջ խորացված խաչ, որի երեք կողմերից աստիճաններ էին իջնում 6 մետր խորությամբ: Ենթադրվում էր ժողովրդի շարժում խաչի մի կողմից ներքև լայն միջանցքով

դեպի գոհասեղան, որը փեղադրված էր խաչի դիմացի ծայրում և ելք՝ երկու կողմերից:

Ճարտարապետական կերպարի ողբերգական բնույթը շեշտելու նպատակով պա-

տերի մակերեսներին նախապեսված էին բարձրաբանողակներ Եղեռնի սարսափ ներշնչող պատկերներով:

Այս փորձառությունը էլ ավելի խորացնելու էր վերելում, խաչի կենտրոնում, քրեղադրված զանգի փազնապալից դողանքը: Մակայն այն փարիներին գաղափարական նկարառումներով խաչի փարբերակը բնականաբար չընդունվեց:

Ճարտարապետներ Ս. Քալաշյանի և Ա. Թարխանյանի ներկայացրած հուշարձանի երկրորդ փարբերակը իրականացվեց Երևանում, Ծիծեռնակաբերդի բարձրությունում 1965-67 թվականներին: Կերպարի բնույթը և թեման թելադրեցին ճարտարապետներին դիմել դասական ճարտարապետության սկզբունքներին: Նամալիքի բոլոր փարբերքը մտածված են երկրաչափական կուռ համակարգում: Նուշահամալիրը կազմված է երեք մասից՝ դամբարան, «Վերածնունդ» ուղղահայաց կոթող և «Պար Վշտի»: Նեղինակը՝ Սաշուր Քալաշյանը գրում է, «որ Նայ ժողովրդի Մեծ Եղեռնի դաժան ճշմարտությունը առավել ընդգրկուն արտահայտելու համար այն պետք է գոյանար մի քանի ուրույն միտք ու բովանդակություն կրող փարբերից, որ այն պետք է հնչեր իբրև «Պարարագ»՝ ի հիշարակ անթիվ ու անշիրիմ նահապակաց, ու նաև իբրև Ոգեկոչ Պարգամ՝ ուղղված մեզ՝ վերապրածներին: որ այն իր կերպարով ու արտահայտչամիջոցներով պետք է դյուրընկալ լիներ ամենքին... և, վերջապես, հուշահամալիրը պետք է հանդես գար որպես մի կենտրոն, ուր կփաստարկվեն, կիրառարկվեն ու աշխարհի դասին ի ցույց կդրվեն Նայոց Մեծ Եղեռնի դաժան պարսությունն ճշմարիտ էջերը»:

Հուշարձանի կենտրոնը դամբարանն է: Մեկնաբանված է կոնաձև: Միմյանցից երկու մետր հեռավորության վրա քրեղադրված, շրջանաձև հավաքված դեպի վեր նեղացող 12 քարե սյուրերը 45° թեքությամբ խոնարհված են Նավերժական կրակին: Նիմքի փրամագիծը (30 մետր) ընդունված է որպես ելակերպյին չափորոշիչ ողջ ծավալարարածական հորինվածքի համար: Վերին փրամագիծը (15 մ) կազմում է ներքեւինի մեկ երկրորդը:

Դամբարանի ներքին փրածությունը վեհ է և խորհրդավոր: Նեղինակը այսպես է իմաստավորում իր սրեղծագործությունը. «Նորինվածքի խորիսխը պարվանդանն է, որը ներկայացված է իբրև հսկայաչափ մի փայլուն, նվիրված բազում և անշիրիմ նահապակների անմար հիշարակին: Եւ քանի դեռ վերքն այն սպիացած է, ու միտում է ցայսօր, կուրծքը փայլունի ճեղքվել է ասես, պայթել ու բացել մեր առջև մի վիհ, մի անդունդ լեցուն փառապալա հոգվոց հուսահատ կանչերով: Նեղց այսպեղ է... խորացված հուշահամալիրի գգայական բուն ներգործումը»:

Դեպի Նավերժական կրակ իջեցնում են աստիճանները՝ «ուշադրությունը շեղող շրջապատից մեկ ակնթարթով մեկուսանալու համար... Միջավայրը ակամա մղում է խորհելու, ներքուստ վերապրելու ողջ մղձավանջը ճակարագրի»: Մեկուսացում: Տաճարային պարփակվածություն: Պարարագ:

Այսպեղ կարելի էր խոսել «մաքուր» ճարտարապետության մասին, եթե չլիներ միահյուսվածություն հոգեւոր երաժշտության հետ, ի սկզբանե դրված հուշարձանի գաղափարում, որպես գեղարվեստական արտահայտչականության միջոց: Ողջ ճարտարապետական փրածությունը ասես ողողված է երաժշտությամբ:

Դամբարանից որոշակի փրածության վրա վեր է տանում «Վերածնունդ» հու-

շակոթողը (60 մետր), որի բարձրությունը պայմանավորված է նրա և դամբարանի առանցքների 60 մ հեռավորությամբ: Այսպիսով դարձյալ հաստատվում է հեղինակների ընդրած համաչափությունների հստակ համակարգը: Իր հորինվածքով հուշասյունը երկրարք է՝ կազմված երկու ուղղահայաց սրածողերից: Ըստ հեղինակների սրահդացման այն «ներկայացված է իբրև մի ծիլ, բուսական ցողուն, որ կամային ուժով ճեղքել է տապանի քարակոփ զանգվածն ու սլացել երկինք: Ու եթե տապանի կրճրում գիշերվա մութին նշմարվում է հազիվ նրանում հանգչող ճրագի թրթիռը միայն, ապա հուշասյան ցողունն իր խորքից դուրս է արձակում կյանքը հավասարող լուսաշող մի շիթ»: Հուշասյունը արտահայտում է կյանքի և Վերածննդի աննկուն ձգվում:

Պարվանդանի ձախից «Սգո պարն» է: «Այն մարմնավորում է, - գրում է հեղինակը, - տառապյալների «Գողգոթայի ճանապարհը», որը սկսվեց Կոնստանդնուպոլսից ու ձգվեց գնաց դեպի վախճանը՝ դեպի Դեյր Էլ Ջորի մեռյալ անապարհ... Սգո պարի վրա փորագրված են տեղանուններն այդ վերջին ճանապարհի»:

Հուշահամալիրը մոնումենտալ է, ճարտարապետության բարձր արժանիքները ակնառու են և համոզիչ: Պլաստիկ միջոցները նվազագույնն են, հեղինակները հրաժարվել են որևէ դեկորատիվ հարդարանքից: Ճարտարապետությունն է այսպիսով կրում ողջ գեղարվեստական, իմաստային ինֆորմատիվ բեռնվածությունը:

Տեղադրված Ծիծեռնակաբերդի բարձրունքին՝ հուշարձանը հեռու տարածություններից ընկալվում է ուրվագծային:

Մեմորիալի տարածքում 1995 թվականին կառուցվեց նաև 1915 թվականի հայոց ցեղասպանության թանգարանի շենքը (ճարպ.՝ Ս. Քալաշյան, Լ. Մկրտչյան): Դա գիտահետազոտական կենտրոն է, որպեսզի հավաքված, փաստարկված և մարդկության դարի են ներկայացված Հայոց Մեծ Եղեռնի փաստեր:

Վարպետներն օգտագործելով տեղանքի ռելիեֆը, հեղինակները կարողացան «չեզոքացնել» թանգարանի երկհարգանի շենքի ծավալի ներգործումը ընդհանուր ճարտարապետական լանդշաֆտի վրա: Թանգարանի շենքը «չի խանգարում» համալիրի ընդհանուր ճարտարապետության ընկալմանը, այլ ընդհակառակը հաստատում և լրացնում է նրա իմաստային բովանդակությունը: Թանգարանը նախագծելիս հեղինակները դիմել են որոշ ճարտարապետական լուծումների, որոնք կիրառված են եղելԺԸ. դարասկզբին Ալեքսանդրապոլի ամբողջ ճարտարապետությունում:

Չնայած թանգարանի շենքը կառուցված է 30 տարի հետո, նա, այնուամենայնիվ, համահունչ է ընդհանուր ոճային համակարգին և ներդաշնակ է Ծիծեռնակաբերդի էմոցիոնալ մթնոլորտին:

Ծիծեռնակաբերդի ամբողջ համալիրը Մեծ Եղեռնի խորհրդանշն է, և յուրաքանչյուր Հայաստան այցելող իր պարտքն է համարում ծանոթանալ թանգարանում պահպանվող Հայոց ցեղասպանության նյութերին, խոնարհվել Դամբարանում՝ հարգանքի տուրք մատուցելով գոհվածների հիշատակին:

Եղեռնի թեման չի սպառվում: Դարապարպելով հանցագործությունը մարդկության դեմ՝ բազմաթիվ հուշարձաններ են ստեղծվել, ստեղծվում և դեռ կստեղծվեն:

Ա. ՔԱՂԱՆԹԱՐՅԱՆ, Ն. ՆԱԿՈՐՅԱՆ, Կ. ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ, Ա. ԺԱՄԿՈՉՅԱՆ,
Ֆ. ԲԱՐՅԱՆ, Գ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ, Ի. ՔԱՂԱՆԹԱՐՅԱՆ, Դ. ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ

ԴՎԻՆԻ 2007-2008 ԹԹ. ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ՆԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Դաշպային աշխարանքներ կատարվել են քաղաքի Կենտրոնական թաղամասում՝ Ե.-Ջ. դդ. պալատին հարավից և արևմուտքից հարող պեղավայրում (դեկ. Ն. Նակոբյան), Միջնաբերդի Նարավային բուրգի շրջանում (պեղումների դեկ. Ա. Ժամկոչյան), Միջնաբերդի հյուսիսային և կենտրոնական հարվածներում (դեկ. Ֆ. Բաբայան և Գ. Քոչարյան): Ներախուզական շերտագրական խրամար է պեղվել Միջնաբերդի հյուսիսային մասում գրվովող ընդարձակ դաշրի հարավ-արևելյան անկյունում (դեկ. Ի. Քալանթարյան):

Դվինի 2007 թ. պեղումները շրջադարձային նշանակություն ունեցան՝ նոր խնդիրներ առաջադրելով հուշարձանի հետազոտության հարցում՝ հարկապես շեշտը դնելով քաղաքի շերտագրության և ժամանակագրական սանդղակի առավել հստակեցման վրա, օգտագործելով գիտարևիստիկական արդի հնարավորությունների լայն սպեկտրը: Միաժամանակ հարց դրվեց ավելի քան ճշրել քաղաքաշինության ու ամրաշինության հետ կապված խնդիրները, որոնք շար կարևոր են քաղաքի դարաշրջաններում բնակավայրի կառուցապարման խճոված պարկերի ուսումնասիրության առումով:

Դվինի ուսումնասիրության ներկա փուլում ամենահրապապ խնդիրներից են բնակավայրի վաղ բրոնզ - վաղ երկաթ շրջափուլի շերտագրության և ժամանակագրության հարցերը: Նաշվի առնելով Դվինի ուսումնասիրության պարմության մեջ քեղ գրած սպիարակ կերերը և առաջադրված խնդիրների առաջնահերթությունը՝ միացյալ արշավախումբը նպարակահարմար գրավ վաղ բնակավայրի հնագիարական ուսումնասիրության համար առաջին հերթին կիրառել կրվածքների իրականացման սկզբունքը՝ եզրային խրամարների ձևով: Այդ նպարակով պեղումներն սկսվեցին միջնաբերդի հյուսիսային հարվածում, անմիջապես լանջին կից՝ b, c, d, e, -15-17 քառակուսիների ողջ քարածքով:

1990-ական թվականների սկզբներին այսպեղ կարարված պեղումներն ի հայր բեցին նոր նյութեր, մասնավորապես, թրծման ժամանակ խորանված ջնարակած թասեր, որոնք փասարում են մարակայրում ինեղեղենի արհեսարանցի գոյությունը: Պեղավայրի որոշ հարվածներում փորձնական խորացումները ցույց քվեցին, որ քվյալ վայր-

բում վաղմիջնադարյան կառուցապարման հեյրեր չկան, եւ, ընդհակառակը, Ժ.-ԺԲ. դդ. շինությունների պակասը ցույց է տալիս վաղ երկաթի դարաշրջանի նյութերով հագեցած շէրեր:

Եզրային խրամարի համար ընտրված հարվածն ուներ արեւելիական դժվարություն. այս լանջում էր լցված վերջին 30-40 տարիներին ԴՎԻՆԻ միջնաբերդի հյուսիսային հարվածում պեղումների ընթացքում հեռացված հողը: Առաջին հերթին սկսվեց հողի այդ հսկայածավալ զանգվածի հեռացումը:

Պեղավայրի արեւելյան կողմում՝ Ե-15 բառակոսու տարածքում, պայմանականորեն ընդունված 0 կետից 40 սմ խորության վրա, բացվեցին շինության հարակի մնացորդներ, որոնք պարկանել են Բ. ծ. ա. I հազ. բնակելի սենյակի: Սենյակի վերին շէր-բում անկանոն թափված էին մութ երկու տասնյակ վաղ երկաթի ժամանակաշրջանի խեցեղեն բեկորներ: Վերջիններիս հետ գտնվել է եւ միջնադարյան կավե խողովակ, որը կարող է կից սենյակից դուրս եկող, տարիներ առաջ հայտնաբերված ջրատարին պարկանել: Ժամանակին վերին՝ միջնադարյան շէրերն այս հարվածում, առանց փաստագրելու ոչնչացվել են: Սենյակի կենտրոնի կողմ փորվածքի կտրվածքի մեջ, 20 սանտիմետր խորությամբ, նկատվել են եւս երկու հարակների հեյրեր՝ Բ. ծ. ա. III հազ. խեցեղեն նյութերով:

Սույն իրադրության մեջ, պահպանված հարակից հյուսիս, նախորդ տարիներին բացված բարակերտ պարերով եւ աղյուսե հարակներով սենյակների հարևանությամբ բացվեցին 14 մ երկարության, փվածքի 2,50-2,70 մ լայնության, 1,30 մ բարձրության հում աղյուսե շարվածքով պարսպի մնացորդներ, որոնք ձգվում էին կտրվածքի ողջ լայնքով՝ հարավ-արևմուտքից հյուսիս-արևելք: Նախապես կարելի է ենթադրել, որ այդ հաստահեղույս պարը պարսպի մի հարվածն է, որը հավանաբար կանգուն է եղել մինչև երկրաշարժը: Պարսպի հեյրերը նկատվում են միջնաբերդի արեւելյան լանջին 1983-84 թթ. պեղված շինություններին կից, որտեղ այն պահպանվել էր 2,0 մ բարձրությամբ եւ 1,65 մ լայնքով: Թվագրվում է ԺԱ.-ԺԲ. դդ.:

Կտրվածքում բացված պարսպի վրա եւ շուրջը ԺԳ. դ. խիստ կառուցապարվել է, որից գրեթե ոչինչ չի պահպանվել: Սակայն պեղավայրի արեւելյան հարվածում վաղ երկաթի դարաշրջանի շէրի մեջ բացվել է միջնադարյան հոր, որի վերնի մասը լցված էր մոխրի հասր շէրով եւ այրված կենդանու ոսկորներով: Նորը պահպանվել է 3,80 մ խորությամբ: Գտնված նյութը թվագրվում է ԺԲ.-ԺԳ. դարերով: Մեծ խումբ են կազմում ջնարակած անոթները՝ աղյուսագույն հենքի վրա անգործապար զարդարված խաչերով ու երկրաչափական ժապավենաձև գծերով թասերը, միագույն՝ կանաչ եւ դեղին, ոչ բարձր պսակներով, օղակաձև արտահայտված նստուկներով, վար թրծված, խտրանված անոթները, նաեւ ճառագայթավոր գծագրերով դեղին, կանաչ եւ դարչնավուն գույների ներդաշնակությամբ արված բազմագույն թասերը (նկ. 3, 3a): Բավականին շատ են տարատեսակ կճուճները, սափորները, որոնք բեկորային վիճակում են, բայց շատ ուսանելի՝ հասարակ խեցեղենի ձևերի եւ զարդերի ուսումնասիրության առումով:

Նախորդ տարիների պեղումներից հայտնի գրածոների հիման վրա արված ենթադրությունը մոտակայքում խեցեղենի թրծման արհեստանոցի առկայության վերաբերյալ, ավելի քան հաստատվեց վերոհիշյալ խտրանված իրերով:

Խեցեղենի այս բազմաբովանդակ հավաքածուի մեջ առանձնանում են միագույն դեղնադարչնավուն հենքը անգործով նկարագրող ջնարակապար թասերը, որոնք, որքան մեզ հայտնի է, Դվինում հանդիպում են առաջին անգամ: Դրանք իրենց հարդարմամբ կրկնում են Ժ. դարի ջնարակած խեցեղենի զարդամորիվները, սակայն անոթների ձևերով եւ, հարկապես նստրակներով ԺԳ. դ. թասերի դասական օրինակներ են:

Պարսպի արտաքին կողմում 1,60-1,80 մկր խորությամբ հողը թափելուց հետո բացված պարածքում նկատվելի են շինությունների հատակների հետքեր, վաղ երկաթի եւ վաղ բրոնզի դարերի խեցեղենի բեկորների որոշակի քանակի առկայությամբ:

Միջնաբերդից հյուսիս գտնվող ցածրադիր դաշրի հարավ-արևելյան հատվածում (գ - 16) պեղումների համար ընդգրկեց 5x5 մ հեկտարի տարածքի խրամար: Քառակուսու տեղի ընդրությունը պարսպի հենքի վրա վայրում կառուցապարման կամ բնակեցման հետքեր տեսանելի չէին: Քանի որ խորածածկույթը եւ հումուսային շերտն այսպեղ բավականին զգալի էր, եւ պահանջվում էր շարժմանակ դրանք հեռացնելու համար, որոշվեց ստուգողական խրամարի չափերը կրճարել (նկ. 4):

Ներախուզական խրամարը 2007 թ. պեղվել է 1,2-1,3 մ խորությամբ, տարբեր մակարդակների վրա բացվել են 3 հատակներ, հիմնականում ԺԳ. դ. բնորոշ նյութերով (խեցանոթների բեկորներ, շարք սակավ՝ մկրաղ եւ ապակի): Այս հատվածի վերին շերտերի գրածոներին բնորոշ է վաղ երկաթի դարի նյութերի առաքությունը, որոնց թվում կարելի է առանձնացնել վանակապե գործիքները եւ ներասպարները, խեցանոթի կենդանակերպ կանթը: Վաղ բրոնզի եւ անտիկ դարաշրջանների նյութերը սակավ են:

2008 թ. պեղվեցին միևեւ 2,35 մ խորությամբ շերտերը, որոնք պարկանում էին ԺԲ.-ԺԳ. դդ.: Բնակեցման եւ կառուցապարման հետքերն ավելի են ինքնակայուն. բացվեցին աղյուսի եւ քարի փվածքներ, հարակի մնացորդներ: Ավելացավ ոսկրաբանական նյութը՝ մանր ու խոշոր եղջերավոր կենդանիների ոսկորների բազմաթիվ օրինակներով: Նայրնաբերվեց խոշոր կաթնասունի լավ պահպանված գանգ:

Առաջ եւ մեկտեղ, ապակե գրածոները, որոնց մեծ մասը երկաթե զանազան առարկաներ են՝ մեխեր, գամեր, դանակներ եւ այլն: Պղնձե դրամները ներկայացված են Աբասյան (Ը.-Թ. դդ. ֆելս), Սելջուկյան (ԺԲ.-ԺԳ. դդ.), երկուդյան (Աբու-Բեքր, 1091-1211 թթ.) եւ երկու մաշված օրինակներով:

Խեցեղեղ բեկորային է, հիմնականում միջնադարյան ժամանակաշրջանին վերաբերող՝ հասարակ խոհանոցային եւ շքեղ սպասքի նմուշներ: Առավելապես հարուստ է ջնարակած խեցեղենի եւ հախճապակու ընդրանին: Սրանց մեջ կարելի է տեսնել տեղական եւ ներմուծված խեցանոթների նմուշներ: Բավական մեծ թիվ են կազմում ուշ բրոնզե դարյան ժամանակաշրջանի խեցապե բեկորները:

Նիշարժան է օյնախոյա (եռարներ) շուրթով սափորի գրածոն, որն ուսի վրա ու-

նի հայաբառ անընթեռնելի արձանագրություն (նկ. 8): Արժեքավոր են օբսիդաքարից պարբերաբար վաղ շրջանի ներասալքների և մանգաղի ներդիրի օրինակները:

Բացառիկ է ապակուց պարբերաբար սպիտակ՝ ոսկեգույն գծերով և իրար դեմ երկու օձերի վերադիր պարկերներով զարդարված բավականին խոշոր ուլունքը (նկ. 9a): Եզակի գրածոներից է կապարավուն ապակուց պարբերաբար արաբաբառ դրամը: Ըստ մասնագիտական եզրակացության (Ա. Զոհրաբյան), այն որակվել է որպես Սալահ ադ-դինի ժամանակաշրջանին (1171-1179 թթ.) պարկանող ալ-Մուսթադի անունով Այուբյան ժեպոն: Աշխը կազմում է 3.68 գ (Paul Balog, The Coinage Of The Ayyubids, London, 1980, p. 65, № 26): Գրությունը կարդացվում է՝

«Ալլահ

ալ-իմամ

ալ- Մուսթադի բ՛ամր

ուղղահավայների առաջնորդ»:

Դվինի վաղմիջնադարյան մշակույթի հարցերի քննությունը մշտապես առնչվել է առաջին հերթին Կենտրոնական թաղամասի դաշտային-հեղափոխական աշխատանքների արդյունքների հետ: Այս առումով հաշվեպու ժամանակաշրջանում կարարված աշխատանքները շարունակեցին լրացնել և հարստացնել նախորդ տարիներին փաստագրված նյութերը: Քաղաքի Կենտրոնական թաղամասում պեղումները փարվեցին սասանյան կրակի տաճարից արեմուտք ընկած հարվածում, ուր 2006 թ. բացվել էին վաղմիջնադարյան կառույցի սալահարակի հետքեր (նկ. 6, 6a): Պեղավայրի տարածքն ընդլայնելու համար, մանրամասն փաստագրելուց հետո, հեռացվեցին արաբական շրջանի աղյուսաշեն կառույցի պարերը, որոնք նստած էին Ե.-Չ. դդ. շինությունների մնացորդների վրա: Պեղումները մեզ հնարավորություն են տվել փաստելու, թե ինչ է տեղի ունեցել թաղամասում 572 թ. ապստամբության ժամանակ¹: Դա կապվում է պարսիկների և հայ ապստամբների կողմից հրի մարմնով, ավերակված կաթոլիկոսական պալատի, կրակապաշտական մեհյանի և հարակից շինությունների հետ:

Ողջ տարածքով պեղվեց վաղմիջնադարյան շերտը, որն անշուշտ կապվում է կաթոլիկոսարանի վաղ շինության հետ: Ե.-Չ. դդ. թվագրվող սալահարակի վրա երևան եկան հրդեհի հետքեր՝ անխառն փայտերի (գերանների) կուրակումների տեսքով, այրված ծղոտի և եղեգնի մնացորդներ, փուլ եկած կավե ծածկի՝ կրակից կարմիր գույն ստացած մեծ կտորներ և այլն: Այսինքն՝ բացվող շինության տանիքն ունի նույն կոնստրուկտիվ առանձնահատկություններն, ինչ պալատը:

Չնայած ավերածություններին, այնուամենայնիվ, տեղում պահպանվել են ժամանակին բնորոշ եղևնագաղղ գոյիներով ու ելուստավոր հարակներով կարասների և կղմիկների մեծ թվով բեկորներ, հասարակ անջնարակ խեցեղենի սահմանափակ քանակություն և այլ նյութեր: Թվում է, թե այդ հարվածը եղել է ինչ-որ փոփոխական-արտադրական համալիր, որտեղ ամբարվել է գյուղատնտեսական արտադրանքը և

¹ Տե՛ս Դ. Նալբանդյան, 572 թ. Ապստամբության գնահատականի հարցի շուրջ. «Ավարայրի խորհուրդ», Մոսկովի-Երևան, 2003, էջ 214-220:

վերանշակվել: Տեղում պահպանվել է փարսպանի նմանությամբ քարե հարմարանք, որը կարող էր օգտագործվել խաղողի և ձիթապու հատիկների մշակման համար: Այդ շերտում գտնված ամենահիշարժան իրը կավե ամբողջական փաշտն է, որը Դ-վիում հանդիպում է առաջին անգամ: Իր ձևով այն ձվածիր է, դուրս փռված պսակով: Պսակի չորս կողմերում գեղեղված են ելուստավոր ունկերը (չափերը՝ 73x40x32 սմ): Նախնական ենթադրությունն այն է, որ փաշտը կարող էր գործածվել իբրեւ մկրտության ավագան (նկ. 12):

Վաղ միջնադարյան շերտերում սակավաթիվ են մեդաղե և ապակե գործոները: Նիշարակելի են փաշված բլթակներով հասարակական գավաթի շուրթի և հարակի բեկորը, երկաթի եռանիստ ներասլաքը, ձիու հարդարանքի մաս կազմող բրոնզե խոշորահարկի շղթան և այլն, որոնք բնորոշ են այդ շրջանի մշակույթին:

Քարե առարկաներից իրենց գործածական նշանակությամբ, հորինվածքով ու հարդարմամբ առանձնանում են որձաքարից պարարաստված սանդ-հավանգները՝ դեկորարիվ ելուստավոր ունկերով (նկ. 14): Չնայած գտնվել են վերին շերտերում, բացառված չէ դրանց պարկանելիությունը վաղ միջնադարին: Նամենայն դեպս հավանգները կարող են կապվել Կվյալ հարվածում ցորենի ամբարի առկայության հետ:

Պեղումները շարունակվեցին նախորդ փորիներին անավարտ թողած երկու սենյակներում (քառ. -h-g-19 և -h-g-20), որոնք թեև հարավից կից են կրակապաշարական մեխանին, այնուամենայնիվ Ե.-Զ. դդ. կաթողիկոսական պալատի անմիջական մասն են կազմում (նկ. 6b): Սակայն աշխարանքների ժամանակ պարզվեց, որ սենյակների վաղմիջնադարյան պատերի փակ բացվում են քարաշեն կառույցներ, որոնց ժամանակագրական սահմաններն առայժմ դժվար են որոշվում՝ հնագիտական նյութի սակավության պատճառով: Գուցե այդ կառուցապատումը ժամանակագրական առումով կապվի կրակի փաճարի փակ գտնվող գլաքարե հարակով շինության հետ, որը կարող է թվագրվել Դ.-Ե. դդ.: Այդ հարցին պարասխան կարող են փայլեցնել պեղումները:

-h-21, -20 քառակուսիների արևմտյան թևում՝ 2.4 մ խորության վրա, Զ.-Է. դդ. պատերի փակ, բացվեց թաղամասը շրջափակող միջին մեծության, հղկված կրաքարե շարվածքով պարսպապատի մի հարված, որը հայտնի էր նախորդ փորիների պեղումներից:

Յայտուն ընդգծված Թ. դ. շերտեր 2007-2008 թթ. չեն պեղվել, սակայն որոշ նյութեր գտնվել են այդ ժամանակաշրջանի սենյակների պատերը հեռացնելու և ժամանակին կիսափ բացված հարակների խորացման ընթացքում: Կենտրոնական թաղամասի՝ նախորդ փորիների պեղումներից հայտնի են Թ. դ. թվագրվող ջնարակած խեցեղեն անոթների, ապակուց, մեդաղից պարարաստված բացառիկ նյութեր: Այս փորի, թեև սակավ, շարունակում են հայտնաբերվել հարդարանքով և ձևով նախորդներին կրկնող ջնարակած անոթների բեկորներ: Այդ խմբում կարելի է առանձնացնել դարչնականաչավուն ջնարակով փորագիր, բջջավոր հարդարումով կլոր անոթը (բեկորային վիճակում), որի զուգահեռները հայտնի են Դ-վինի, Բայրականի Թ. դ. շերտերից:

Պարզ ու գեղեցիկ հարդարում ունի օձաքարե գավաթի բեկորը. Թ. դ. հարդարվեալին բնորոշ փորագիր բուսական գալարվող շղթայով և շրջան-կեր գարդերով: Նմանօրինակ քարե անոթներ, նույն հարդարմամբ, թաղամասում հայտնի են և նախորդ փարինների պեղումներից:

Քարե առարկաների շարքում իր կերպվածքով առանձնանում է օձաքարե կափարիչը (տր. 18 սմ, հասար.՝ 1,0 սմ)՝ պարբերաբար խնամքով և գեղագիտական բարձր ճաշակով: Այն իր հորինվածքով եզակի գրածո է: Կափարիչի մակերեսը զուգահեռ գծերով բաժանված է քառակուսի վանդակների, որոնց ներսում արված են նախորդ փարիններին օձաքարից պարբերաբար խնամքով իրերի վրա հանդիպող շրջան-կեր գարդեր (նկ. 15):

Շուրջ 30 փարի պեղվում է Նարավային Բուրգի տեղամասը՝ մոտ 1500 թառ. մ մակերեսով, որի ընթացքում լուծվել են շար կարևոր հարցեր քաղաքի հասարակական-տնտեսական կյանքի, շերտագրության, ժամանակագրության, կառուցապարման, պաշտպանական համակարգի, արհեստագործության և այլ խնդիրների վերաբերյալ: Սակայն Նարավային Բուրգի հարվածը հեղափոխիչ է նրանով, որ այստեղ բացվում է Դվինի ամենամոտմունքային, միաժամանակ, ամենահաներուկային կառույցներից մեկը: Կրաշաղախ լիցքով, 2,5 մ հաստությամբ պարերով շինությունը հավանաբար կառուցվել է Զ. դ. և կրելով մի շարք փոփոխություններ, կանգուն է եղել մինչև երկրաշարժը (893/4 թ.): Բացվել են ամբողջությամբ հարավային պարը 43 մ, արևելյանը առայժմ 22 մ և արևմտյանը՝ մոտ 6 մ երկարությամբ (նկ. 16): Շենքի գործառական նշանակության վերաբերյալ առայժմ ոչինչ ասել չենք կարող: Մի բան պարզ է, որ շինության հարակից գտնվում է 6-7 մ խորության մեջ և ավերումից հետո նրա հարավային և արևմտյան պարերի որոշ հարվածներ մնացել են ավելի ուշ շրջանում կառուցված պարսպի փակ, որի հետքերը նկատելի են հում աղյուսի մեծ զանգվածների տեսքով:

Այս պարագային շարունակվեց հեղափոխական աշխարանքը մոնումենտալ շինության արևմտյան պարի բացման և միաժամանակ պարի վրա կառուցված պարսպի հետքերի ուսումնասիրության նպատակով: Սակայն այդ հարվածում աշխարանքները ժամանակավորապես դադարեցվեցին: Նարցն այն էր, որ մոնումենտալ շինության հարավային և արևմտյան պարերը մտնում են ուշ պարսպի փակ, որը շարքայքայված էր, և հում աղյուսի մեծ զանգվածները տեղ-տեղ էին պահպանվել: Դրա փոխարեն մոտ 5 մ զանգվածում նկատվել են հարակներ, մոխրաշերտերով հագեցած, միմյանց հաջորդող փարեր թանձրությամբ 7 հորիզոններով, որոնք ամենայն հավանականությամբ պարի է ընդգրկելին Թ.-ԺԳ. դդ. ժամանակահատվածը: Բացի այդ, շինության արևմտյան պարի հարևանությամբ, 5 մ խորությամբ բացվեց 0.8 մ քառակուսի խոր՝ ԺԳ. դարի ջնարակած ու հասարակ խեցանոթների պարունակությամբ (նկ. 17): Դա արդեն խախտում էր ընդհանուր շերտագրական պարկերը:

Առաջադրված խնդիրները պարզելու նպատակով պեղումները կենտրոնացվեցին վերին հարթակում, մոնումենտալ շինության պարից 7-8 մ հյուսիս՝ պայմանական - z - a₁ - 14 -15 քառակուսիների շրջանում, մոտ 100 թառ. մ տարածքում:

Նիշյալ պեղավայրում ԺԲ.-ԺԳ. դդ. շերտը 2007 թ. պեղվել է առայժմ 1,50 մ եւ ներկայանում է երեք ենթաշերտ: Առաջին ենթաշերտը, 60-70 սմ խորությամբ, ունի շինարարական երկու հորիզոն՝ հաբակներով: Առաջին հորիզոնում բացվեց 42 սմ քրամագծով աղյուսաշար բերանով եւ աղյուսաշար պարերով 10 մ խորությամբ մի հոր (նկ. 18): Նույն հորիզոնի երկրորդ հորն ունի 65 սմ քրամագիծ, 3.4 մ խորություն: Բնակելի շինությունների հեղքեր են պահպանված պարերի տեսքով, որոնք պարկերացում չեն փայխա շինությունների բնույթի վերաբերյալ (նկ. 20):

Երկրորդ հորիզոնի հաբակը շարված է ջարդված աղյուսներից եւ ընկած է նախորդ հաբակից 30 սմ ներքեւ: Երկու հորիզոններից հայրնաբերված նյութը հիմնականում ԺԳ. դարի հասարակ ու ջնարակած խեցեղեն է (նկ. 22a): Շար են տարբեր կափարիչների ու խուփերի բռնակները, կարմիր անգորապար նրբախեցի անոթների բեկորները: Կան եւ իրանական՝ մինախի հախճապակու բեկորներ: Առավել քան ուշագրավ եւ հիշարժանության արժանի են սավորի բեկորը կանացի դիմապարկերով եւ բուսական խորադիր զարդերով հարդարված կլոր դրոշմիչի կեսը: Կնոջ դեմքը նրբակերպ է, դիմագծերը՝ խոսուն եւ արտահայտիչ:

Երկրորդ ենթաշերտը բացվում է 1,20-1,30 մ խորության վրա, թեւեւ հնագիպական նյութերի բնութագրի տարբերություն չի նկատվում I ենթաշերտի նյութերի համեմատությամբ, բայց ակնհայտ են հաբակագծային պարկերի որոշակի փոփոխություններ: Բացվել են աղյուսներով ու գերաքարերով շարված պարերի հեղքեր, քոփանված հաբակներ, մի մասում թրծած աղյուսներով պահպանված, 80 սմ քրամագծով թոնիր եւ թոնրին կից՝ 54 սմ քրամագծով օջախ: Գրամոները հիմնականում հասարակ եւ փորագիր զարդերով միագույն կանաչ ջնարակով խեցանոթների բեկորներ են: Բազմագույն ջնարակած անոթների բեկորները թվագրվում են ԺԳ. դարի առաջին կեսով: Երկրորդ շերտից ի հայտ եկան նաեւ պղնձե դեղդիր, հախճապակե նավակաձեւ ձիթաճրագ եւ պղնձե երեք դրամ (հավանաբար ելակուզյան):

Տարվա բացառիկ գյուրը կարելի է համարել փայտի եւ մեղրադի խառնուրդից պարարտացված դիմակը, որն անկրկնելի է մեր գրածո հավաքածուներում: Դ-վինի Նարավային Բուրգի շրջանում 2008 թ. աշխարանքները շարունակվեցին -z-a₁ -14-15 քառակուսիներում: Պեղվեց ԺԲ.-ԺԳ. դդ. շերտի երրորդ հորիզոնը: Այսպեղ բացվում է բնակելի մի համալիր հարված՝ բաղկացած 5 բաժանմունքներից: Պարերի մեծ մասին բնորոշ է քարե հիմքի վրա հում աղյուսներով շարվածքը: Կառույցների հաբակները կրաշաղախ են, հաճախ շարված գերաքարերով կամ թրծած աղյուսներով (նկ. 21, 21b): Երրորդ հորիզոնի պեղումների ժամանակ նկատվեց թրծած աղյուսների լայն գործածություն: Բնակելի համալիրի միակ կանոնավոր շարված մուրքը թրծած աղյուսներով է 1 մ լայնությամբ: Այլ հաղորդակից մուրքեր չամրագրվեցին, թեւեւ հայրնաբերվեց քոփ քարից մշակված եւ լավ հղկված դռան մի սոնի:

Մաքրվեց ԺԲ.-ԺԳ. դդ. նյութերով հագեցած մի հոր: Իսկ -a₁-14 քառակուսում բացված թոնիրը Ե.-Ջ. դդ. կարասների մնացորդներով՝ վկայությունն էր այն իրողության, որ թոնիրը տեղադրելիս խաթարվել են ներքին շերտերը:

Պեղավայրի III շերտի բնակելի համալիրի բաժանմունքների հապակները փարբեր մակարդակների վրա էին: Այսպեղ հայտնաբերվեցին ջնարակած թասերի և կարմրաներկ սափորների բեկորներ, հախճապակու փեղական և ներմուծված օրինակներ, ապակե սկահակ բեկորային վիճակում:

Աշխարանքային գործիքներից կարևոր են դանակի շեղբը, ոսկերչական նուրբ գործիքը, զարդերից՝ պղնձե հերակալը, ապակե փորագրիչը ոլորուն ապարանջանների բեկորները և այլն:

Նայտնաբերված երեք դրամներից մեկը արծաթից է՝ սելջուկյան (Շարուր իրն Ֆադլի, 1049-1067 թթ.), երկուսը պղնձե՝ ելվուդյան (Շեմս ադ-դին, 1136-1173 թթ., Կըզըլ Աբսլան, 1186-1191 թթ.):

III հորիզոնով ավարտվեցին պարսպի անմիջական հարեւանությամբ ԺԲ.-ԺԳ. դդ. խիտ բնակեցված բնակելի համալիրի այս հարվածի պեղումները: Առանձին մասերում 1,75-2,1 մ խորության վրա սկսեց պեղվել Ժ.-ԺԱ. դդ. շերտը, որի միջոցին հայտնաբերվեցին Ժ. դ. թվագրվող հասարակ խեցեղենի բեկորներ: Թռչուններով, արաբարառ արձանագրություններով և ոճավորված երկրաչափական զարդերով խիտ բնակեցված, խուլ կանթերով կճուճի բեկորները բազմաթիվ գուգահեռներ ունեն Կենտրոնական թաղամասում և Նարավային Բուրգի որոշակի շերտերում Ժ. դարին վերաբերող հայտնի նյութերում:

Ժ.-ԺԱ. դդ. ջնարակած խեցեղենն այս հավաքածուում թեև չափազանց բեկորային է, բայց զարդերով և գունային լուծումներով հանդիպում է և ԴՎԻՆԻ այլ փեղամասերում:

Մասնակիորեն պեղվեց երրորդ ենթաշերտը քարաշար կառույցների հետքերով: Շարունակվեցին աշխարանքները միջնաբերդի հյուսիսային-արևելյան ստորոտում (նկ. 24), որտեղ 2006 թ. պեղումների ժամանակ պեղավայրի բնակելի համալիրի հարավ-արևմտյան անկյունում ի հայտ էր եկել քարակերտ պարի մի հարված 2.0 մ երկարությամբ, 1.0 մ բարձրությամբ 0.7-0.8 մ լայնությամբ: 2008 թ. այսպեղ բացվեց մի փոքրիկ սենյակ (3X4 մ)՝ փարբեր մակարդակների վրա ունենալով մի քանի հապակներ, այնուհանդերձ թվագրվում է ԺԲ.-ԺԳ. դդ., և հաստատվում է գրաված ելվուդյան պղնձե դրամները՝ (Կըզըլ Աբսլան, 1186-1191 թթ.): Շար անսպասելի էր պեղվող հարվածում շերտի խորությունը՝ 2,75 մ: Պեղավայրի արևմտյան մասում հյուսիսից-հարավ քիչ շեղությամբ ձգվող աղյուսաշար պարը այս հարվածում ունի մուրք, որից հետո այն շարունակվում է դեպի արևմուտք: Փորձական ստուգումներով պարզվեց, որ աղյուսի 55սմ հաստությամբ շարվածքի փակ պարը 1,13 մ բարձրությամբ քարաշար է:

Պեղավայրից հայտնաբերված գրածոն հիմնականում ջնարակած և հասարակ խեցեղեն է: Նմանարիպ խեցեղեն հայտնի է և ԴՎԻՆԻ միջնաբերդի արևմտյան ստորին լանջի պեղումներից: Նեպաքքիթի են ծակուրկեն իրանով անոթների բեկորները, անոթներ, որոնք օգտագործվել են գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ժամանակ: Խեցեղեն գրածոների մեջ կան ջնարակած թասերի բեկորներ, որոնք առաջին անգամ հայտնի դարձան միջնաբերդի հյուսիսային հարվածում հեղախուզական իրադարձության պեղումներից (նկ. 26a):

Նդենիսպական և ավելի վաղ շրջանի խեցեղեն անոթների բեկորների առկայությունը, հնարավոր է դարձնում ավելի վաղ շերտերի գոյությունը պեղավայրի ստորին հարվածներում:

Անտիկ շրջանի մշակութային շերտի ուսումնասիրության նպատակով աշխարանքները շարունակվեցին միջնաբերդ բլրի գագաթում՝ Լ. դ. հում աղյուսե շինության ընդարձակ «բակի» արևմտյան հարվածում (նկ. 28): Այսպեղ դեռևս անցյալ դարի 60-ականներին բացվել էին -Բ. ծ. ա. Բ. - Բ. ծ. հ. Ա. դդ. մշակութային նստվածքներ, ինչպես և քարե մի մեծ շինության հիմքեր, որոնք օգտագործվել էին վաղ միջնադարում: Շինությունը կառուցված էր -Բ. ծ. ա. Լ. դարում հրկիզված և ավերակված վաղ երկաթեղարյան մոխրաշերտի վրա:

2006 թ. պեղումներով բացահայտվեց անտիկ շրջանի՝ 0.60 մ հզորությամբ մշակութային շերտ, նյութական մշակույթի մնացորդներով (հասարակ և գունագարդ խեցեղեն, ապակե և երկաթե իրեր, շինարարական մնացորդներ):

2007 թ. պեղումները շարունակվեցին «բակում», -Բ. ծ. հ. Լ. դ. հում աղյուսե շինության հարավային պարին կից փարածքում՝ 32 մ քառ. մակերեսով (-d - 12, -13) և բիչ հյուսիս՝ - c-13-14 քառակուսիներում (նկ. 29): Առաջին հարվածում բացահայտվեց 0.80 մ ընդհանուր խորությամբ անտիկ շերտի երեք հորիզոն, որոնք բնութագրվում են խեցեղեն բեկորներով և շինարարական մնացորդներով: Առաջին հորիզոնի խորությունը՝ 0.30 մ, երկրորդ հորիզոնի խորությունը՝ 0.30 մ, երրորդինը՝ հորիզոնի խորությունը՝ 0.20 մ: Շերտում ուրվագծվում են կավե շաղախով ամրացված գերաբարերով շարված պատերի անկանոն հեքեր: Ներաբրքի են ըստ հորիզոններում հայտնաբերված խեցեղենի կարարված վիճակագրական տվյալները, որը ներկայացրել է Գ. Բոջարյանը: Եթե առաջին երկու հորիզոններում հայտնաբերվում է խառն խեցեղեն անտիկի գերակշռությամբ, ապա երրորդ հորիզոնում բացառապես անտիկ խեցեղեն է, շար բիչ՝ վաղ երկաթեղարյան: Ընդ որում, վերջին հորիզոնում դրանք գտնվում են հրդեհից կարմրանարնջագույն երանգ ստացած հում աղյուսների բեկորների, վառված փայտի մոխրի, կենդանիների սևացած ոսկորների, անկանոն թափված միջին չափի գերաբարերի միջավայրում: Այսպեղ գտնվեցին նաև դանակի երկաթե շեղբեր:

Աշխարանքները կենտրոնացվեցին Լ. դ. հում աղյուսե շինության հարավային պարին ներքուստ հարող -d-8-13 քառակուսիների փարածքում (դեկավար Գ. Բոջարյան): Այսպեղ 2006-2007 թթ. պեղումների ընթացքում բացահայտվել էին անտիկ շրջանի (-Բ. ծ. ա. Բ. - Բ. ծ. հ. Ա. դ.) և զարգացած միջնադարի (Ժ.-ԺԱ. դդ.) հնագիտական համալիրներ: Պեղավայրն ընդարձակվեց արևելյան ուղղությամբ՝ ընդգրկելով -d-10 -11 քառակուսիների Լ. դ. պարի երկայնքով՝ չպեղված հարավային հարվածները (5,0x2,5 մ-5,0x2,0մ): Դիտվեց՝ առաջին երկու հորիզոններում Ժ.-ԺԱ. դ., իսկ երրորդում -Բ. ծ. ա. Բ.-Ա. դդ. խեցեղենի քանակական առավելություն:

Սույն փարածքին հյուսիսից հարող հարվածում՝ ուղղակի վաղերկաթեղարյան հրդեհված շերտի 2,20 մ խորության մեջ վերաբացվեցին դեռևս անցյալ դարի

60-ականներին պեղված, անտիկ շրջանի մեծ շինության հարավային պարի քարե հիմքը և կավակերպ հապակը:

Պեղումները շարունակվեցին և -d-8-9 քառակուսիների հարավային հարվածներում: Մշակութային առաջին հորիզոնը (խորությունը մոտ՝ 1,40-1,80 մ) պարունակում էր բացառապես վաղմիջնադարյան խեցեղեն: Պարկերը փոխվեց IIա, IIբ, IIգ երկրորդ հորիզոնում (խորությունը՝ 1,80-2,10 մ), հայրնաբերվեցին վաղմիջնադարյան և անտիկ շրջանի խեցեղեն:

Նուագիսական նյութի սուղ փռվելակարվության պայմաններում անգամ հնարավոր է ուրվագծել քարժամանակյա հետևյալ համալիրները.

- **վաղերկաթեդարյան** (Բ. ծ. ա. Ը. դ.) - երդեհված շերտ՝ հում խոշոր աղյուսներ, զանգվածեղ կարասների գոլեգարդ բեկորներ,
- **անտիկ շրջան** (Բ. ծ. ա. Բ.-Ա. դ.) - կարասների, կճուճների, գունագարդ փափաշների, թաս-պնակների բեկորներ, պարերի քարե հիմքեր և երեք մակարդակի՝ 1,70, 1,90, 2,20 մ խորության վրա հապակներ (նկ. 30a),
- **վաղմիջնադարյան** (Դ.-Ջ. դդ.) - հիմնականում եղևնագարդ, ուռուցիկ գոլիներով խոշոր, կարասների, ինչպես նաև շինարարական խեցեղենի բեկորներ,
- **գարգացած միջնադար** (Ժ.-ԺԱ. դդ.) - հասարակ ու մրապար խոհանոցային անոթների և թույլ փորագիր զարդապարկերով, երկգույն ջնարակով պարած քրեղանի բեկորներ:

Պեղավայրի շերտագրական իրավիճակների շարակարգում դիպվում է.

ա. անտիկ շրջանի մշակութային նստվածքների մեջ՝ արևմտյան հարվածում (-d-10 -13 քառակուսիներում) գարգացած միջնադարի, իսկ արևելյանում (-d-9-8 քառակուսիներում.)՝ վաղմիջնադարյան համալիրների մասնակի ներթափանցում,

բ. վաղերկաթեդարյան բնակավայրի «կարմրանարնջագույն աղյուսների շերտի» մեջ անտիկ շրջանի շինության հիմքերի ներթափանցում,

գ. Թ. դ. մեծ երկրաշարժից հետո՝ Ժ.-ԺԱ. դարերում միջնաբերդի նոր և ծավալուն կառուցապարտմից գերծ մնացած հարվածներում (-d-9-8 քառակուսիներում, 0,50-0,70 մ հզորությամբ) վաղմիջնադարյան հորիզոնների պահպանում: Այսպեղ հայրնաբերված կարմիր ներկած՝ երկայնակի կողերով, լայնակի թմբիկով, փափակ կղմինդրները և թեթևակի կորվում կալիպերները, հավանաբար, պարկանել են «բակի» անտիկ շրջանի մեծ շինության հիմքերի վրա վաղ միջնադարում վերակառուցված շենքի փանիքին: Անտիկ խեցեղենի փեսականին բաղկացած է խոշոր հասարակար կարասների, կճուճների, օլոխոյայի, փափաշների, փաշերի, թասերի, ճրագի, կալիարիչի բեկորներից, հարդարված՝ բաց և մուգ գույների համադրություններով: Ուշագրավ է խեցանոթի կորված՝ մուգ կարմիր, լավ կռված և փայլեցրած, ճակարին՝ դեղնավուն սևապանի ուշան ունեցող ցլագլուխ կանթը՝ թխագույն կլոր պուրերով ցայտուն արքահայրված ուռուցիկ աչքերով, քթի անցք-խոռոչներով, ողիղ գծով սկզբված բերանով (նկ. 28b): Ներաբրքի է ներգծված կիսաշրջանների զարդագոլիով փաշերի փոված, լայն շրթամասը:

Դվինից հայտնաբերված խեցեղենի հավաքածուն պիպաբանությամբ, զարդապարկերներով և գունազարդմամբ բնական մասն է Դվինում նախորդ տարիներին հայտնաբերված այն խեցեղենի, որը հիմնականում աղերավում է Արարապյան հովտի անտիկ շրջանի խեցեգործական խոշոր օջախների (Արմավիր, Արտաշատ) համադրելի արտադրանքին և թվագրվում է Ք. ծ. ա. Բ. - Ք. ծ. հ. Ա. դարերով:

Շրջակա գյուղերի բնակիչները արշավախմբին հանձնել են գյուղապրնեսական աշխատանքների ժամանակ գտնված պղնձե 22 դրամ, որից 5-ը՝ Աբբասյան, 2-ը՝ Բյուզանդական, 3-ը՝ Վրաց Թ-ամար թագուհու և 10-ը՝ Ելիզավյան (Շեմս-ադ-դին - 1136-1175թթ., Կրգըլ-Արսլան - 1186-1191թթ., Աբու- Բեքր -1191-1211 թթ.): Նորաշեն գյուղում նոր կառուցվող տան հիմքերը փորելիս բացվել է վաղ երկաթի դարաշրջանի դամբարան, որից արշավախմբը կարողացել է ձեռք բերել կարմիր սուֆե արձանի գլուխ՝ կարմիր ներկի հետքերով (պահվում է Նայասարանի պարամության թանգարանում) և սև խեցուց կճուճի բեկորներ: Նորաշենի հյուսիս-արևելյան թաղամասերում նկատվել են դամբարանադաշտի հետքեր: Տարիներ առաջ արշավախմբին են հանձնել այդ տարածքից գտնված սև սուֆից կանացի արձան (պահվում է Դվինի հնագիտական հանգրվանում):

ՃԵՆԱՐԱՐԱՆԱԳԱՐԱՆԵՐ

ՆՈՎՆԱՆՆԵՍ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ
(1866-1931)

Միման լաց էր լինում. եւ նրա հետը
լաց էր լինում Կյոթեսի լեզուն:

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

Արձակագիր, դրամատուրգ, մանկավարժ, հասարակական գործիչ Նովհաննես Մալխասյանը ծնվել է 1866թ. սեպտեմբերի 12-ին Ախալքալսկի գավառի Սուլդա գյուղում, քահանա Մկրտիչ Մալխասյանի ընտանիքում: Նախնական գրագիտությունն ստացել է հայրենի գյուղում, շարքան է սովորել հարկապես իր գրասեր հորից, այնուհետև ուսումը շարունակել է Ալեքսանդրապոլի ծխական դպրոցում: 1881թ. Մալխասյանն ընդունվել է Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանը, սակայն ուսումը դեռ չավարտած՝ ստիպված թողել է ճեմարանը. նրան ճեմարանից վարել էին աշակերտական խռովություններին մասնակցելու համար: Ներագայում նա հատուկ ընտելություն է հանձնել և ստացել ուսուցչի վկայական: 1887թ. Մալխասյանն սկսել է իր ուսուցչական գործունեությունը: Նա երկար տարիներ դասավանդել է կովկասի հայաբնակ քաղաքներում. մասնավորապես՝ Ախալցխայում և Ալեքսանդրապոլում: Նրա ուսուցչական գործունեության տարիները համընկան այն ժամանակահատվածի հետ, երբ ցարական սարքապ, Կովկասի կառավարչապետ Գոլիցինը մի վայրագ արշավանք էր սկսել հայկական դպրոցների վրա: Նպատակը հստակ էր՝ հայերին աքսորել Սիբիր և Նայասարանը բնակեցնել ռուս հնադավաններով: Եւ, այդ ժամանակների մամուլի վկայությամբ, սարքապ Գոլիցինը սկսեց պաշտոնական ճանապարհով, օրենսդրական կարգով գրկել հայերին ամենատարրական իրավունքներից. փակեց հայոց դպրոցները, փակեց բարեգործական և կրթական հիմնարկությունները, գրադարանները և, ի վերջո, հասավ այն բանին, որ Նիկոլայ Երկրորդից հրաման բերեց եկեղեցապարկան կալվածքներն ու գումարները խլելու մասին... Եկել էր փութացնելու Կովկասի ռուսացումը, այդ պարճառով նրա համար ապրելի էին ազգությունները, որոնք սևփական ազգային դիմագիծ ու արժեքներ ունեին նրան դիմադրելու համար, մասնավորապես հայերը, որոնց հանդեպ նրա արելությունը կարաղության էր հասնում: Նշանակվելով Կովկասի կառավարչապետ, նա հայտարարա-

րեց, թե պիտի արմատախիլ անել հայկական հարցը, հեկտ բանը հասավ այն աստիճանի, որ Գովիցինը անհանդուրժելի էր համարում, որ հայ ժողովուրդը է ապրում աշխարհի վրա...

Գովիցինի վարչակարգից և նրա ոստիկանների անօրինական, վայրագ գործողություններից բազմիցս պոռժած Զիվանին, որի ապրուստի միակ միջոցը՝ ջութակը, գալիս խլում էին ձեռքից, այդ օրերի մասին գրում է.

Ո՞ր գնամ, որ չտեսնեմ ես,

Անգութ ոստիկանի երես...

Եւ անա քաղաքական մոքի ու գործելակերպի այս թնջուկում, երբ ոչ մեկը ապահովագրված չէր դիպվածի սանձից փախած քմահաճույքից, հայտնվել էր նաև Հովհաննես Մալխասյանը: Դպրոցները փակելուց հետո ընդհանրապես հոգսը հարկադրում է Մալխասյանին սովորել հաշվապահական գործ և երկար տարիներ՝ շուրջ 31 տարի հաշվապահություն անել նախ Թիֆլիսում՝ հայտնի առևտրականներ Սելյանով եղբայրների մոտ, այնուհետև նաև Երևանում: Բայց նրա միտքը միշտ դպրոցի և գրականության հետ էր: Հայկական դպրոցներ փակելու շրջանը ծանր է տալիս Մալխասյանի հիշողության մեջ, որը հետագայում գրում է.

Թե դժգույն դեմքով, հին շորեր հագած

Չորացած ձեռքում թղթերի ծրար

Գնում է գրուխը կրծքին խոնարհած՝

Գիտցիր՝ որ աղքատ ուռցիչն է այն:

1903թ. ցարական կառավարությունը Մալխասյանին արստում է Նոր Նախիջևան, ապա՝ Ռուսաստանի խորքերը: 1905-ին վերադառնալով Թիֆլիս՝ ծավալում է մանկավարժական-հասարակական գործունեություն: Այդ ընթացքում իր հայրենի Սուղա գյուղում հիմնում է դպրոց և բարեգործական ընկերություն, պարբերական մամուլում («Մուրճ», «Նոր դար») անդրադառնում է ժամանակի հրապաղ հարցերին: 1907-09-ին Նոր Նախիջևանում հրապարակում է «Մեր ձայնը» օրաթերթը: Շատ արագ օրաթերթի շուրջն են հավաքվում ժամանակի մրավորականներից շատերը: Մալխասյանը Նոր Նախիջևան է հրավիրում նաև Նար-Դոսին, ում հետ վաղուց նամակագրական կապի մեջ էր: Պահպանվել են Նար-Դոսի բազմաթիվ նամակները՝ ուղղված իր բարեկամին: Բայց այդ ամենը երկար չի տևում. հակացարական հողվածներ տալիս համար 1909-ին Մալխասյանը նորից բանտարկվում է: 1914թ. Մալխասյանը տեղափոխվում է Թիֆլիս, ուր և ծավալում է գրական-հասարակական արդյունավետ գործունեություն:

Արգասաբեր է եղել Մալխասյանի գրական գործունեությունը: Նրա պարմվածքներն ու վավերագիր պատումները իր ժամանակի ընկերային հարաբերությունների յուրօրինակ արտացոլել են, ընկերային ճնշման ու շահագործման, սոցիալական ու հեղափոխության պարտությունների կենդանի թիթեռները: Իսկ այդ կյանքի միջավայրը գյուղն էր, կերպարը՝ գյուղացին: Սկսած «Ջավախքի երգը» խոհական-քնարական պարկերից, վերջացած «Հորուր-Մորուրի» ավարտական գունապարկերով, իր նիրհող հեռուներից կարծես վերաթմրանում ու աչքառաջ է գալիս ժամանակի հին չափում-

ներում գոյարեւող նահապետական ջավախքցին՝ իր խոհերով ու երագանքներով, հոգու կարճապրելու ցնծությամբ ու փառապանքի թանձրությամբ:

Երկար ձմեռների երկիր է Ջավախքը: Ճերմակ հավերժությունը ծանրափեշ նստում ու Ջավախքի նահապետական գյուղերը կտրում էր մեծ աշխարհի հեղեղի հաղորդակցվելու հեռանկարից: Եւ միապաղաղության ձանձրությամբ խրանում ու փրկական թախիծ էր դառնում հոգեմաշ սպասման մեջ: Մարդկանց բոքբոք երեսակայությունը ամռան արևի ջերմության վերնուշում պարկերներ հյուսում ու ձմռան սառույցը հալում էր, եւ ձմռան ճերմակ օրը թևավորվում, թռչում էր ձնհալի փաթ հորիզոնից այն կողմ: Եթե անգամ նրանց երեսակայությունը կաղ էլ լիներ, գյուղ ժամանող աշուղների երեսակայությունը հաստատ ձիավոր էր: Քաղաքակիրթ աշխարհների ժամացույցները դեռ գալիք ժամանակների հեռուներում էին, եւ գյուղի կեղևը դեռ անթափանցելիորեն էր աղաթավոր օտար թաց ու չորի հանդեպ: Ուրեմն ձմռան պարսպ ձանձրությամբ ցրող դարձյալ աշուղներն էին լինելու: Նրանք գալիս էին ու գյուղացիների համար սկսվում էր մեծ հեքիաթի ձմեռը: Նայերենը թուրքերենով պոփոքած, թուրքերենը հայերենով համեմատ խառը բայթին թառի ծլծոցի փակ ծորում ու օղաների նեղ վաճքներում հավաքվածների նահապետական միտքը սեւեռում էր արևելյան շողշողուն սիրավեպերի վրա, եւ դարի պես երկար ձմռան գիշերը աննկար հալվում, լուսանում էր լամպի լույսի փակ...

Աշուղների ներկայությունից անմասն չէին նաեւ փաթ ու արևոտ օրերը, գյուղացիների ուրախությունները զարդարողներն ու փխրությունները մեղմացնողները դարձյալ աշուղներն էին՝ իրենց խմբերով: Մալխասյանի մանկությունը հենց այդ միջավայրում էր անցնում, եւ աշուղների թևավոր պարումները չէին կարող խոհի գալար չդառնալ սուր միտք ու վառ երեսակայություն ունեցող պարանոց համար: Նկարագայում նա հենց ինքն է իր «Նոխազը» պարմվածքում վկայում այդ մասին: Պարմվածքի մի հարվածում, որ-տեղ նկարագրվում է կերուխումի փրկարան, Մալխասյանը գրում է. «Քեֆ էին անում, մի չեղած քեֆ, ուրում էին նոր մորթած թուշի գառան միսը, վրայից խմում կարմիր գինին, վայելում կարագն ու սերը, ձուն ու մածուրը, մեղրն ու սերուցքը... Վերջապես, խրախճանքը հասավ այն աստիճանի, երբ ճրագներն արդեն վառել էին, դրսում ձեռք ու ոտքը քաշվել, նրանք կանչել քվին աշուղ Սիայուն (մեծն Զիվանու ուսուցչին - Վ. Ս.) սագ ածելու...»

Գյուղական միջավայրում, երբ թվում է, թե միջմարդկային հարաբերություններում հոգեբանական բարդ շրջադարձներ չեն արձանագրվում, եւ մարդկային պարզ հարաբերությունները ավելի շար մակերեսային-ծանձաղ բնույթ են կրում, արձանագիր Մալխասյանի համար, այնուամենայնիվ, կեցության խորքերը նկատելի են դառնում, որոնք գեղարվեստորեն պարկերվում ու բացապարզվում են փրկական-թափանցիկ խրագոյմներով: Արձակագրի այդ հմքությունը գրեթե առկա է նրա բոլոր գործերում: Նա իր պարմվածքների պարզ պարումների մեջ թանձր գույներով է ներկայացնում խավար ժամանակների սարսափներն ու գյուղական իրականության մեջ խմորվող հարաբերությունների բնութագրական փառաբերումները: Ուժեղի եւ թույլի, բարոյականի եւ անբարոյականի, օրինավորի եւ անօրենի, խղճավորի եւ անխիղճի դարավոր հակադրությունների մի յուրօրինակ խճանկար է «Աղքատության ճիրաններում կամ մարապա» պարմ-

վածքը (մարապա - ուրիշի դռանը ճորպ, ծառա): Այսպեղ մեկպեղված ու միախառնված են քարանձավային բնագղներով առաջնորդվողների նենգաբարո վարքն ու իրենց բախրի ձեռքը կրակն ընկած թշվառների ջրափար անեռասությունը: Մալխասյանը պարկերային մանրամասներով նկարագրում է, թե խավարամտության թանձրություն ճարպակալած մեկը ինչ հրճվանքով է սպորացնում, ծաղրում մեկ ուրիշին՝ թույլին, փկարին, անպաշտպանին, իրում նրա ունեցվածքը, վերջին հույսը, նրան մարմնելով աղքատության ու սովի: Մնում է մի ելք՝ թողնել փունուրեղը եւ գնալ ճորպություն անել մի որեւէ ունեւորի դռանը: Այդպես են վարվում նաեւ իրենց վերջին հույսը կորցրած Քերոք եւ Սերոք եղբայրները: Դաժան է պարմվածքի ավարքը.

«-Էլ ի՞նչ ճար ու ճամփա ունենք, - աչքերը քամեց Քերոքը, - վե՛ր մեզի էլ մալ կուտա, որ լծենք, հաց կուտա, որ ցանենք, ուրեկիք էնենք... Ճարը կարած երկուսս էլ մշակ պիտի մըրենք... Է, երկուսս էլ մշակ մըրինք, քնեն հեռանանք՝ քո՛ւնն ում թողնինք...»

Սերոքը գլուխն առավ երկու ձեռքի մեջ, կարոտակեզ աչքերով նայեց օջախում ծխացող աթարին:

-Տան համար էլ իրարա (սնունդ) հարկավո՞ր է, թե չէ... Խո փարին փասներկու ամիս չփախ (մերկ) պահել չիլի... Էռնք էլ մեղք են...

-Դու գիտես, ափար ջան, - ձայնեց Սերոքը եւ երեսը շրջեց:

Սուրբ Հարությանը, մարդկությունը սրտով ու կյանքով նորմենկ գարնան հեպ վերածնության օրերին, երբ ամեն մարդ կարմիր ձվով էր շնորհավորում գոմեշի ճակարը, որ դաշտ դուրս գա, վարուցանք անե, հուսո նոր դռներ բանա՝ մարապեց երկու եղբոր փան դուռն էր փակվում... Նրանք փանն ինչ որ կար-չկար կռնի սայլին էին բառնում, որ գնալին Մր.... գյուղի աղալարի դուռը մարապա...

Երբ բոլոր իրերը բարձին, պրծան, սեւ քարերով վեր շարեցին դուռն եւ, վերջին անգամ համբուրելով շեմքն, ասացին.

-Մնաս բարով, հոր օջախ...»:

Նկարենք, որ իր պարզ պատմությունում Մալխասյանը բավական հմտորեն է կարողանում նկարագրածը փեսանելի դարձնել՝ ժամանակին բնորոշ հոգեբանական վրձնահարվածներով, նահապետական գյուղի մարդկանց մեջ խմորվող անմարդկային հարաբերություններով, նրանց ճակարագրի թանձրացումները բացապարզող կառուցվածքային լուծումներով: Կյանքի հակաբեռնությունում հայտնվածների՝ հոգեցեց բռնակալների եւ նրանց խեղճուկրակ գոհերի հարաբերություններից հյուսված պատմությունը մի փեսակ մուկ ու կարվի խաղ են հիշեցնում՝ մեկի համար խավարամիտ հնարքներով զվարճանք, մյուսի համար՝ փառապանքի կնճիռ: Տարբեր գոյավիճակներում հայտնվածների միջեւ այդ ներհակությունն առկա է նրա «Նորոք-Մորոք» պարմվածաշարի գրեթե բոլոր գործերում: Մալխասյանը լավ գիտե գյուղը, գյուղացուն, նրա հոգսերն ու մարածումները, նրա կեցության մութ խորշերում բույն դրած փառապանքի չափը: Լավ գիտե գյուղի աղաներին, նրանց բիրտ ու եսակենսորեն հոգեբանությունը, երեսակայության տահմանները: «Գյուղի աղան» պարմվածքում մի երկխոսություն կա, որն իր խորքային բովանդակությամբ ու ժամանակներին բնորոշ խորացումով բնութագրական է նրա գրվածքների

համար: Ահա մի հասկացած գյուղի աղայի եւ թշվառության ճիւղաններում ջրաբովող Պլեւն ամուսինները կայացած այդ երկխոսությունից.

«Էս ի՞նչ գարի է, - թե՛նի գլխին կանգնելով թունալի հարց քվեց գեղի աղեն:

-Կրկենես, աղա ջան, էլ ի՞նչ ըսեմ:

-Էս ո՞րքերի գարին է:

-Նորեմազ երկու սել ունի քաղած, մի սելը բերի, ծեծեցի:

-Բերիք ծեծեցիք, հա՛, հարամգաղա... իրավո՞ւնք...

-Ի՞նչ էնեմ, աղա ջան, էս մի ամիս է՝ անհաց նստել ենք. քեռա, որ շար ուշացար, գնացի բերի. ներող եղի, - աղերսանքով թոթովեց նա:

-Էս որ ամեն մարդ իրեն ուզածի պես երթա, առանց հրամանի բերե, ծեծե, ո՞ր կհասնի, հա՛, ըսա:

-Է, ի՞նչ էնեի, իմ անոթի նստիլ չիլի. թե չես ուզե, որ առանց հրամանի բերենք՝ գեղը կեցի, իրավունք քու:

-Դու դեռ կհամարձակվիս իմ դեմ եղպես պարասխան քալ, հա՛, նզովված..., - եւ ինչպես մի հեղին սրիկա այնպես բարձր ու անամոթ հայեցեց գեղի աղեն, որ գեղիներ ուրբերի քակ ժած եկավ:

Աղի այդ կինությունների հայեցանքն այնպես ծանր ազդեց Պլեւն ամուսիններին, որ նրա մեջ վերստին ամեն բան շուտ եկավ:

-Ինչ որ ճշմարիտ է՝ էն կխոսիմ, ինչի՞ կթփրդես, - այս անգամ հպարտությամբ խոսեց նա:

-Դե որ եղպես է, ես քու թե՛նդ կրանիմ, դու գնը ճշմարիտը խոսի:

Խլել Պլեւն ամուսինները թե՛նը, գրկել նրան միակ հույսից եւ նորից շաբաթներով մարտնչել քաղցածության նրա բազմանդամ զերդաստանին՝ դա նրա համար կարարյալ մահ էր»:

Ինչպես ժողովուրդն է ասում՝ քերովին քերն է քարել, անպերին՝ գելը. սկզբում գարու թե՛նի բռնագրավում, հետո ծեծուջարդ, սարքովի մեղադրանքներով բանտարկություն, ու վերջում՝ մահ:

Կարիքի ու հմտության հետ աստիճանաբար ավելի բազմակողմանի դարձավ Մալխասյանի գրական-հասարակական գործունեությունը: Սրեղծագործել է քարբեր ժանրերում՝ արձակ, չափածո, զբաղվել է ազգագրությամբ. նրա ազգագրական ու մի շարք բանասիրական ուսումնասիրությունները արժանավոր ավանդ են հայ մշակույթի պարսկության մեջ: Նիշարակության արժանի են նրա «Ջավախեցին», «Դոխտրուրները Ախալքալակի գավառում», «Նայ գեղջուկի ալբոմը» եւ այլ հեղափոխական գործեր: Գրել է գրաքննադատական հոդվածներ, հանդես է եկել նաեւ որպես դրամատուրգ. գրել է պիեսներ («Ավագի վրա», 1914, «Ծիլեր», «Այանքի հեքիաթը», «Նիվանդանոց»), որոնք բեմադրվել են Թիֆլիսում: Մալխասյանի առաջին ծավալուն գործը «Երդում» (1895) վերջ է: Նրա ծավալուն գործերից են նաեւ ձեռագիր վիճակում կիսաքմայացած «Գոյության կռիվ» վիպակը, 1897 թ., «Ամենդ հոգին» վիպակը, 1929 թ., «Շողերը», 1926 թ., «Չալաղանը, կամ Նանգույց» վեպը, 1929 թ., «Երկու գույգ» վեպերը: Լույս են տեսել

նրա «Պարսկական հուշեր» (1896) չափաձու ժողովածուն, «Մեր բարեկամները» (1910) արձակ գրքույկը, «Նանցանք» (1913) էպյուդը, որ, ի դեպ, նվիրված է աշուղ Ջիվանիի հիշարարին: Ինչպես արդեն նշեցինք՝ գյուղական կյանքից վերցված պատմվածքների ժողովածու է «Նորոտ-Մորոտ»-ը (գիրք 1-4, 1898-1927, 2-րդ հրպ. 1959): Նար-Դոսի հեղինակը ու հրապարակել է «Գլխի և կյանք» (1911) մայրենի լեզվի դասագիրքը: Նրա ձեռագրերը պահպանվում են Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում: Մալխասյանը նաև թարգմանություններ է կատարել ռուս գրականությունից, թարգմանել է Ա. Ս. Պուշկինից, Մ. Յու. Լերմոնովից և այլ հեղինակներից: Ուշագրավ է, որ նամակագրական կապ է ունեցել համաշխարհային գրականության հանճարի՝ Լև Տոլստոյի հետ և նրա հյուրն է եղել Յասնայա Պոլյանայում: Այդ հանդիպումից տպավորված ու հմայված Նովի. Մալխասյանը իր հուշերում գրում է.

«...Այդ միջոցին դիմացի դուռը բացվեց և շնչում երևաց Լև Տոլստոյը: Նա էր՝ ինչպես միշտ կանգնած իմ երեսակայության մեջ: Այլ ծուփ մորուք, լայն, խորշմած ճակատ, դյուրիշ, քաղցրաժպիտ աչքեր, իր պատմական զգեստում՝ հասարակ վերնաշապիկ, կաշվե գոտի, համեստ կոշիկներ:

Վեր թռա քնդիցս, մտրեցա, սեղմեցի ձեռք և ոչինչ չասացի: Առ քույն նայեցի իրեն, նայեցի սիրազեղոթեն աչքերին: Այնպեղ վառվում էին դեպի մարդն ունեցած սիրտ խանդն, ցուրտ էին գորովի ու կորովի արյունը: Ռուսիայի ամենամեծ գրողն էր կանգնած իմ առաջ, մեծ գրողի ձեռն էի սեղմել, մեծ գրողի ավի մեջ էր իմ ձեռքը: Եւ նա իմ լուռ հայացքը հասկացավ ու, իմ ձեռք չարձակելով, առաջարկեց ինձ նստել, նստեց և ինքը»:

Մալխասյանը իր տեսակով մշակույթի իսկական նվիրյալ էր և իր որոշակի ներդրումն ունեցավ այդ մշակույթի զարգացման գործում:

ՀՈԳԵԲՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒԲՈՒՆԵՐ

ՆՈՐ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ*¹

ԼԵԶՎԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ ԳԼՈՍՍԱԿԱԼԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ (ՄԱՍ Գ.)

Ինչպես արդեն նշել ենք², ժամանակակից պենտեկոստալ շարժման ջատագովները, որպես կանոն, հիմնվում են Ս. Գրքի հետևյալ համարների վրա. Մարկ. ԺԶ. 17-18, Գործք Բ. 1-21, Ժ. 44-48, ԺԹ. 1-7, Ա. Կորնթ. ԺԲ.-ԺԴ. գլուխներ: Այստեղ, անշուշտ, կարևոր է իմանալ, թե ինչ է նշանակում գլոսսալայիան նշված համարներում: Մանավանդ կարևոր է իմանալ, թե ինչ առնչություն ունի այն Ս. Հոգու թվարկած նշանների հետ: Քանի որ կարող են լինել եւ այլ նշաններ, որոնք Ս. Հոգուց չեն, այլ մի ուրիշ հոգուց են բխում: Քրիստոնյաներիս համար անչափ կարևոր է այդ զանազանության խնդիրը, որն ունի նաեւ իրական գործնական նշանակություն: Դա պատասխանն է այն հարցի, թե ինչպես պետք է իմանանք եւ զանազանենք նշանները, արդյո՞ք Ս. Հոգին է առաջնորդում, թե՛ մեկ այլ հոգի: Ի վերջո, քրիստոնյայի համար այդ ամենը կարևոր է, քանի որ շարժվել մի սկզբունքով, որը չունի սուրբգրային հիմնավորումներ, անընդունելի է:

Հովհաննես առաքյալն էլ պատգամում է մեզ. Սիրելիներ, մի՛ հավատացեք ամեն մի հոգու, այլ փորձեցե՛ք հոգիները, թե արդյոք Աստծո՛ւց են, որովհետեւ բազում սուտ մարգարեներ են երևան եկել աշխարհում³: Հետևաբար պարտադիր է ամեն բան քննել, ստուգել եւ հետո վերջնական եզրակացության գալ: Անգամ Բերիայի քրիստոնյաները, լսելով Պողոսին՝ «ընդունեցին նրա խոսքը, ամբողջ ժամանակ քննում էին գրվածքները՝ իմանալու, թե այդ բաները այդպե՛ս են» (Գործք ԺԷ. 11):

Պողոս առաքյալը, լավ հասկանալով Կորնթոսի եկեղեցու վիճակը, գրում է. «Գալով հոգևոր շնորհներին, եղբայրներ, չեմ ուզում, որ չգիտենաք: Գիտեք, որ, մինչ հեթանոսներ էիք, ինչպե՛ս էիք գնում-գալիս անխոս կուռքերի մոտ»⁴:

Իր ժամանակի հունական շրջաններում իշխող հեթանոսության իրական վտանգը կանխատեսելով՝ առաքյալը իր առաջ դրված խնդիրն էր համարում, այդ ամենին հակառակ, ներկայացնել Սուրբ Հոգու գործունեության իրական դեմքը՝ ներկայացնելով եւ բացատրելով Ս. Հոգու նշանները, շնորհները, գործունեության ձևերը: Ա. Կորնթ. Ժ. 19-20 համարներում⁵ առաքյալը փաստորեն ասում է հետևյալը.

* Սկիզբը՝ «Էջմիածին», 2012, Ա.-ԺԲ., 2013, Ա.-Դ.:

² Տե՛ս նախորդ համարը, էջ 125:

³ Ա. Յովհ. Դ. 1-2:

⁴ Ա. Կորնթ. ԺԲ. 1-2: Հունարենում՝ Οἶδατε ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἰδωλα τὰ ἄφωνα ὡς ἂν ἡγεσθε ἀπαγόμενοι:

⁵ Հունարենում՝ τί οὐκ φημι ὅτι εἰδωλον τί ἐστίν ἢ ὅτι εἰδωλόθυτον τί ἐστίν: ἀλλ' ὅτι ἂ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει καὶ οὐ θεῷ οὐ θεῶν δέ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Հայերենն է՝ Իսկ արդ,

կուռքերի ետևում կանգնած են դեւերը, որոնք կռապաշտության մեջ գտնվողներին մոլորության են տանում: Ա. Կորնթ. ԺԲ, 2-ում օգտագործված է ἡγεσθε ἀπαγόμενοι (egesthe apogomenoi) բառերը, որ ἀπαγόμενοι բառի արմատն է ἄγω, որ նշանակում է առաջնորդել, տանել⁶: Այսինքն, ի տարբերություն հեթանոսական դեւերի, որոնք մոլորության են տանում, եկեղեցու մեջ քրիստոնյաներին առաջնորդող Սուրբ Հոգին է, որը նոր կյանքի է առաջնորդում: Եւ պետք է հստակորեն տարբերել այդ երկուսի գործունեությունը, մանավանդ գլոսսալալիայի, այսինքն՝ լեզվախոսության պարագային:

Սուրբ Հոգու գործունեության մասին Ինքը՝ Հիսուս պատգամեց իր Կառկը կազմող հատվածում (Յովհ. ԺԴ.-ԺԷ. գլուխներ): Նա Մխիթարիչ է, Հոգին ճշմարտության, եւ ուր էլ Նա առաջնորդի՝ այն պետք է լինի համապատասխան սուրբգրային ուսմունքի՝ «Երբ որ գա Նա՝ ճշմարտության Հոգին, ամենայն ճշմարտությամբ կառաջնորդի ձեզ. որովհետեւ ոչ թե ինքն իրենից կխոսի, այլ ինչ լսի, այն կխոսի. եւ զայիբ բաների մասին կպատմի ձեզ» (Յովհ. ԺԶ. 13):

Այսինքն՝ Ս. Հոգին մոլորության առաջնորդող չէ, նա տակավին չի առաջնորդի ոչ բնական, գայթակղիչ երևույթների, այնպիսի տարօրինակ վարքի, որ կասկածների տեղիք պիտի տա եւ այլն: Երբեք Սուրբ Հոգին հպարտության չի առաջնորդի մարդուն: Առաքյալը, անշուշտ, չի մերժում, որ հեթանոսներին էլ առաջնորդող հոգի կա, միայն թե այդ հոգին Աստծո Հոգին չէ: Աստծո Հոգին եկեղեցում առաջնորդում է քրիստոնյաներին՝ ճանաչելու Իրեն, քայլելու ճշմարտության ճանապարհով եւ ոչ թե տարօրինակ ու անիմաստ ուղղություններով, որն անհասկանալի է, թե ուր է տանելու:

Ամեն նորություն չպետք է կուրորեն ընդունել, այլ պետք է քննել, ինչպես ասում է առաքյալը. «վորձեցեք ամեն ինչ, բարին ամուր պահեցեք» (Ա. Թեսալ. Ե. 21): Այս մոտեցումը անհալի կարևոր է, մանավանդ, Ս. Հոգու շնորհների պարագային: Այսօր, համացանցի առկայության պարագային, այս աշխարհում ամեն բանի կարելի է հանդիպել, եւ հաճախ, սուրբգրային համարներ մեջբերելով, անգամ ոչ սուրբգրային ուսմունքների քարոզության⁷:

Գլոսսալալիայի երևույթը քննության առած շատ մասնագետներ այդ երևույթը համարում են էքստատիկ վիճակում գտնվող մարդու անիմաստ բարբաջանքը, որն դասական իմաստով, լեզու չէ⁸: Բնական է, որ գլոսսալալիայի երևույթը պիտի հետաքրքրեր ժամանակակից հոգեբաններին եւ լեզվաբաններին: Այդ առումով կան բավականին շատ ուսումնասիրություններ՝ երևույթը գիտական քննության ենթարկելու վերաբերյալ, որոնք հիմնականում ցույց են տալիս, որ գլոսսալալիայի երևույթը բոլոր ազգերի, տարբեր մշակույթ ունեցող եւ կրող մարդկանց մոտ գրեթե նույն ձևով է արտահայտվում: Նույն անկապ հնչողություն ունեցող բարբաջանքներն են⁹: Ավելին, այն ներոֆիզիոլոգական մի պրոցես է, հայտ է գալիս տրանսային վի-

ահա ինչ եմ ասում. կուռքերին զոհաբերվածը մի բան է. եւ կամ՝ կուռքն ինքնին մի բան է: Այ՛, ինչ որ հեթանոսները գոհում են, դեւերին են գոհում եւ ոչ՝ Աստծուն: Չեմ ուզում, որ դուք դեւերին հաղորդակից լինեք. քանզի չեք կարող խմել եւ Տիրոջ բաժակը, եւ դեւերի բաժակը:

⁶ G. W. H. Lampe, *A patristic greek lexicon*, Oxford, 1982, էջ 25:

⁷ Օրինակ մորմոնները, Եհովայի վկաները: Առաջինները նոր գիրք մեջտեղ բերեցին՝ Մորմոնի գիրք անունով, վերջիններս էլ նոր թարգմանություն՝ ՆԱԹ, որը կապ չունի Ս. Գրքի հետ, ավելի իրենց ուսմունքի քարոզգիրքն է:

⁸ Օրինակ՝ William J. Samarin, *Tongues of Men and Angels* (New York: Macmillan, 1972) xii, 227:

⁹ Օրինակ՝ Felicitas, D. Goodman, *Speaking in Tongues: A Cross-Cultural Study of Glossalalia* (Chicago, 1972). Felicitas, D. Goodman, "Glossalalia" in *Encyclopedia of Religion* (New York: Macmillan Publishing

ճակում, որը գիտակցության փոփոխված վիճակի արտահայտություն է: Այն հիշեցնում է մարդու մանկական ժամանակ հնչունային ապարատի ձեռավորման փուլում ի հայտ եկող փոփոխվող հնչյունները¹⁰:

Աղանդավորները հաճախ են շահարկում որոշ փաստեր քսենոլալիա¹¹ երևույթի մասին, երբ ինչ-որ մեկը խոսել է իրական լեզուներից մեկով, կամ էլ մեռած լեզուներից մեկով: Հայաստանի պարագային, իրենց մոտ 40-ամյա «գործունեության» ընթացքում, մեր հայրենակից խարիզմատիկներից եւ ոչ մեկի մոտ չի արձանագրվել քսենոլալիայի երևույթը, միայն անվավեր խոսակցություններ այն մասին, որ այսինչ տեղում, այսինչ եղբայրը խոսել է չինարեն, արաբերեն եւ այլն¹²:

Ժամանակակից որոշ մասնագետներ անգամ այդ ֆենոմենին տալիս են ձեռքբերովի կարգավիճակ, այսինքն՝ գիտակցականորեն կամ անգիտակցականորեն համայնքի անդամը ուր-սուրբում է՝ լեզուներով խոսելը, ընդօրինակելով, նմանակելով ուրիշներին եւ դեկավարի՝ «երեց եղբոր» ցուցումներին ենթարկվելով¹³:

Ուստի միանգամայն մերժելի է սուրբգրային հիմնավորում տալ ժամանակակից լեզվախոսությանը: Հետեւաբար դարձյալ պետք է գնանք նորկտակարանային այն համարներին, որոնց մասին ակնարկել էինք սկզբում, որպեսզի մի անգամ եւս ճշտենք, որ ժամանակակից լեզվախոսությունը ոչ մի կապ չունի պենտեկոստալ-խարիզմատիկ շարժումների հետ:

Դարձյալ պիտի դիտարկենք Վերնատան դեպքը: Առաջին հարցն այս է. ի՞նչ լեզվով էին խոսում առաքյալները: Բնական է, որ կա երկու հնարավոր պատասխան. ա) մարդկային հասկանալի լեզուներով, որոնք իրենք չգիտեին եւ չէին սովորել, եւ բ) ոչ մարդկային, անհասկանալի լեզուներով: Ընդ որում գոյություն չունեն ազգեր կամ ժողովուրդներ, որոնք այդ լեզուները կրողն են հանդիսանում: Այսինքն, պայմանականորեն միայն այդ լեզուները կարելի է անվանել «լեզու». դրանք անհասկանալի հնչյունների արտաբերություններ են:

Օրմանյանը միանգամից մերժում է երկրորդ տեսակետը, նշելով, որ այդ դեպքում այն չէր կարող հրաշք համարվել ակնատեսների կողմից: Ի՞նչ հրաշք կարող էր համարվել «շամբիշ» խոսակցությունը¹⁴:

Հետեւաբար Վերնատանը լեզուների պարզեւր մարդկային լեզուներով խոսելու շնորհքն էր, որ Սուրբ Հոգին տալիս էր իր կամքի համաձայն:

Բնական է, որ երկրորդ տեսակետի ջատագովներ էլ կան (եւ բավականին շատ), որոնք պնդում են գլոսսալալիայի՝ անհասկանալի արտաբերումների՝ Սուրբ Հոգու պարզեւր լինելը, վկայակոչելով Կորնթացիների առաջին թղթի համապատասխան գլուխները (Ա. Կորնթ. գլ. 12-14)¹⁵:

Մարկ. ԺԶ.17-18 համարների հրամանը՝ ուղղված առաքյալներին, բառացիորեն

House, 1987), 563-564.

¹⁰ Անդ, էջ 564:

¹¹ Գոյություն ունեցող իրական լեզվով խոսակցություն, կամ իմաստային փոփոխվող:

¹² Ինչպես արդեն նշել ենք, դեռ Հայաստան եկած նրանց քարոզիչներից եւ ոչ մեկը հայերեն չի խոսել կամ քարոզել, որն անշուշտ ավելի ազդեցիկ կլիներ, այլ՝ թարգմանի միջոցով է քարոզել:

¹³ Հոգեբան Ջ. Կիլդալն այդ ֆենոմենը անվանում է՝ ձեռքբերովի ֆենոմեն, տե՛ս John Mndahl, *The Psychology of Speaking in Tongues* (New York: Harper and Row, 1972), 74:

¹⁴ **Մաղաքիա արք. Օրմանյան**, Համապատում, էջ 883:

¹⁵ Այս գլուխների մեկնությանը մանրամասն կանոնադաշտնաբեկ հաջորդիվ:

կատարվեցին Վերնատանը եւ Գործքի պատմություններում: Բայց այստեղից ամենեւին չի հետեւում, որ այդ գործընթացը ունի շարունակական բնույթ, այսինքն, չի նշանակում, որ Պողոսի հաջորդները կամ մեր ժամանակի հավատացյալները պիտի թունավոր օձեր բռնեն կամ թույն խմեն ու չվնասվեն, եթե վերստին ծնված են:

Նույնն էլ կարելի է ասել այդ համարում առկա «նոր լեզուներ» խոսելու մասին: Այդտեղ օգտագործված է *γλώσσαις λαλήσουσιν καινὰς* «*glossais lalesousin kainos*» ձևը¹⁶, ուր «*καινὰς* - *kainos*»-ը թարգմանվում է «նոր» բառով, չնայած հունարենն ունի *νέος*=նոր բառն էլ: Վերջինը նշանակում է «նոր» ժամանակային կտրվածքի մեջ, օրինակ՝ գրաբարը հին հայերենն է, իսկ նոր (=νέος) հայերենը՝ աշխարհաբարը: Իսկ *kainos*-ը այդ համարում նշանակում է «նոր» լեզուներ, բայց այնպիսի լեզուներ, որոնցով պիտի քարոզվեր ավետարանը աշխարհի բոլոր ծայրերում (Lampe, էջ 692 եւ 904): Հետեւաբար, Մարկոսի այդ հատվածում «նոր լեզուները» չի նշանակում անիմաստ հնչյունների արտաբերում, որոնք ներկայացվելու են որպես Աստծու նշան, այլ լեզու՝ որով պիտի ավետարանը քարոզվեր: Առավել եւս մեր ժամանակներում, երբ ոգեկանչության (սպիրիտուալիզմ) եւ հեթանոսության վերընձուղումը տարբեր դիմակների տակ հեշտությամբ կարելի է ներկայացնել այդ նշաններով:

Մարկ. ԺԶ.17-18 համարների մարգարեական իրականացումը տեղի ունեցավ Գործք Բ.4-13 համարներում, հետեւաբար այնտեղ էլ լեզվախոսությունը (գլոսսալալիան) գոյություն ունեցող մարդկային լեզուներով խոսելու երեւոյթն էր, որն ընդարձակեց եկեղեցին նոր անդամներով:

Հաջորդ հիշատակությունները լեզվափոսության մասին հետեւյալներն են. սամարացիների դարձը, **երովպացի ներքինիի դարձը** (Գործք Ը. գլ.), **Կոռնելիոսի պատմությունը** (Գործք Ժ., 44-46) եւ **եփեսացիների դարձի պատմությունը** (Գործք ԺԹ. 1-10): Նշված համարներից միայն վերջին երկուսում է հիշատակվում այլ լեզուներով խոսելու փաստը: Եթե Սուրբ Հոգու ընդունումը անպայման պիտի ուղեկցվեր լեզվախոսությամբ, ապա այդ դեպքում անհասկանալի է, թե ինչու այդ չեղավ սամարացիների ու ներքինիի հետ: Մյուս կողմից, վերջին երկու դեպքերում, ուր խոսվում է լեզուներով խոսելու մասին, Գործքի հեղինակը ամենեւին չի ասում, որ դրանք պատահեցին մտահափշտակության (էքստատիկ) վիճակում գտնվելու ժամանակ եւ անհասկանալի արտաբերություններ էին: Ընդհակառակը, ավելի շուտ այդ լեզվախոսությունը (գլոսսալալիան) Գործք Բ.1-4 հատվածում նշված լեզվախոսության երեւոյթն էր:

Այսպիսով, Գործքի պատմությունները ցույց են տալիս, որ լեզվախոսությունը (գլոսսալալիան) որպես նշան երեւաց հեթանոսների մեջ, որպես ապացույց այն տիեզերական առաքելության, որ Սուրբ Հոգին կարող է եւ պետք է գործի նաեւ ոչ հրեաների՝ հեթանոսների մեջ, երեւացող արտաքին նշանների ուղեկցությամբ. ինչպիսին է գլոսսալալիան, բայց ոչ երբեք մտահափշտակության (էքստատիկ) վիճակում գտնվելով, որն ավելի հեթանոսության գովերգություն կլիներ եւ դրանով հեթանոսներին չէիր զարմացնի:

(Շարունակելի)

ՂԵՒՈՆԴ ՔԱՀԱՆԱ ՄԱՅԻՆՅԱՆ

¹⁶ ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύουσιν ταῦτα παρακολουθήσει• ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσιν γλώσσαις λαλήσουσιν καινὰς.

ՊԱՐՈՆ ԼՈՒՅՍ ԿԱՖԱՅԻ

† ՌԺԶ = 15 մայիսի 1567, Եջ.

Ազգությամբ թուրք Սուլեյման Սուլթանի օրոք, որ նստում էր Կոստանդնուպոլիս քաղաքում ևս փրկում շատ երկրների, ազգերի ու ցեղերի [վրա], մի բարի երիտասարդ հայտնվեց Պարոն Լույս անունով՝ Նոնաց աշխարհից, Կաֆա քաղաքից, ազգությամբ հայ, հավաքով քրիստոնյա, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչին դավանակից, բարի ծնողների զավակ, հոր անունը Ասրվաժապուր: Ձմռան ընթացքում անուշահոտ վարդ երեսաց աշխարհի մեջ, ինչպես հոր վառվեց Քրիստոսի սիրո համար, Նայոց ՌԺԶ. թվականի հունվարի հինգին, մեր Տեր Տիսուս Քրիստոսի Նայրուքյան ճրագալույցի օրը:

Անօրենները հանկարծակի շրջապարեցին նրան և բռնեցին Սուրբ նահապետի Պարոն Լույսին, որ քասնուր քարեկան էր, երիտասարդ, գեղեցկադուս, վայելուչ հասակով, ճարպար լեզվով, ասրվաժային շնորհներով զարդարված: Այլազգիները շրջապարեցին նրան և ասացին. «Ռու քաճկացել ևս Կեզլով քաղաքում. և գալով այսօրե՝ պաշտում ևս քրիստոնեական հավաքը»:

Այդ ժամանակ Պարոն Լույսը լցվեց Սուրբ Նոգով, հոգոց հանեց և հառաչելով նայեց դեպի վեր՝ երկինք. և սրտում հիշեց կենդանի Քրիստոսին և անսասան ու մեծ հավաքով ապավինեց մեր Սուրբ Նայր Գրիգոր Լուսավորչի աղոթքին, պարասխանեց նրանց. «Ես հավաքով քրիստոնյա եմ և հավաքում եմ Նորը, Որդուն և Սուրբ Նոգուն. հավաքում եմ նաև Քրիստոս Աստծուն. քաճիկ չեմ եղել և ոչ էլ կլինեմ»:

Անօրենները հավաքվելով հարձակվեցին և բռնելով նրան՝ քարան դարավորի մոտ: Եւ մինչ քանում էին սուրբ նահապետակին, բարձր ձայնով աղաղակում էին ինչպես դիվահար, բողոքում՝ ըստ իրենց օրենքի: Եւ երբ հասան դարավորի աղյանը, բերեցին սուր վկաների, որոնք դարավորին ասացին. «Մենք վկա ենք, որ այս երիտասարդը քաճիկ է եղել »:

Դարավորը Սուրբ Պարոն Լույսին հարցրեց և ասաց. «Քո մասին այսպես են ասում, թե քաճիկ ես եղել, ինչո՞ւ ես ուրանում մեր օրենքը և հավաքում քրիստոնյաների օրենքին. մենք մուսուլման ենք, մեր խոսքը ճշմարիտ է, թագավորությունը մերն է, ե՞լ և լսիր մեզ և ընդունիր մեր օրենքը, շատ բարիքների կհասնես. և եթե չսես մեզ, բազում չարչարանքներ կկրես կան հրով կայրենք, կան էլ սրով կսպանենք. բայց խնայում ենք քո երիտասարդությունը»:

Այդ ժամանակ սուրբ նահապետի երեսը պայծառացավ և Սուրբ Նոգով գորացավ. բացեց բերանը, պարասխանեց դարավորին և ամենքին, որ աղյանում էին. «Ես քրիստոնյա եմ և Քրիստոսի ծառա ու քրիստոնյա ծնողների զավակ. ևս չեմ ուրանա Քրիստոսի հավաքը և չեմ ընդունի ձեր օրենքը. ինչպես կամենում եք, այնպես էլ վարվեք, ես Քրիստոս Աստծուն չեմ ուրանա»:

Իմանալով ամբոխի և սուր վկաների չարությունը՝ դարավորը չհավաքաց նրանց: Այն ժամանակ քրիստոնյաներին ընդառաջեց, կային երաշխավորներ, որոնք վերցնելով նրան՝ փարան իր ծնողների փուն: Անօրենները, խորհրդակցելով, գնացին իրենց մուֆ-փայի մոտ և ասացին. «Նայոց ազգից մի երիտասարդ ընդունել է մեր օրենքները և փաճիկ դարձել, որի համար ունենք վկաներ. մենք նրան փարանք դարավորի մոտ և վկայեցինք, որ Կիզով քաղաքի այս երիտասարդը փաճիկ էր և այսպեղ գալով՝ շրջում է որպես քրիստոնյա. դարավորն արդար դարավճիտ չկայացրեց և նրան չհանձնեց մեզ, այլ կրկին ազար արձակեց: Մենք, միսիթարություն չգրնելով, դիմեցինք քեզ. և հիմա աղաչում և խնդրում ենք քեզ՝ մեզ քրիստոնյաների մոտ ամոթով մի՛ թող, այլ փո՛ր մեզ քո հրամանի նամակը՝ ինչպես կարգադրում է մեր օրենքը»:

Նա մի նամակ գրեց դարավորին. «Պարավոր եք նրան դարձի բերել. և եթե դարձի չգա, պեպք է սրով գլխարել»:

Եւ նրանք վերցնելով նամակը՝ փարան դարավորին և փեղեկացրին նրան. և դարավորից հրաման ստանալով, գնացին Սուրբի ծնողների փուն, և փնտրում էին նրան, իսկ ծնողները ցանկանում էին թաքցնել նրան: Սակայն Սուրբ երիտասարդը գլխակցելով՝ չցանկացավ թաքնվել, այլ իսկույն ձայն փվեց կանչողներին. «Այսպեղ եմ»: Բռնելով երանելի երիտասարդին՝ փարան դարավորի մոտ. և դարավորը բազմիցս հարցաքննելով սուրբին՝ չկարողացավ նրան շեղել Քրիստոսի հավաքից:

Այդ ժամանակ վճռեց՝ եթե չընդունի մեր օրենքը, մահվան դարապարել: Եւ երանելի երիտասարդին հանձնեց նրանց ձեռքը. և նրանք, ձայն փալով իրար, հավաքվեցին: Երանելուն շրջապարելով՝ հալածում էին նրան և խոշտանգում, գլխին էին հարվածում, թթում էին երեսին ու ապարկում, և նա նրանց մեջ էր՝ ինչպես գառը գայլերի մեջ:

Ապա փարան մուֆրիի (հոգևոր առաջնորդ) մոտ. նա կանչեց Սուրբ երիտասարդին, հորդորներով խրատեց նրան ու խոստացավ բազում պարգևներ և փառք, բայց չկարողացավ նրան սասանել և հեռացնել Քրիստոսի սիրուց: Ապա սպառնաց նրան զանազան փանջանքներով, բայց կրկին չկարողացավ նրան վախեցնել. քանի որ Սուրբ Նոգին բնակվում էր նրա մեջ և զորացնում էր, զվարթ և պայծառ դեմքով անահ ու աներկյուղ պարասխան էր փալիս նրանց յուրաքանչյուր հարցին: Դանիշմանն իր մոտ կանչեց Սուրբ Պարոն Լույսին և ասաց. «Արի՛, դարձի՛ր դեպի մեր օրենքը. քեզ կորդեգրեմ - , բազում պարգևներով կմեծաբեմ և քեզ միշտ կհիշենք մեր ուրբաթ օրվա աղոթքում»:

Սուրբ Պարոն Լույսն ասաց. «Ես քրիստոնյա եմ և քրիստոնյա ծնողների գավակ, ձեր օրենքը չեմ ընդունում»:

Ամբարիշտը, բարկանալով ապրակեց Սուրբի այսին, իսկ նա խնդությամբ մոտեցնելով մյուս այսին՝ ասաց. «Նալվածի՛ր իմ մյուս այսին երեք անգամ՝ մեր Տեր Նիսուս Քրիստոսի հրամանի համաձայն. «Եթե մեկը ապարկում է այսինդ, մյուսն էլ մոտեցրու» (հմմտ. Մարթ. Ե. 39):

Երբ չկարողացան հաղթել նրան և հեռացնել Քրիստոսի սիրուց, փարան պարոն

Մանճախի մոյր: Պարոնը շար ջանաց աղերսելով և պարգևներ խոստանալով համոզել նրան, սակայն չկարողացավ. բարկությամբ սպառնաց նրան, սակայն -Քրիստոսի սիրուց չկարողացավ հեռացնել: Ապա նրան հանձնեց դահճապետին, որը փարավ բանր, երեք օր ուրբերը կոճղի մեջ կարծրացրին: Երեք օր հետո նրան կրկին փարան բռնավորների պայան և համոզիչ շար խրատներ փվեցին նրան. «Նուացի՛ր քրիստոնեությունից և հավապա՛ մեր օրենքներին»: Նա բացարձակ չէր լսում նրանց, այլ հաստատում և աներեր էր մնում -Քրիստոսի հավաքի մեջ: Դարձյալ հրամայեցին փանել բանր, և շար անգամ հավաքվում էին բոլոր այլադավանները, ինչպես կաթաղի գազան հարձակվում նրա վրա: Ոմանք հորդորում էին, ոմանք ձեռնակոծում, ոմանք գլխին էին հարվածում, իսկ մյուսները թթում էին երեսին: Միմյանց վրա գրոհելով՝ բարձր ձայնով աղաղակում էին՝ ըստ իրենց օրենքի, սակայն ամենևին չկարողացան սասանել -Քրիստոսի երանելի նոր նահապարակին:

Իշխանի հրամանով դահճապետը բռնությամբ դուրս բերեց և խլեց նրանց ձեռքից, փարավ բանր: Բազմաթիվ քրիստոնյաներ, քահանաներ, ժողովուրդներ և հասակակից պապանիներ գնում էին երանելի երկրասարդ Պարոն Լույսի մոյր և մշտապես քաջալերում էին նրան: Եւ նա գվարթ սրտով, պայծառ դեմքով և ամուր հավաքով պապասխանեց ամենքին. «Ինձ համար հոգ մի՛ արեք, ես պապրասսս եմ մեռնել -Քրիստոսի սիրո համար, բնավ չեմ երկնչում նրանցից և չեմ ուզում նրանց պարգևները, եթե սրով կտրեն գլուխս կամ կրակով այրեն մարմինս, ես պապրասսս եմ -Քրիստոսի սիրո համար: Բայց եթե դուք կարող եք դրամով կամ աղաչանքով ազատել ինձ նրանց ձեռքից, բարի, ապա թե ոչ պապրասսս եմ մեռնելու և դուք աղոթքներում չմոռանաք ինձ»: Բայց Տիրոջ փաճարում քահանաները և մարդիկ անդադար և մշտապես աղոթում էին նրա՝ -Քրիստոսի սուրբ վկայի համբերության համար:

Իսկ այլադավանները մշտապես գնում էին բանր և խրատում էին նրան, հորդորում էին զանազան խոսքերով, ահաբեկում էին նրան, բայց չէին կարողանում խաբել -Քրիստոսի սիրելիին: Նուովարի հինգից մինչև մայիսի 15-ը, մշտապես հալածում նրան, չարչարում բանրում՝ կապանքներով և փարբեր կտրանքներով, սակայն չկարողացան համոզել: Սուրբ երկրասարդ Պարոն Լույսը կրկին ու կրկին զորանում էր Սուրբ Նոգով և հաստատում էր -Քրիստոսի հավաքի մեջ:

Տեսիլքում նրան երևաց մեր Սուրբ Նայր Գրիգոր Լուսավորիչը և քաջալերելով մխիթարեց նրան և ասաց. «Հաստատում և ամուր եղիր -Քրիստոսի սիրո մեջ և բացարձակապես մի՛ երկնչիր նրանց սպառնալիքներից, քանի որ -Քրիստոս Աստված միշտ մեզ հետ է»: Եւ Աստծո հրեշտակները մանուկների ոման հայտնվում և քաջալերում էին նրան բանրում: Նկտա Մեր Տեր Նիսուս -Քրիստոսը հրեշտակների գործով երկնքից իջնում էր բանր և զորացնում իր ծառային՝ Սուրբ Պարոն Լույսին: Ծնողները շար վշտացան և բազմիցս փորձեցին, բայց չկարողացան ո՛չ աղերսանքներով, ո՛չ էլ կաշառքով ազատել այլադավանների ձեռքից: Դարձյալ նավով գնացին Կոստանդնուպոլիս և փնտրեցին

թագավորին. վերցնելով թագավորի նամակը՝ վերադարձան Կաֆա: Տանելով նամակը՝ հանձնեցին բռնավորներին: Նրանք, բարկությամբ լցվելով, որոշեցին կան դարձի բերել, կան սպանել:

Այլագգիները հավաքվեցին, գնացին դարավորի աղյան և ասացին նրան. «Մեզ հանձնիր երիտասարդ Պարոն Լույսին՝ կան դարձի կբերենք, կան կսպանենք, որպեսզի քրիստոնյաներից ոչ մի նախարինք չլինի, քանի որ սասարիկ նախարինք է մեզ, որ երիտասարդ մի քրիստոնյա հաղթի մեզ ամենքիս»:

Այդ ժամանակ դարավորը հրամայեց գնալ ու հանել նրան բանրից և բերել իր մոտ. և նրան հանեցին բանրից և հարց ու փորձ անելով՝ համոզվեցին, որ նրա հավաքը Քրիստոսի հանդեպ անսասան է և հասարարուն: Դարավորը գլխարման վճիռ կայացրեց, եթե չդառնա դեպի Մոռեմեդի օրենքը: Եւ դաժնապես բռնելով երիտասարդին՝ կապեց և տարավ քաղաքի իշխանի մոտ: Իշխանը շատ ջանք գործադրեց՝ խրատելով ու վախեցնելով. վերցնելով 500 կարմիր դահեկան՝ դրեց նրա առաջ և ասաց. «Միայն խոսքով ասա, որ հավարում ես մեր օրենքներին և փրկվիր մահվանից, ու հետո ծածուկ պահիր քո հավարը, քանի որ երիտասարդ ես, խնայիր քեզ»:

Սուրբ երիտասարդ Պարոն Լույսը պարասխանեց. «Ես պարբասար եմ մեռնելու Քրիստոսի անվան համար»: Երբ իշխանը տեսավ որ դարձի չի գալիս, հրամայեց գլխարել նրան: Եւ նրան տարան գլխարման վայրը, իսկ Սուրբ երիտասարդը ուրախությամբ էր գնում մահապարժի կարարումը: Ասքծու հրեշտակների բանակները շրջապարեցին, և մեր Տեր Տիսու Քրիստոս հայտնապես գնում էր նրա առջևից և ցույց էր տալիս նրան անթառամ պտակը, իսկ սարանան իր բոլոր դերերով հեռվում կանգնած, կրճարում էր արամները և ողբում իր կործանումը, որ պարտվեց մի երիտասարդից: Հրեշտակների բանակը ուրախանում և զվարճանում էր Սուրբ մարտիրոսության ու նոր նահապարկության համար:

Երեք տեղ փոխեցին, գուցե երկնչեր, բայց չվախեցավ: Դահիճը, վերցնելով սուրբ, երեք անգամ վեր բարձրացրեց և ասաց. «Ահա գլխարում եմ քեզ, եթե դարձի չգաս»: Սուրբը ասաց. «Բազմիցս ասացի ձեզ, որ ես քրիստոնյա եմ և ձեր օրենքը չեմ ընդունում»: Այլա գլխարեց երանելի երիտասարդին:

Այդ ժամանակ երանելի Սուրբ նահապարկը ավանդեց հոգին Ասքծու ձեռքը. և անուշ հոտ բուրեց Սուրբ մարմնից և լցրեց ամենքի քիմքը: Քրիստոնյաներն ուրախանալով՝ փառք և գոհություն էին տալիս համբերություն փողին: Բայց Սուրբ մարմինը վերցնելու հրաման չտվեցին, այլ հրամայեցին երեք օր թողնել անթաղ. և այդպես անթաղ Սուրբ նշխարները ընկած էին փողոցում, և երկու տաճիկ գնացին լրբությամբ և ուրքով հարվածեցին երանելու գլխին և պարտուհավեցին Տիրոջից: Մեկը գնաց ծովափ, որպեսզի լվանա արյունը, որի մեջ թաթախվել էր ուրքը, այդ պահին ընկնելով խեղդվեց ջրում, իսկ մյուսի ուրքը չորանալով՝ գոսացավ (անդամալույծ դառնալ):

Գիշերը պայծառ լույս ծագեց երանելու Սուրբ նշխարների վրա, և հաջորդ օրը չէին

համարձակվում փնտրել Սուրբ մարմինը: Բայց ծնողներն ու օրար հավաքարիմ փղամարդիկ մոտեցան քաղաքի բղեշխին և խնդրեցին երանելի երիտասարդի մարմինը: Եւ վերցնելով՝ փարան Սուրբ Նովակիմի և Աննայի վանքը և այնպեղ ամփոփեցին Սուրբ նշխարները:

Նահապակության ժամանակ պայծառ լույս իջավ Սուրբ մարմնի վրա և այլևս չհեռացավ նրանից՝ մշտապես մնալով նրա վրա: Ողջ ճանապարհին գնում էր Սուրբ նշխարների վրա, մինչև փանելով ամփոփեցին փապանում: Թաղման ժամանակ զարմանալի նշան երևաց երկնքում՝ արեգակի նման, քանզի լույսը երևում էր կամարածև, և լուսավայր ամպեղեն խաչը եկավ Սուրբ երիտասարդի վրա: Աստծու հրեշտակները իջնելով՝ ողջագործում էին երանելի նոր մարտիրոսի Սուրբ մարմինը: Սուրբ վկային փեսնելու համար՝ հավաքվեցին բոլոր քրիստոնյաները, քահանաները, ժողովուրդները, ֆռանկները և հռոմեները, անգամ հրեաներն ու այլազգիները: Բոլորը հիանում և փառք էին փալիս Աստծուն: Եւ բազմությանը երևաց սքանչելի փեսիլքը, որ պարմում էին նրա մասին:

Եւ ևս անպիպան Վրթանեսս՝ վարդապետների մեջ նվաստս և քարոզիչներից վերջինս, ականաքես եղա այս ամենին և անմաքոր բազուկներովս գրկեցի և դրեցի փապանի մեջ, և ըստ իմ մթագնած մարքի կարողության՝ գրեցի այս պարմությունը:

Աշխարհաբարի վերածեց
Անդրանիկ սրկ. Նովհաննիսյանը

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐՄԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱՐՍԱՑՆՈՂ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

*Մարտենագիտություն «Էջմիածին» ամսագրի (1974-2008), կապիտալ՝
Տ. Արարատի բաժանում Պողոսյան, խմբագիր՝ Գևորգ Տեր-Վարդանյան,
Ա. Էջմիածին, 2012, 480 էջ, (թուղթը՝ օֆսետ 60x84 1/8,
ծախար՝ 30 տպ. մատուշ, կապիտալ կոշիկ, տպագրված՝ 300)*

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտոնական գլխավոր պարբերականը «Էջմիածին» ամսագիրն է: Ինչպես Մայր Աթոռի հոգևոր, վանական-վարչական, կրթական-կազմակերպչական պարասխանաբար աշխարանքների սկզբնավորությունը, այնպես էլ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակությունը կապվում են Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Զ.-ի անվան և գործունեության հետ:

Ամսագիրը լուսաբանում է Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանության, Սփյուռքի և ներքին թեմերի եկեղեցական կյանքը, անդրադառնում է միջեկեղեցական հարաբերություններին, միջազգային կրոնական և խաղաղության հարցերին՝ կարեւորելով դրանց ոչ միայն ազգային-եկեղեցական, այլև միջեկեղեցական, միջպետական նշանակությունը: Ամսագիրն առաջիններից էր, որ Սփյուռքի և Հայրենիքի միջև սրելով է համագործակցության կամուրջ, ջարագովել է ներգաղթը: 1940-ականների վերջերից արքայապարկել է հոգուր խաղաղության համաշխարհային շարժման սրելովման, և այժմ ևս պարբերաբար անդրադառնում է հիշյալ շարժմանը: Շարունակաբար տպագրում է Հայոց հայրապետների կոնդակները, շրջաբերականները, քարոզները, ճառերը, որոնք գաղափարական, բովանդակային և արքայապարկչաձևերի առումով ժամանակի եկեղեցական մարտնչագիտության գոհարներ են, շոշափում են հայ ազգ-եկեղեցական կյանքի նշանակալի իրադարձություններ (էջ 5):

Այս առումով չափազանց գովելի է, երբ «Էջմիածին» ամսագրի առաջին 30-ամյակի մարտնչագիտության հրատարակումից հետո Արժանապարկիվ Տ. Արարատի քին, Պողոսյանը հայագետների սեղանին է դնում «Էջմիածին» ամսագրի հաջորդ 35-ամյակի մարտնչագիտությունը: Հարկապես արժեքավոր են դառնում այս և նման աշխարանքները, երբ հաշվի ենք առնում, որ ոչ վաղ անցյալում (Ի. դարի 70-ականներին) սկսվեց

պարբերականների մատենագիտությունների կազմման աշխատանքները: «Էջմիածին» ամսագրի առաջին 30-ամյակի մատենագիտությանը նվիրված գրախոսականում Խ. Աղաջանյանը գրում է. «Գովելի է ո՛չ միայն կապարված աշխատանքի արժեքավորության, այլև մեր մշակութային կյանքում կարևորություն ներկայացնող գործի սկզբնավորումն արմատավորելու խմաստով: Նայքնի է, որ, ունենալով պարբերականների հրապարակման մեծ և վաղեմություն ունեցող ավանդներ, մենք չունենք այդ ավանդներին գուցակշռող պարբերականների մատենագիտական ցանկեր: Ահա այս խմաստով է, որ ընդգծվում է հրապարակված աշխատության նշանակությունը»¹:

«Էջմիածին»-ը «Արարապ» ամսագրի հայագիտական ավանդույթների ժառանգողն ու շարունակողն է, և անհրաժեշտագույն ինչպես «Արարապ»-ը, «Էջմիածին»-ը ևս պետք է ունենա իր լիակատար մատենագիտությունը², «որովհետև պարբերականի մատենագիտությունը, իսկապես, բանալի է, առանց որի նրա պարունակած թանկարժեք նյութի գործածման արդյունավետությունը խիստ ցածր է: Այլ կերպ ասած՝ մատենագիտություն չունեցող պարբերականը նման է գանձարանի, որի դուռը կողպված է, կողպեքն էլ բանալի չունի: Այսինքն՝ ծանրակշիռ և լուրջ պարբերականի մատենագիտություն կազմելը նշանակում է նրա բանալիի պարբերապատմ» (Էջ 5):

Գրախոսվող սույն հատորը «Էջմիածին» ամսագրի 35-ամյա շրջանի (1974-2008) օրագրություն-վավերագրումն է: Լինելով «Արարապ» ամսագրի հայագիտական ավանդույթների շարունակողն ու ժառանգողը, մինչև օրս ամսագրին իրենց աշխատակցությունն են բերել բազում մեծավասարակ հայագետներ, Մայր Աթոռի շար ու շար միաբաններ թե՛ Նայաստանից և թե՛ սփյուռքից, Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամներ, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի դասախոսներ, ճարտարապետներ, գիտության և արվեստի ներկայացուցիչներ, Պետական համալսարանի Մատենադարանի և ԳԱ Ակադեմիայի մրավորականներ և անվանի այլ գիտնականներ և՛ հայրենիքից և թե՛ արտերկրից:

Կարելի է ասել, որ Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրն ունի եկեղեցական, կրոնական, պարամական, բանասիրական և հայագիտական բնույթ³:

Ներկա մատենագիտության կազմող-հեղինակն օրագրության տեսքով ներկայացնում է գրեթե յուրաքանչյուր օրվա իրադարձություն, որոնք դրսևորվում են այցելությունների (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 62), տոնակատարությունների (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 949), ժամանակ առ ժամանակ կարդացված դասախոսությունների (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 1200), հաճախ հովվապետական և հովվական այցելությունների (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 2487), Մայր Աթոռ ժամանած հյուրերի (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ

1 Խ. Աղաջանյան, «Էջմիածին» ամսագրի մատենագիտական ցանկը, «Էջմիածին», 1974, ԺԲ., էջ 52:

2 «Արարապ» ամսագրի լիակատար (1868-1919) և «Էջմիածին» ամսագրի առաջին 30-ամյակի (1944-1973) մատենագիտությունները կազմել է Սեդա Կոմիտյանը:

3 Տե՛ս Նաթիպյան Արթուր, Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագրի հրապարակության երեսնամյակը, «Էջմիածին», 1975, Բ., էջ 4-21, Տեր-Միքայելյան Նուբար, «Էջմիածին» ամսագրի հրապարակման 50-ամյակի առթիվ, «Էջմիածին», 1994, ԺԱ.-ԺԲ., էջ 81-86, Ի գիտություն, «Էջմիածին», 1980, Ա., էջ 27, Գերագույն հոգևոր խորհրդի որոշումը, «Էջմիածին», 1985, Ա., էջ 8:

1062), թեմակալ առաջնորդների (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 7198), սփյուռքի նշանավոր գործիչների (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 1079), բայց առավելապես Մայր Տաճարում և Ս. Էջմիածնի տաճարներ եկեղեցիներում մատուցած Ս. Պատարագների և մատուցող հոգևորականների մասին տեղեկություններ հաղորդելով (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 1131): Այս տեղեկությունները, որոնք առաջին հայացքից թվում են երկրորդական, իրականում շատ անհրաժեշտ են դառնում, երբ անհրաժեշտ է լինում անդրադառնալ, որևէ եկեղեցականի և կամ Մայր Աթոռ ժամանած որևէ բարձրաստիճանի եկեղեցականի և կամ քաղաքական գործչի կենսագրությանը: Այս տեղեկություններին փորձաքննելով է, որ կարողանում են հետևել որևէ մեկի կյանքի ժամանակագրությանը, առանց բուն ամսագրերը ձեռքից տակ ունենալու: Ներկայումս ամսագիրը, Մայր Աթոռի տարեգրությունը լինելով հանդերձ, նաև նրա կյանքի օրագրությունն է, որտեղ պարզվում են Մայր Աթոռի ներքին և արտաքին կյանքի բոլոր իրադարձությունները՝ օր, ամիս և տարի կտրվածքով (էջ 10): Կիրառելով նշյալ սկզբունքը մատենագիտության հեղինակին հաջողվել է, որ միայն մատենագիտությունը ձեռքի տակ ունենալով կարող են հետևել ոչ միայն հայրենիքում տեղի ունեցող իրադարձություններին, այլև հաշվի առնելով, որ ամսագրի գրեթե յուրաքանչյուր համարում կան հայրապետական կոնդակներ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 1164), ողջունագրեր (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2284), հեռագրեր (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2291), մահագրականներ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2479), Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և այլ եկեղեցիների հոգևոր պատրիարքի միջև փոխանակված գրություններ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2598) և տարբեր տոների առիթներով հղված ողջունագրեր (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2605), սփյուռքում կատարված՝ օտար միջավայրում հայկական նկարագիրը պահպանելու համար կարևոր դեր ունեցած տարբեր իրադարձություններ, Սրբոց Վարդանանց և Ամենայն Հայոց Հայրապետի անվանակոչության տարեդարձի տոնակատարությունների նկարագրություններ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2746), եկեղեցիների հիմնարկներ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 3273), Մեծ Եղեռնի տարեկիցներին նվիրված գիտաժողովներ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 3307), հայ գրի ու գրականության զարգացումը խթանելու և այլ միջոցառումներն սփյուռքի գործունե մասնակցությունը և այլն «Էջմիածին» ամսագիրը դառնում է նաև աշխարհասփյուռ հայության կյանքի տարեգրությունը, որտեղ արձանագրված են նաև Մայր հայրենիքի թեմերում կատարված իրադարձությունները՝ ձեռնադրություններ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 3398), եպիսկոպոսական պատարագներ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 5682), հովվական այցելություններ և մեր թեմական-եկեղեցական կյանքի այլ դրսևորումներ (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 2942) (էջ 11):

Մատենագիտության մեջ առկա է միջեկեղեցական բոլոր կապերի (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 3246), սեմինարների (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 5376), ժողովների (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 5514), հովվապետների կամ նրանց ներկայացուցիչների հանդիպումների (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 5628), Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 5632), վերջին շրջանում նաև Սևանի Վազգենյան հոգևոր դպրանոցի (օր.՝ նկարագրություն Ն^ժ 5633) և Կալկաթայի Մարդասիրաց ճեմարանի (օր.՝ նկարագրություն

Նժ 6765), հայրենի և օտար գիտնականների հետ ճանապարհականների հանդիպումների ու դասախոսությունների (օր.՝ նկարագրություն Նժ 231), հանդեսների և այլազան միջոցառումների, Նոգետո ճանապարհի կյանքում կարևոր տեղ ունեն ավարածների (օր.՝ նկարագրություն Նժ 313) և վարդապետական թեզերի (օր.՝ նկարագրություն Նժ 2518) պաշտպանությունների վերաբերյալ ծանոթագրություններ, որոնց շնորհիվ իմանում ենք, թե գիտական ինչ թեմաներ են արժարժեկ-մշակել ուսանողները և հոգևորականները, երբ են կարարվել միջոցառումները, հանդիպումները, ավարածների պաշտպանությունները և դրանց թեմաները (Էջ 11):

Ամսագիրը հետևողականորեն անդրադարձել է թե՛ հայրենիքում և թե՛ սփյուռքում կարարված ձեռնադրություններին (օր.՝ նկարագրություն Նժ 2592), ի Տեր հանգամ հոգևորականների մահագրականներին (օր.՝ նկարագրություն Նժ 2705), որոնց նկարագրության մեջ ծանոթագրվում է ձեռնադրության և կամ մահվան, ժողովների, Գերագույն հոգևոր խորհուրդի գումարման (օր.՝ նկարագրություն Նժ 3152), քարապետակ հարցերի, կարգալուծությունների (օր.՝ նկարագրություն Նժ 499) և այլնի վերաբերող վճիռների օրը, ամիսը և տարին: Այսպես կրեդիտությունները կարևոր արժեք ունեն՝ առանց ամսագիրը բացելու ճշտել որևէ մեկի ձեռնադրության կամ մահվան և կամ որևէ ժողովի կամ վճռի ու կարգալուծության օրը (Էջ 11):

Մարենագիտության հեղինակը փորձել է հնարավորին չափ հարազատ մնալ «Արարար»-ի և «Էջմիածին» մարենագիտությունների սկզբունքներին (Էջ 11), որպեսզի օգտվողի համար անտեղի դժվարություններ չառաջանան և խուսափի նախորդ մարենագիտությունների հնարավոր տարբերություններից: Ինչպես նաև հեղինակը փորձել է չկրկնել ամսագրի նախորդող մարենագիտությունների սխալները⁴ (Էջ 12):

Տ. Արարար քին. Պողոսյանը հետևել է մարենագիտությունների կազմման ժամանակագրական-այբբենական սկզբունքին⁵, ըստ տարիների, ամեն տարվա մեջ՝ հեղինակների և անհեղինակ միավորների վերնագրերի այբբենական կարգով (Էջ 11):

Մարենագիտության 8239 նկարագրությունների ճնշող մեծամասնությունն ունի ծանոթագրություն, որտեղ ներկայացված են հոգվածներում առկա ենթավերնագրերը (Բվնդ. հապավումով) (Էջ 12): «Արարար»-ի և «Էջմիածին» ամսագրի առաջին 30-ամյակի մարենագիտությունների մեջ սրանք բերվել են մասնակիորեն և կամայականորեն, իսկ ներկա մարենագիտության մեջ հեղինակը նյութի մեջ առկա բոլոր ենթավերնագրերը վերաբարդել է (օր.՝ նկարագրություն Նժ 526), որպեսզի ընթերցողն ամբողջական պարկերացում ստանա հրապարակման վերաբերյալ: Ի դեպ, որպեսզի ծանոթագրություններում առանձնապես բուն հոգվածագրի ենթավերնագրերը և իր՝ մարենագիտության կազմողի ծանոթագրությունները, վերջիններս սկսվում են նոր տողից (օր.՝ նկարագրություն Նժ 595): Նոր տողից դրված ծանոթագրություններով հեղինակը

4 «Էջմիածին» ամսագրի նախորդող մարենագիտության մեջ եղած թերությունների մասին տես **Խ. Աղաջանյան**, «Էջմիածին» ամսագրի մարենագիտական ցանկը, «Էջմիածին», 1974, ԺԲ., էջ 52-54:

5 Նշյալ սկզբունքի լրջության և ժամանակի ընթացքում կյանքի քննությունը բուն լինելու մասին տես **Խ. Աղաջանյանի** նշված հոդվածը (Էջ 53):

փորձել է առավել հստակ պարկերացում փալ այն հոգվածների մասին, որոնց վերնագրերը լիովին չեն բացահայտում նրանց բովանդակությունը (էջ 12):

Ամսագրի յուրաքանչյուր համար ունի «Մայր Աթոռում», հեղագայում, «Եկեղեցական բն. լուրեր» բաժինը, որտեղ արտացոլված նյութերը նախորդ մարտնագիտություններում արված են կամայական ընտրությամբ՝ երբեմն անկարևոր համարելով ու բաց թողնելով փառքեր օրերի և հանդիսությունների նկարագրություններ: Իսկ հեղինակը համառոտ կերպով մեջբերել է դրանք բոլորը՝ հաղորդումների կարևորությունը որոշելը թողնելով ընթերցողին և ապագային, որպեսզի ամսագիրը ձեռքի փակ չունեցողն իմանա կարարված ամեն ինչի մասին՝ թե այսինչ օրն ի՞նչ է փեղի ունեցել Մայր Աթոռում կամ հոգևոր ճանարանում, ո՞վ է այցելել Մայր Աթոռ, ո՞վ է այստեղ պարարագել և այլն (օր.՝ նկարագրություն Ն^{օր} 673) (էջ 12): Պարբ է ասել, որ այս բաժինը նախապես ամսագրում եղել «Մայր Աթոռում, Եկեղեցական բն. լուրեր» խորագրով, սակայն փարինների ընթացքում ամսագրի խմբագրակազմի փոփոխության հեղուանքով խորագրից դուրս մնաց «Մայր Աթոռում» հարվածը՝ թեև բովանդակությունը մնաց նույնը, սակայն որպեսզի այս նյութերը գերելվեն մի փառի («Մ») փակ, հեղինակը անկյունավոր փակագծերի մեջ վերականգնել է [Մայր Աթոռում] խորագիրը (օր.՝ նկարագրություն Ն^{օր} 1991):

Ամսագրում հաճախ կարելի է հանդիպել «Թեմական կյանք» և «Էկումենիկ կյանք» խորագրերի, որոնց ներքո եղած հոգվածները մեծավ մասամբ անհեղինակ են: Մարտնագիտության հեղինակն այս խնդիրը լուծել է հեղույալ կերպ. եթե նյութերը հեղինակի կամ դիվանի ստորագրություն չունեն, գերելված են նշյալ խորագրերի փակ (օր.՝ նկարագրություն Ն^{օր} 1235), իսկ եթե ստորագրված են և հեղինակի անուն ունեն, ապա նկարագրված են հեղինակի անվան ներքո: Ինչպես յուրաքանչյուր ամսագրում, այնպես էլ «Էջմիածին» ամսագրում որոշ հոգվածագրեր հանդես են եկել ծածկանուններով, անձնանունների կրճար գրության ձեւերով, իսկ հաշվի առնելով համայնավարության փարիններին եղած խիստ գրաքննությունը և կրոնական ամսագրին թղթակցելու «հեղուանքներ» նույնիսկ որոշ հեղինակներ հանդես են եկել ընդհանրապես այլ ազգանունով (օր.՝ նկարագրություն Ն^{օր} 935): Մարտնագիտության կազման ժամանակ հեղինակը փորձել է հնարավորության դեպքում վերականգնել հեղինակների կրճար գրված (օր.՝ նկարագրություն Ն^{օր} 1560) կամ ընդհանրապես չգրված անունները (օր.՝ նկարագրություն Ն^{օր} 1188):

Ամսագրում հրարարակվել են փառքեր հեղինակների բազմաթիվ հոգվածաշարեր, վերջիններիս նկարագրությունն արվել է ըստ փարինների: Օրինակ, եթե որևէ հեղինակի հոգվածաշարը լույս է ընծայվել մեկ փարվա փառքեր համարներում, ապա նույն փարվա շարքում այն սրացել է մի նկարագրություն, իսկ եթե հոգվածաշարը շարունակվել է նաև հաջորդ փարի, ապա այն նոր համարով նորից է նկարագրվել՝ այս անգամ արդեն փլյալ փարվա մեջ (էջ 12):

Արդեն խաղեց, որ ամսագիրը հաճախ է անդրադարձել մահագրականների և կենսագրականների: Մարտնագիտության մեջ նկարագրման գլխավոր սկզբունքներից է հոգվածագրերին ներկայացնել ազգանուն անուն հաջորդականությամբ: Սակայն հա-

ճախ կենսագրականների և մահագրականների դեպքում գրված է անուն ազգանունը՝ հարկապես հոգեուրակականների անունները գրելու պարագային, որը ունի իր հատուկ ընդունված ձևը: Պահպանելով նկարագրման հիմնական սկզբունքը՝ հեղինակը այսպիսի դեպքերում հրապարակումը ցանկել է ազգանուն-անուն կարգով (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 951) (Էջ 12):

«Էջմիածին»-ը լինելով նախևառաջ կրոնական մասագիր, հաճախ փայագրել է քարոզներ: Մալեմագիություն կազմող օգրվողի գործը դյուրացնելու համար քարոզի բովանդակության մասին պարկարացում փված լինելու նպարակով նկարագրությունների մեջ բերել է նաև բնաբանները (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 1058), իսկ այն դեպքերում, երբ նկարագրության մեջ հարակ ասված է, թե որ փոնին կամ ինչ առիթով է խոսվել քարոզը բնաբանը չի ներկայացվել (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 1385): Բացի նշվածներից ամսագրում եղել են նաև անբնաբան, այլև վերնագրերի մեջ բովանդակությունը չարարացող քարոզներ. այսպիսի դեպքերում արժանապարիվ Տեր Նայր քարոզն ընթերցել և շար համառար բնորոշել-ծանոթագրել է նրա պարունակությունը: Բացի այս ամենից՝ ամեն քարոզի նկարագրության վերջում, ըստ ամսագրի փված հնարավորության, նշել է քարոզի խոսվելու օրը, ամիսը և փարին (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 2143): Վերջին եղանակը կիրառել է նաև հաղորդագրությունների, հայրապարական վճիռների, այցելությունների, կարգալուծությունների և այլ նմանարիպ նկարագրությունների մեջ՝ այսպիսով մալեմագիությանը փարով նաև օրացուցային արժեք (օր.՝ նկարագրություն ՇՊ 208) (Էջ 12):

Մալեմագիության խմբագրականում նշվում է, որ պարբերականի մալեմագիությունը նրա բանալին է, և եթե այն չկա, ապա պարբերականը կողպված գանձարան է, սակայն մալեմագիությունն էլ ունի իր բանալին, որ նրա օժանդակ ցանկերն են:

Այս գիարակցումով և առկա ավանդույթը պահպանելով՝ հեղինակը կազմել է անհրաժեշտ օժանդակ ցանկերը. Առարկայական (Էջ 417), Անձնանունների, Նղիմակների և Թարգմանիչների (Էջ 430), Տեղանուններ (Էջ 465), որոնց վերջում առանձին շարքով՝ Վանքերի, Եկեղեցիների և Անապարների անունների ցանկը (Էջ 474), որոնք շար օգրակար են փնրրվող հեղինակը, նյութը, րեղանունը արագ գրնելու րեսանկյունից (Էջ 12): Ներկա մալեմագիության մեջ, ի փարբերություն նախորդների, որոնցում հեղինակի, անձնանունի և թարգմանչի համար առանձին ցանկեր են կազմվել, որոնք դժվարացնում են մեկ մարդու մասին եղած նյութը արագ և շուր գրնելուն, ապա, ներկա մալեմագիության մեջ անձնանունները գերեղված են մեկ ցանկի մեջ, այսինքն որևէ անուն ազգանվան րակ կարող եք գրնել և փնրրվող հեղինակի հողվածը, և նրա կարարած թարգմանությունը և թե նրա մասին եղած նյութը, որոնք իրարից րարբերվում են համարների վրա եղած րարբերանշաններով (+*):

Պերք է ասել, որ ինչպես յուրաբանցյուր նմանարիպ ծավալուն և աշխարարար գործ, ներկա մալեմագիությունը ես չեք կարող գերծ լինել սխալներից, վրիպումներից և թերություններից: Սակայն մենք չենք կենրորարանան մալեմագիության թերություններին, քանզի հեղինակը մալեմագիության «Առաջարանում» բարեխճորեն անդ-

քաղաքձեղ է իր սխալներին, թերություններին և վրիպումներին, որոնք սակայն ցավոք հնարավոր չի եղել շրկել, որովհետև եղած վրիպակների շրկման դեպքում հիմնովին կխախտվեին թե՛ նկարագրությունների համարակարգը և թե՛ և արդեն պարբերաբար անվանացանկերը: Ուստի հեղինակը նկարաված վրիպակները ներկայացրել է առանձին (Էջ 12-13):

Բացի հեղինակի նկարած վրիպակներից ու թերություններից կան ևս որոշ դիպուդություններ, որն վստահաբար չեն արժեզրկում կարարված հսկայական աշխատարար և ժամանակարար այս աշխատանքի արժեքը: Եվ ինչպես հեղինակն ինքն է հույս հայրնում՝ նկարաված վրիպակներն ու թերությունները պետք է օգնեն, որպեսզի այս արժեքավոր աշխատանքի վերահրապարակման ժամանակ այն դարձնեն ավելի կարարյալ:

Վստահորեն կարող ենք ասել, որ այս արժեքավոր աշխատանքը հեղինակի լուծման պետք է լինի հայագիտության մեջ և լիափայլ ենք, որ այս աշխատանքը առավել կարարյալ կերպով կվերահրապարակվի 2014 թվականին՝ ընդառաջ «Էջմիածին» ամսագրի հրապարակման 70-ամյակին՝ իր մեջ ներառելով նաև ամսագրի մարենագիտության առաջին 30-ամյակի և ներկա հարորները:

Վստահ ենք, որ հընթացս այս նպարակի իրագործման՝ կարենորագույն քայլերից մեկը պետք է համարել կրոնական և հայագիտական հանդեսների մարենագիտությունների շարքում իր ուրույն րեղն գրողեցնող «Էջմիածին» ամսագրի ներկա մարենագիտությունը:

ՊԵՏՐՈՍ ՀՈՎՆԱՆՆԻՍՅԱՆ
պրոֆեսոր

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՆԱ...

ԼՈՒԻՐԵՐ

**ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԳՈՒՄԱՐՆԵՐ
ԱՄՆ ՆԱՅՈՑ ԱՐԵՒԵԼՅԱՆ ԹԵՄԻ ՊՈՔԱ ՌԱԹՈՆ ՔԱՂԱՔՈՒՄ**
(30 ապրիլ-մայիս 4)

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գաբրելին Բ. Ամենայն Տայոց Տայրապետի փնտրիչությանը, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբաններ Տ. Նարեկ արդ. Ավագյանը և Տ. Արարապ քին. Պողոսյանը ա/թ. ապրիլի 23-ին մեկնեցին ԱՄՆ Տայոց Արևելյան թեմ՝ մասնակցելու Պոքա Ռաթոն (Ֆլորիդա) քաղաքում ապրիլի 30-ից մայիսի 4-ը տևող ռոմանովի Տոգևորականաց և Թեմական պատգամավորական 111 համագումարներին: Այս ամենամյա համագումարներին Մայր Աթոռի ներկայացուցիչների մասնակցությունը այլևս դարձել է ավանդույթ: Այս տարի ևս Մայր Աթոռի ներկայացուցիչները մասնակցեցին նշյալ համագումարներին:

Թեմի եկեղեցականաց համագումարն (համագումարի խորագիրն էր «Քրիստոսով ապրիր») սկսվեց ապրիլի 30-ի առավոտյան: Այն ընթացավ թեմի առաջնորդ Տ. Խաժակ արք. Պարսամյանի նախագահությամբ, որի՝ բացման խոսքից հետո Տ. Արարապ քին. Պողոսյանն ընթերցեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գաբրելին Բ. Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի պատգամն ուղղված ժողովի մասնակից եկեղեցականներին:

Այնուհետև համագումարը շարունակվեց Մայր Աթոռի հյուր-հոգևորական Տ. Նարեկ արդ. Ավագյանի «Վանականություն Տայսարանի մեջ՝ մութքը, զարգացումը, անկումը և ներկա վիճակը» խորագրով թեմայի ներկայացմամբ, որի ավարտից հետո ծավալվեց քննարկում: Այս համագումարի մասնակիցների առջև «Տայ Եկեղեցին՝ գորավիզ հայ պետականությանը» խորագրով հանդես եկավ մյուս հյուր-եկեղեցականը՝ Տ. Արարապ քին. Պողոսյանը, որ զեկույցից հետո թեմի եկեղեցականների փոխում հարցերին փոխեց գոհացուցիչ պատասխաններ:

Ժողովում քննարկվելիք նյութ էր «Ինչպե՞ս գորացնել Տիկնանց միությունները», որի շուրջ եկեղեցականները արտահայտեցին իրարամերժ փնտրանքներ, սակայն ի վերջո համագումարը եկավ այն եզրակացության, որ պետք գորակցել և գորավիզ լինել Տիկնանց միություններին: Բուռն քննարկումից հետո «Ինչպե՞ս հասնել համալսարանական երիտասարդներին և ներգրավել նրանց Եկեղեցու կյանքից ներս» թեմայով հանդես եկան Տ. Վազգեն քին. Գուգույանը և Տ. Տովման քին. Տեմերճյանը: Այս համագումարի մասնակիցներին Տ. Դանիել վրդ. Ֆրնրիզյանը ներկայացրեց պատրաստվելիք սարկավազաց նոր ձեռնարկը: Համագումարի առաջին օրն ավարտվեց Խաղաղական ժամեր-

գությամբ: Նաջորդ օրը՝ մայիսի 1-ին եկեղեցականները մասնակցեցին Ս. Պարսապ-գին, ապա սկսվեց համագումարի երկրորդ օրը: Եկեղեցական Համագումարի վերջին օրը զեկույցներով հանդես եկան Լուս Ան Մաթոսյանը և Թոմաս Կարապետյանը, ապա ներկաներին իր պարգամբ փոխանցեց թեմի առաջնորդ Ս. Խաժակ արք. Պարսամյանը:

Եկեղեցականների Համագումարի ավարտից հետո մայիսի 2-4-ը փեղի ունեցավ Թեմական պարգամավորական համագումարը: Նախ մինչև համագումարի սկսվելն օրվա առաջին մասում եկեղեցականները Տիկնանց միության ներկայացուցիչների հետ մասնակցեցին Տիկնանց միության փարեկան ժողովին, որտեղ փոճեցին միասնաբար գրելով Տիկնանց միությունների աշխատանքները խոչընդոտող հարցերի պարասխան-ները: Ապա սկսվեց Թեմական Պարգամավորական համագումարը: Նյութ-եկեղեցական Ս. Նարեկ արք. Ավագյանը ներկաներին փոխանցեց Ն. Ս. Օ. Ս. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պարգամբ: Թեմական պարգամավորական համագումարի եռօրյա ընթացքում քննարկվեցին թեմին հուզող բազմաթիվ հարցեր, որոնց թվում նաև թեմի նոր կանոնադրության հաստատման հարցը, որը քվեարկության դրվելուց հետո արժանացավ ներկաների զգալի մեծամասնության հավանությանը: Ապա ներկաների առջև հանդես եկան թեմական ներքին միություններն ու կազմակերպություններն իրենց հաշվերում զեկույցներով: Համագումարն ավարտվեց փակման աղոթքով և բոլոր մասնակիցները վերադարձան իրենց համայնքներ:

Համագումարի ավարտից հետո Մայր Աթոռի ներկայացուցիչներ Ս. Նարեկ արք. Ավագյանը և Ս. Արարապ քին. Պողոսյանը մեկնեցին թեմի փարքեր ծուխեր և համայնք-ներ՝ ի մտքո ծանոթանալու թեմի համայնքների հոգևոր-եկեղեցական ներքին կյանքին:

Ս. Նարեկ արք. Ավագյանը և Ս. Արարապ քին. Պողոսյանը շուրջ մեկամսյա բացա-կայությունից հետո մայիսի 23-ին վերադարձան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Տ. ԱՐԱՐԱՏ ԲԱՆԱԿԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Ն. Ս. Օ. Ս. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Հայրապետի փնօրինությամբ, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի դիվանապետ Ս. Արշակ եպս. Խաչարյանի գլխավորությամբ մի խումբ միաբաններ՝ Գուգարաց թեմի Սպիտակի հոգևոր հովիվ Ս. Ավերիք արք. Սողոմոնյանը, ՆԵԵՄ հոգևոր պարասխանապետ Ս. Եղիշե վրդ. Ավերիսյանը և Ս. Իսահակ վրդ. Պողոսյանը սույն թվականի ապրիլի 28-ից մայիսի 5-ը մասնակցեցին Երուսաղեմի Սրբոց Նախորդանց հայոց եկեղեցու Սուրբ Զարկական արարողություններին:

Ավագ երեքշաբթի Ս. Եղիշե վրդ. Ավերիսյանը պարարագ մարուցեց Ս. Նովհան-նես Ավերաբանչի եկեղեցում՝ Ս. Նարության գավթում, որից հետո աշխարհասփյուռ համայնքներից եկած հայ ուխտավոր հավաքացյալները թափոթով ուղեորվեցին Ս. Սիմոն՝ Սրբոց Նախորդանց եկեղեցի:

Ավագ չորեքշաբթի եւ ավագ հինգշաբթի Ս. Ասրվածամայր եկեղեցում պարարագ մարտցեցին Տ. Ավերիք արդ. Սողոմոնյանը եւ Տ. Եղիշե վրդ. Ավերիսյանը:

Ավագ հինգշաբթի առավոտյան կարարվեց ժամերգություն եւ Ապաշխարության կարգ: Ապա հանդիսավոր Ս. Պարարագ՝ Կանադայի թեմի առաջնորդ Տ. Բագրար եպս. Գալստանյանի մարտցմամբ:

Կեսօրին փողի ունեցավ Ուրվվայի կարգ՝ հանդիսապերությամբ Երուսաղեմի Նա-յոց ընտրյալ պարքիարք Տ. Նուրհան արքեպ. Մանուկյանի:

Երեկոյան Երուսաղեմի գինվորյալ միաբանությունը եւ ուխտավոր աշխարհական բազմությունը եկեղեցական արարողությամբ եւ թափոթով ուխտերթ կարարեց դեպի Քրիստոսի առաջին բանդ՝ Նայոց Ս. Նրեշրակապետաց եկեղեցի, որի մոտ գտնվող՝ Քրիստոսի չարչարանքի ծառի դիմաց կարարվեց օրհնության կարգ: Եկեղեցական թա-փոթը ուղևորվեց Քրիստոսի երկրորդ բանդ:

Երեկոյան Ս. Նակոր եկեղեցում փողի ունեցավ Խավարման կարգը:

Ավագ ուրբաթ կեսօրին կարարվեց Խաչելության, իսկ երեկոյան Թաղման կարգը՝ հանդիսապերությամբ Երուսաղեմի Նայոց ընտրյալ պարքիարք Տ. Նուրհան արքեպ. Մանուկյանի:

Ավագ շաբաթ, առավոտյան Ս. Նակոր եկեղեցուց եկեղեցական ողջ դասը ուխտա-վոր հավաքացյալների հետ թափոր կազմած հարության հոգևոր երգերով ուղևորվե-ցին Ս. Նարություն եկեղեցի, ուր Ավագ Թարգմանը բացեց Ս. Նարության Տաճարի դուռը: Այնուհետև Երուսաղեմի Ամենապարիվ պարքիարք Տ. Նուրհան արքեպ. Մանուկյա-նի հանդիսապերությամբ հայոց Գողգոթայում դիմավորեցին Տաճարի Նարության մա-րտիրոս բերված կրակը, որով առաջինը ավերվեց Քրիստոսի հրաշափառ հարությունը: Այնուհետև եկեղեցական դասը հավաքացյալ ուխտավորների շքերթը հանդիսավորա-պես հարության երգերով մուտք գործեց Ս. Սիմոնի բակ, ուր թմբկահարների մասնակ-ցությամբ փողի ունեցավ քունական ազգային ներկայացում:

Կեսօրին Նայոց Գողգոթայում պարարագ մարտցեց Տ. Իսահակ վրդ. Պողոսյանը:

Երեկոյան Նայոց Ս. Նակոր եկեղեցում փողի ունեցավ ճրագալույցի արարողու-թյուն՝ հանդիսապերությամբ լուսարարապետ Տ. Սեւան արքեպ. Ղարիբյանի, եւ ապա Ս. Պարարագ՝ Տ. Ավերիք արդ. Սողոմոնյանի մարտցմամբ:

Ավագ կիրակի առավոտյան (կեսգիշերից հետո) թափոթով եկեղեցականներն ու ուխտավոր հավաքացյալները մուտք գործեցին Ս. Նարություն եկեղեցի, ուր փողի ու-նեցավ ժամերգություն, ապա Զարկական հանդիսավոր Ս. Պարարագ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի վրա՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի դիվանապետ, գերաշնորհ Տ. Արշակ եպս. Խաչատրյանի մարտցմամբ: Սրբազան Նայր Ս. Պարարագի քարոզի մեջ Վե-հափառ Նայրապետի շնորհավորանքներն ու բարեմաղթանքները փոխանցեց նորն-րիկ պարքիարք Տ. Նուրհան արքեպ. Մանուկյանին՝ մաղթելով եկեղեցաշեն գործու-նություն պարքիարք հոր գահակալության ընթացքում՝ ի պայծառություն Երուսաղեմի Նայոց Պարքիարքության:

Տ. ԵՂԻՇԵ ՎՐԴ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՆԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՅՑ ԱՄՆ ՆԱՅՈՑ ԱՐԵՒԵԼՅԱՆ ԹԵՄ

Մայիսի 7-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ծայրագույն Պարբիարք եւ Ամենայն հայոց Կաթողիկոսը հայրապետական այցով մեկնեց Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հայոց Արեւելյան թեմ՝ հրավերով թեմական առաջնորդ Տ. Խաժակ արքեպ. Պարսամյանի եւ թեմական խորհրդի:

Այցի ընթացքում Նորին Սրբությունը հանդիպումներ կունենա թեմական-վարչական կառույցների ներկայացուցիչների եւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի բարերարների հետ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՄՐԱՐԶՄԱՆ ՕՐՎԱՆ, ՆԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԵԾ ՆԱԳԹԱՆԱԿԻՆ ԵՒ ՇՈՒՇԻԻ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ՆԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԻՐԱՆԱՅՈՑ ԹԵՄՈՒՄ

Մայիսի 9-ին Վիրահայոց թեմում մեկնարկեցին համբարձման փոռին, հայրենական պարերազմի հաղթանակին եւ Շուշիի ազապագրմանը նվիրված փոռական միջոցառումները:

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին մայիսի 9-ին նշեց համբարձման փոռը: Այդ օրը Թբիլիսիի Սուրբ Էջմիածին եկեղեցում առավոտյան ժամերգությունից հետո մատուցվեց Սուրբ Պարարագ, որի ընթացքում պարարագիչ քահանան՝ Սուրբ Էջմիածին եկեղեցու հոգևոր հովիվ Տեր Սամվել Թորոսյանը քարոզխոսքում մեկնաբանեց օրվա խորհուրդը:

Քրիստոսի համբարձման փոռը, որ ողեկցվում է ժողովրդական հանդիսություններով եւ կոչվում է Զանգյուլում, շարունակվեց եկեղեցու բակում: Տոնահանդեսը Վիրահայոց թեմի «Հայարարում» կենտրոնի նախաձեռնությամբ կազմակերպել էր կենտրոնի երիտասարդաց սիրողական «Տարուն» երգի-պարի խումբը՝ պարուսույց Նարինե Ղուշյանի գլխավորությամբ:

Սուրբ Էջմիածին եկեղեցու բակում հավաքվել էին ծաղկեպսակներով զուգված աղջիկներ ու հարսներ, երիտասարդներ ու բազմաթիվ հավաքացյալներ: Եկեղեցու լուսարարապետ Տեր Մանուկ քին. Զեյնալյանը խոսեց օրվա խորհրդի մասին եւ բոլոր համբարձումներին շնորհավորեց իրենց անվանակոչության փոռի առթիվ: «Համբարձում յայլա» մեղմանուշ երգի մեղեդու ներքո սկսվեց ժողովրդական փոռահանդեսը, որին իրենց մասնակցությունն էին բերել «Հայարարում» կենտրոնի «Տարուն» երիտասարդաց երգի-պարի խումբը, «Զեյրան», «Անի» եւ «Վանք» պարային համույթները, մեծական պարերը Անի Ղուշյանը, Ռուբեն Ոսկանյանը եւ հովհաննես Շահնազարյանը:

Կենդանի ծաղիկներ էին դարձել «Հայարարում» կենտրոնի «Սուրբ Մովսես Խորենացու» անվան նախակրթարանի սաները, որ փոռահանդեսին առանձին գեղեցկություն հաղորդեցին իրենց փայլուն արտասանություններով եւ նագելի պարով: Բացելով ժո-

դովրդական փոնահանդեսը՝ Թֆիլիսիի թիվ 104 դպրոցի աշակերտուհի Լիզա Թորոսյանի ներկայացմամբ փարածվում էր հայկական ժողովրդական երգն ու պարը ու բոլորին հրավիրում Նամբարձման փոնահանդեսի, որը լինելով հայ ժողովրդի ավանդական փոներից մեկը՝ նաև պես-պես ծաղիկների փոն է, զարնանային գեղեցկության զարթոնք:

Նայրենական մեծ պատերազմի հաղթանակին և Շուշիի ազատագրմանն էր նվիրված մայիսի 9-ին Վրաստանի հայ նկարիչների միության նախաձեռնությամբ և Վիրահայոց թեմի Սամցխե-Ջավախքի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդության հովանավորությամբ Ախալքալսկի գեղարվեստի դպրոցում կազմակերպված Նայոց Մեծ Եղևնի 98-րդ փարելիցի առթիվ «Նայոց Գողգոթա» ցուցահանդեսը, որի բացման արարողությանն իրենց ներկայությունն էին բերել Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Վազգեն եպս. Միրզախանյանը, Սամցխե-Ջավախքի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդ Տ. Բաբգեն արդ. Սարիխյանը, Վրացական Ուղղափառ Եկեղեցու Ախալքալսկի միությունիւր Նիկողոզը, Ախալքալսկի շրջանային վարչության նախագահ Նաիրի Իրիցյանը և այլք:

Ցուցահանդեսը բացեց և Շուշիի ազատագրման ու Մեծ Նաղթանակի փոների կապակցությամբ ներկաներին շնորհավորեց Վրաստանի հայ նկարիչների միության նախագահ Մերուժան Շահումյանը: Օրհնության խոսքով հանդես եկավ Սամցխե-Ջավախքի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդ Տ. Բաբգեն արդ. Սարիխյանը:

Ցուցահանդեսի բացումը ողջունեցին Ախալքալսկի սակրերությունի նախագահ Նամելար Մովսիսյանը, Ջավախքի երիտասարդ նկարիչների ընկերակցության ղեկավար Նայկազուն Ղարազույանը, նկարչական դպրոցի փնօրեն Կառլեն Կարապետյանը, Վրաստանի հայ գրողների «Վերնապուն» միության նախագահ Գևորգ Մուխյանը:

Օրհնության և գնահատանքի իր խոսքում Տեր Նիսուս Քրիստոսի Նամբարձման օրվա, Մեծ Նայրենականի հաղթական ավարտի և Շուշիի ազատագրության կապակցությամբ ներկաներին շնորհավորեց Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Վազգեն եպս. Միրզախանյանը: Միջոցառումն ավարտվեց երիտասարդական կենտրոնի սաների ուժերով փրված համերգով:

Նույն օրը երեկոյան Ախալցխիսի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցում Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Տեր Վազգեն եպս. Միրզախանյանի հանդիսապետությամբ, Ախալցխիսի և մերձակա շրջանների հայության հոգևոր փեսու՝ Տ. Նակոբ արեղա Սահակյանի գլխավորությամբ կատարվեց երեկոյան ժամերգություն և Անդաստանի արարողություն: Նիսուս Քրիստոսի համբարձման փոնի հանդիսությամբ ներկա էին փրկական իշխանության ներկայացուցիչները և ժողովրդի հոծ բազմություն: Եկեղեցու բակում Շուշիի ազատագրման և Նամբարձման փոների առթիվ փրկյալ ունեցավ ազգագրական երգերի ու պարերի համերգ, որը կազմակերպել էր Ախալցխիսի Նայկական երիտասարդական կրթամշակութային կենտրոնը:

Միջոցառման ավարտին ներկաներին բաշխելով իր օրհնությունը՝ Վիրահայոց թեմի առաջնորդը շնորհավորեց Շուշիի ազատագրման և Նայրենական պատերազմի հաղթանակի կապակցությամբ:

Այնուհետև թեմակալ առաջնորդը ուղեկիցների հետ միասին այցելեց Ախալցխայի Վահրամ Գայֆեհյան սպեղծագործողների միություն, որպեսզի կայացավ հանդիպում արվեստի հայ գործիչների, մրավորակաժողովի և արվեստի համայնքային ներկայացուցիչների հետ:

Տոնական մթնոլորտը Ախալցխայում շարունակվեց մինչև ուշ երեկո:

Համբարձման փոքր Բաթումի Սուրբ Փրկիչ եկեղեցում նշանավորվեց հոգևոր հովիվ Տեր Արարատ քին. Գումբայանի գլխավորությամբ մատուցած Ս. Պատարագով: Այնուհետև Հայրենական Մեծ պարերագմի հաղթանակի և Շուշիի ազատագրման կապակցությամբ Բաթումիում բնակվող վերերաններին հայ համայնքի կողմից բաժանվեցին փոխական նվերներ:

ՎԻՐԱՆՎՅՈՑ ԹԵՄԻ
ՄԱՍԼՈ ԴԻՎԱՆ

«ԱՍՊԵՏ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ» ՏԻՏՂՈՍ ԵՒ ՆԱՅՐԱԳԵՏԱԿԱՆ ՇՔԱՆՇԱՆ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ ՆԱԶԱՐ ՆԱԶԱՐՅԱՆԻՆ

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Հայոց Արևելյան թեմ կապարած հայրապետական այցի ընթացքում՝ մայիսի 10-ին, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ներկա գրնվեց ԱՄՆ Հայոց Արևելյան թեմի և Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության կազմակերպած՝ ՀԲԸՄ հոգաբարձուների խորհրդի անդամ, ազգային բարերար փառ Նազար Նազարյանի մեծարման հանդիսությունը:

Հանդիսության ընթացքում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն իր օրհնությունը բերեց փառ Նազարյանին և նրան շնորհեց «Ասպետ Սուրբ Էջմիածնի» փառքու և հայրապետական շքանշան՝ ի գնահատություն Աստվածկառույց Սուրբ Էջմիածնի հավեր պայծառությանը որդիական սիրով ու նախանձախնդրությամբ բերած բացառիկ ավանդի ու աստվածահաճո ծառայությունների: «Մենք այսօր եկել ենք Ձեզ հետ միասին գոհաբանություն բարձրացնելու առ Աստված, որ ազգիս պարգևում է այսպիսի արժանավոր գավակներ, որոնք ապրում են իրենց կյանքը նվիրումով. նվիրումով երեք հիմնական արժեքների՝ ընտանիք, Հայրենիք և Եկեղեցի: Նազար և Արքեմիս Նազարյանների կյանքը բնորոշվում է այս երեք արժեքների ընդգրկումի մեջ. ընտանեկանություն, հայրենասիրություն և եկեղեցանվիրում: ...Բարի գործը, ավերարանի խառնի համաձայն, նման է ցորենի հարկի, որ ընկնելով հողի մեջ՝ չի կորչում, չի վերանում, չի անհետանում, այլ բազմապատիկ պտղաբերում է: ...Մենք այսօր փեսում ենք մեր ազգի արժանավոր գավակների բարեգործությունների բազմապատիկ արդյունքները, որ է շին ու ծաղկող ազգային կյանք Սփյուռքի մեջ, ազատ ու անկախ հայրենի երկիր և պայծառացյալ Եկեղեցի: Հայցում ենք, որ Տերը միշտ վառ պահի Ձեր հոգիներում ընտանեկանությունը,

հայրենասիրությունը և ևկեղեցանվիրումի զգացումը, որոնցով պիտի շարունակի հարարել մեր ժողովուրդը ղեկի իր կյանքի նոր հորիզոններ, ղեկի նոր հազարամյակներ իր կյանքի», - օրհնության ու գնահատանքի իր խոսքում նշեց Վեհափառ Տայրապետը:

Տիար Նազար Նազարյանն իր սրտաբուխ նվիրավորություններով շարունակ նպաստել է Սփյուռքի համայնքային, կրթական-ընկերային ծրագրերին, միշտ եղել է հայապահպանության ջարագովն ու քարոզիչը: 1962 թ. ի վեր Լիբանանում գործում է Նազարյան դպրոցը, կառուցվել են սրահներ Բուենոս Այրեսի ՏԲԸՄ կենտրոնի, Կալիֆորնիայի ՏԲԸՄ Մանուկյան-Դեմիրճյան դպրոցի, Նյու Յորքի «Նուբար» ճամբարի համար: Նազարյան ընտանիքը կարևոր իր նպաստն է բերել Նյու Ջերսիի Ս. Թովմաս ևկեղեցու կառուցմանը, հաստատել է հարուկ հիմնադրամ, որը կրթաթոշակներ է ապահովում բարձրագույն ուսում ստացող հայ ուսանողների համար, աջակցել է Սփյուռքի տարբեր ազգապահպան ծրագրերի իրագործմանը:

1988 թ. սոսկալի երկրաշարժի օրերից սկսյալ Նազարյան ընտանիքը սատար կանգնեց նաև Տայրենիքին՝ հարկապես ՏԲԸՄ կողմից իրագործվող բազմաթիվ ծրագրերի միջոցով զորակցելով նորանկախ Տայաստանի առաջընթացին, շինությանն ու պայծառությանը: Կարևոր իրագործումներից էր Լիբանանում ՏՏ ղեկավարաբան համար շենքի կառուցումը և ընծայումը Տայրենիքին, Ջեֆերսոնի անվան գերձայնային հեղագոպությունների և կրթության ինստիտուտի հեղ համարել սրեղծված գերձայնային հեղագոպությունների կենտրոնի և Երևանի Միխիթար Տերագո անվան բժշկական համալսարանի ճառագայթային ախտորոշման և բուժման ՏԲԸՄ-ԵՊԲՏ «Լեոն և Կլաուդիա Նազարյան» ռադիոլոգիայի կենտրոնի հիմնումը: Նազարյան բարերարների հովանավորությամբ Երևանում այժմ կառուցվում է ՏԲԸՄ հայաստանյան նոր գրասենյակը:

Ազգասեր ու ևկեղեցաշեն բարերարները մշտապես սատարել են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին և Տայոց Եկեղեցուն: Նազար և Արարնիա Նազարյանների ազնիվ բարերարությամբ Տայաստանում քրիստոնեությունը պերական կրոն հռչակման 1700-ամյակի առիթով կառուցվեց Երևանի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր ևկեղեցու Ս. Տրդատ մարտոր: Նազարյան ընտանիքի առարաձեռն ընծայարերումներով Մայր Աթոռում 2002 թ. հիմնադրոգվեց Ղազարապարի սարկավագների թաղը և միաբանական սեղանարումներ, իսկ 2008 թ. կառուցվեց Դիվանարան շենքը: Տավարավոր Նազարյան ամուսիններն այսօր էլ շարունակում են գորավիզ լինել Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսին և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի կրթական, ընկերային ու հայապահպան առաքելությանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՏԱՄԱԿԱՄԳ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՁԵՌԱՄԲ ՕԾՎԵՑ ԱԲՈՎՅԱՆԻ Ս. ՆՈՎՆԱՆՆԵՍ ՄԿՐՏԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Մայիսի 14-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն հայոց Կաթողիկոսի հանդիսապետությամբ եւ ներկայությամբ հայաստանի հանրապետության նախագահ Սերժ Սարգսյանի եւ հայաստանում պաշտոնական այցով գլխավոր Բելառուսի հանրապետության նախագահ Ալեքսանդր Լուկաշենկոյի, փոդի ունեցավ Արովյանի Ս. Նովհաննես Մկրտիչ եկեղեցու օծման արարողությունը: Եկեղեցին, որի հիմնարկերը կապարվել էր 2006 օգոստոսի 24-ին, կառուցվել է փխար Գագիկ Ծառուկյանի բարերարությամբ:

Եկեղեցու օծմանը մասնակցում էին բազում հրավիրյալներ՝ հայ եկեղեցու թեմակալ առաջնորդներ, հայ հոգևորականներ, հայ կաթողիկոսության անդամներ, քաղաքական եւ հասարակական գործիչներ, Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամներ, համայն Ռուսիո Պապրիարքի առաջնորդական փոխանորդ, Վոսկրեսենսկի եպիսկոպոս Սավվայի գլխավորած պարվիրակությունը, Անդրկովկասում Պապական նվիրակ Նորին Սրբազնություն Մարեկ արքեպ. Սուլչինսկին, ԵՄԵ Բոսնի Էկոմենիկ դպրոցի փոփոխ հայր Իուան Սաուկան (Ռումին Ուղղափառ եկեղեցի):

Նորակառույց եկեղեցու առջև Նորին Սրբությունը դիմավորեցին թեմակալ առաջնորդ Ս. Առաքել եպս. Քարամյանը եւ թեմի հոգևոր դասը, մարգային ու քաղաքային իշխանությունների ներկայացուցիչները եւ եկեղեցու բարերար Գագիկ Ծառուկյանը: Ողջույնի արարողությունից հետո Վեհափառ հայրապետը եկեղեցականների թափուրով, օրհներով հավաքված ժողովրդին, առաջնորդվեց Ս. Նովհաննես Մկրտիչ եկեղեցի, ուր սկսվեց փառարկ օծման հանդիսավոր կարգը:

Սաղմոսերգությանը, աղոթքներին ու շարականներին հաջորդեց օծումը, երբ Ս. Խորան բերվեց Սրբալույս Մյուռնը, որով եւ Նորին Սրբությունն օծեց եկեղեցու Սուրբ Մեղանը: Արարողությանը մասնակից Ֆրանսիայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Նորվան արքեպ. Զաքարյանը, ԱՄՆ հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ Ս. Խաժակ արքեպ. Պարսամյանը, ԱՄՆ հայոց Արևմտյան թեմի առաջնորդ Ս. Նովհան արքեպ. Տերտերյանը, Տավուշի թեմի առաջնորդ Ս. Եզնիկ արքեպ. Պերտոսյանը, Արարաբյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Ս. Նավասարդ արքեպ. Կոնյանը, Մայր Աթոռի վանական խորհրդի նախագահ, հրապարակական բաժնի փոփոխ Ս. Նաթան արքեպ. Նովհաննիսյանը, Վայոց ձորի թեմի առաջնորդ Ս. Արքահամ եպս. Մկրտչյանը, Նոր Նախիջևանի եւ Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Եզրաս եպս. Ներսիսյանը, հարավային Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Մովսես եպս. Մովսիսյանը, Վերահայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վազգեն եպս. Միքայիլանյանը, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի դիվանապետ Ս. Արշակ եպս. Խաչատրյանը, Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ Աշոտ եպս. Մնացականյանը, Դամասկոսի հայոց թեմի առաջնորդ Արմաշ եպս. Նալբանդյանը, Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փոփոխ, Արթիկի թեմի առաջնորդ Ս. Նովհանն եպս. Մանուկյանը, Մայր Աթոռի լուսարարապետ Ս. Նովհանն եպս. հակոբյանն օծեցին եկեղեցու մկրտության ավագանը եւ բոլոր սյունները:

Նավարար արարողության Ամենայն հայոց հայրապետը ներկա ժողովրդին բերեց հայրական իր պարգամն ու օրհնությունը. «...Յոթ տարիներ առաջ Երևնավորի բարեհաճ կամբով Աբովյան քաղաքի բազմաթիվ հավաքավոր Մեր գավակների աղոթական ներկայությամբ կարարեցինք Կիար Գագիկ Ծառուկյանի բարերարությամբ կառուցվող սրբազան այս աղոթավայրի հիմնարկերի արարողությունը: Մեռնադոշն օծմամբ դրվեցին հիմքերը եկեղեցու, որը շինարարության ընթացքում բարերարի խանդավառ նախաձեռնությամբ ավելի ընդարձակվեց ու ճոխացավ: Այսօր այս բարձունքի վրա շքեղակառույց հառնել է նորակերպ եկեղեցին՝ ի սպասավորություն Աբովյանի և շրջակայքի հավաքավոր Մեր ժողովրդի:

Եկեղեցու մասին խոսելով՝ առաքյալն ասում է. «Ամբողջ կառույցը Տիրոջով վերաճում է մի սուրբ փաճարի, որի մեջ դուք էլ նրա հեր կառուցվում եք որպես բնակարան Աստծու՝ Սուրբ Հոգու միջոցով»: Նավարացեյոց համար եկեղեցական կառույցը ճարտարապետական կոթողից առավել Աստծո փունն է, որտեղ երկնառաք օրհնությունն ու շնորհներն են բաշխվում հավաքացյալներին՝ նրանց դարձնելով փաճար Սուրբ Հոգու: Եկեղեցին ճշմարիտ հավաքն է, որ միաբանում է մեզ Աստծո Որդու ճանաչողության շնորհի մեջ, ինչպես վկայում է Սուրբ Սահակ Պարթև Կաթողիկոսը: Եկեղեցու նվիրական, սրբագործող հարկի ներքո աստվածաշարական արարողությունները, Քրիստոսի կենսաբան Ավետարանի քարոզությունը հավաքացեյոց հաղորդակից են դարձնում Բարձրյալին, գորացնում հավաքով, կրթում ու դաստիարակում Կրթության պարգամներով, ոգեշնչում քաջ ու բարի գործերի, ճշմարիտ ու արդար ընթացքի, և պարզեցնում հույսն ու գործությունը՝ վերագործունքի և լուսավոր գալիքի: Դարերի հոլովությամբ մեր ժողովուրդն անցել է բազում նեղությունների ու փառապանքների, ջարդերի ու կոտորածների միջով, սակայն երբեք չի վիարվել և հույսով, հավաքով ու աղոթքով հաղթականորեն վեր է հառնել ամեն փորձությունից՝ ամենուր եկեղեցի ու դպրոց կառուցելով, կազմակերպելով ազգային-եկեղեցական իր կյանքը: Ինչպիսին էլ եղել են ժամանակները՝ անգամ օպարների Կիրապետության ծանր լծի ներքո, փորձությունների ու նեղությունների մեջ չի սասանվել եկեղեցի կառուցելու նախանձախնդրությունը մեր ժողովրդի, քանզի թեև թշնամյաց կողմից ավերվել են մեր աղոթավայրերը, ուրնակոխ արվել մեր սրբավայրերը, սակայն միշտ կանգուն ու անսասան, անառիկ ու անկործանելի է մնացել մեր հոգու փաճարը, ուր անլույսի հնչել է փառաբանությունը Բարձրյալն Աստծո: Եկեղեցին Աստծո պարզեցն է, որ Բարձրյալը շնորհում է հավաքավոր ժողովրդին՝ մարդկանց միջոցով: Նրա հիմքերը դրված են անսասան վեմի հաստատության վրա. ոչ մարդիկ կարող են այն շարժել, և ոչ հրեշտակները՝ սասանել, - ասում է Սուրբ Եղիշե պարմիչը: Մեր պարմության մեջ շարունակական եկեղեցաշինությունը վկայությունն է մեր ժողովրդի հոգեւոր փաճարի ամրության, նրա սրելոծարար, աննկուն ոգու՝ հիմնված առ Քրիստոս գորեղ հավաքի վրա, որով հարաբերւ ալիքի ապրի մեր ժողովուրդը և առաջնորդվի դեպի փրկություն, որ Տիրոջից շնորհված է Եկեղեցու միջոցով:

Մերելի հավաքավոր գավակներ, նորակառույց Սուրբ Հովհաննես եկեղեցին մեզ հրավիրում է աղոթքի և Բարձրյալին փառաբանության՝ պարմելով մեր պարմութ-

յան և մեր Սուրբ Հայրերի մասին, հիշեցնելով մեր անցյալը, մեր նախնյաց ավանդները, ձեռքբերումները, որոնցով պարգավոր ենք արժեուրել մեր ներկան և կերպով գալիքը: Այսպեղ են պարկերները Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի և Սուրբ Սահակ Պարթևի, նրանց աշակերտների, Հայ Եկեղեցու մեծ վարդապետների, երախարածան գործիչների, ովքեր նախանձախնդիր ջանքերով խնամել ու հոգացել են, որ միշտ վատ մեռա հայոց հավաք-քի ջախը, գորացնելով հոգևոր կենսական ուժերը մեր ժողովրդի, որպեսզի ազգս հայոց պայծառացնի իր կյանքն ու հայրենիքը՝ անվարան հերետեղով մեր Տեր Հիսուս Քրիստոս-սին, որ կենարար լույսն է աշխարհի (Յովհ. Ը. 12)...», - նշեց Վեհափառ Հայրապետը՝ պարգամելով ժողովրդին բարեպաշտ ներկայությամբ, ջերմագին աղոթքով նորակա-ռույց եկեղեցին դարձնել հավաքքի պայծառությամբ լեցուն Աստծո քուն:

Իր խոսքում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ողջունեց Հայաստանի Հանրապետութ-յան նախագահ Սերժ Սարգսյանի և Բելառուսի Հանրապետության նախագահ Ալեք-սանդր Լուկաշենկոյի, ինչպես նաև պարվավոր հյուրերի, Քույր եկեղեցիների և Հա-յաստանում հավաքարմագրված դիվանագիտական առաքելությունների ներկայացու-ցիչների ներկայությունը հոգեպարար այս արարողությանը՝ մաղթելով, որ Բարձրյալի օրհնությամբ նորանոր ձեռքբերումներով արդյունավորվեն եղբայրական կապերը և փոխանագործակցությունը եկեղեցիների և պետությունների՝ ի խնդիր մարդկության խաղաղ, բարօր ու առաջընթաց կյանքի:

Նորին Սրբությունը նաև իր բարձր գնահատանքն ու օրհնությունը բերեց եկեղեցու բարերարին ու նրա ընտանիքին՝ հայցելով Սուրբ Հովհաննես Մկրտչի պառնախոսությու-նը նրանց ընտանիքին և բոլոր այն անձանց, որոնց ջանքերով հնարավոր եղավ Սուրբ Հովհաննես եկեղեցու կառուցումը:

Այս առիթով հայրապետական իր գնահատանքը հայրներով թեմի հոգևոր դա-սին՝ Վեհափառ Հայրապետը երկարամյա գովարածան գործունեության համար Առաքել Սրբազանին շնորհեց արքության պարիվ՝ մաղթելով նրան աննվազ եռանդ և նորանոր հաջողություններ առաջնորդական պարասխանարար առաքելության մեջ:

Վերջում նորակառույց եկեղեցուն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը փոխանցեց Ս. Հովհաննես Մկրտչի՝ Մայր Աթոռից բերված մասունքը: Նախորդ օրը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում հարուկ արարողությամբ մասանց պառնախոսում պահվող Ս. Հովհաննես Մկրտչի մասունքն ամփոփող մասունքարանից հանվեց սրբի ոսկորից մի փոքր հար-ված և սաղմոսների ու շարականների երգեցողության ներքո, ներկայությամբ եկեղեցու բարերարի ընտանիքի, գերեղվեց նորակառույց եկեղեցու համար պարրասարված խաչ-մասունքարանի մեջ:

Արարողությունն ավարտվեց «Պահպանիչ» աղոթքով: Մասունքակիր գեղեցկա-գարդ խաչով օրհնելով արարողության մասնակիցներին՝ Նորին Սրբությունը մաղթեց, որ Սուրբ Հովհաննես Մկրտչի բարեխոսությունը առ մեր Տերը օգնական լինի համայն հայ ժողովրդին, հասարակի արդար ու բարի գործերի մեջ և պարգևի շնորհը՝ մշտապես հավաքարիմ մնալու հայրերի սուրբ հավաքքին ու ավանդներին:

Օծման արարողությունից հետո եկեղեցում մաքուցվեց առաջին Ս. Պապարագը: Պապարագիչն էր թեմակալ առաջնորդ Տ. Առաքել արքեպ. Քարամյանը:

50 մետր բարձրություն ունեցող շքեղակառույց քաճարի ճարարարակերը Արարկ Դուլյանն է, նախագծի կոնսպրուկտորները՝ Նովիաննես Մեյրոյանը և Տիգրան Դադայանը: Որմնանկարների հեղինակներն են հայր և որդի Աբրահամ ու Նայկ Ազարյանները: Եկեղեցու քանդակագործման աշխատանքներին մասնակցել է շուրջ 40 քանդակագործ և զարդագործ-վարպետ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՌՈՒՄ ԵՒ ՌՈՒՄԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻՆ

Մայիսի 15-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբեզին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Նամայն Ռոսիո Պապրիարքի՝ Մոսկվայի թեմի պապրիարքական տեղապահ, Նովոսպասյան հայրապետական վանքի վանահայր Վոսկրեսենսկի եպիսկոպոս Սավվային և Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի Բոսնի Էկումենիկ դպրոցի տնօրեն Տայր Իուսն Սաուկային (Ռումին Ուղղափառ Եկեղեցի), ովքեր Տայասարան Էին ժամանել Արավյանի Ս. Նովիաննես Մկրտիչ եկեղեցու օծման առիթով:

Տանդիպմանը Նորին Սրբությունը, իր օրհնությունն ու բարեմաղթանքները բերելով Քույր եկեղեցիների ներկայացուցիչներին, ուրախություն հայտնեց համայն հայության հոգևոր կենտրոն նրանց այցի առիթով: Վեհափառ Տայրապետը գոհունակությամբ նշեց, որ Տայ Եկեղեցու հարաբերությունները Ռուս և Ռումին Ուղղափառ եկեղեցիների, ինչպես նաև Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի կառույցների հետ հարկանշվում են յուրահապուկ ջերմությամբ և գործակցության ոգով:

Զրույցի ընթացքում անդրադարձ կատարվեց Ռուսաստանի Դաշնությունում և Ռումինիայում հազարամյակների պարմություն ունեցող հայ համայնքների ազգային-մշակութային կյանքին, ընդգծվեց հայորդիների կարևոր ներդրումը Ռուսաստանի և Ռումինիայի կյանքում:

Նորին Սրբությունը նաև անդրադարձավ եկեղեցաշինությանը, հոգևորականների պարաստման անհրաժեշտությանը, հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքի ու հավաքքի, ազգային սրբությունների ու արժեքների նկատմամբ ունեցած հավաքարմությանը:

Նորին Սրբազնություն Սավվա եպիսկոպոսը, իր հերթին շնորհակալություն հայտնելով Մայր Աթոռի ջերմ ընդունելության համար, Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսին փոխանցեց Մոսկվայի և Նամայն Ռոսիո Կիրիլ Ա. Պապրիարքի ողջույններն ու բարեմաղթանքները: Եպիսկոպոսն իր ջերմ պապավորությունները կիսեց Սեւանի Վազգենյան դպրանոց կատարած այցելությունից: Բոսնի Էկումենիկ դպրոցի տնօրեն Տայր Իուսն

Սառուկան եւս իր ուրախությունն արտահայտեց Նայասարան այցի առիթով՝ նշելով, որ Բոսնի Էկոմենիկ դպրոցը պատրաստ է շարունակել հյուրընկալել հայ եկեղեցականներին:

Նանդիպմանը ներկա էին Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փոփոխության և Արթիկի թեմի առաջնորդ Ս. Նովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանը և Ծիսահայեցակարգային գրասենյակի պատասխանատու Ս. Զաքարիա վարդապետ Բաղդումյանը:

Նույն օրը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի Բոսնի Էկոմենիկ դպրոցի փոփոխության Նայր Բուրան Սառուկան Գետրոգյան հոգևոր ճեմարանում հանդես եկավ «Էկոմենիզմ և ուղղափառություն» թեմայով դասախոսությամբ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՆՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՆԱՐԿԱԴԻՐ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻՆ

Մայիսի 15-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդունեց ՆՆ դարական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության աշխատակիցներին և այլ երկրների համալսարանների ծառայությունների ներկայացուցիչներին՝ գլխավորությամբ Նայասարանի գլխավոր հարկադիր կատարող, արդարադատության գեներալ-մայոր Միքիլան Դոդոսյանի:

Նանդիպման ընթացքում Նորին Սրբությունն իր շնորհավորանքն ու բարեմաղթանքներն ուղղեց Նայասարանի դարական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայության աշխատակիցներին՝ ծառայության հաստատման 15-ամյակի կապակցությամբ: Նորին Սրբությունը ողջունեց նաև Կոնստանտնուպոլիսի առիթով Նայասարան ժամանած այլ երկրների պատվիրակությունների ներկայացուցիչներին՝ գոհունակություն հայտնելով երկրների հարկադիր կատարման կառույցների միջև ձևավորված համագործակցության համար: Նորին Սրբությունը կարևորեց ծառայության առաքելությունը՝ երկրում օրինականության հաստատման գործում:

Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը գրույցի մեջ անդրադարձավ նաև Նայ Եկեղեցու պատմական առաքելությանը ժողովրդի կյանքում, հաստատվելու մեջ քրիստոնեական արժեքների առավել ամրապնդման անհրաժեշտությանը:

Նանդիպմանը ներկա էր Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Արշակ եպիսկոպոս Խաչատրյանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ՈՒ ՆՏ ԱՌԱՋԻՆ ՏԻԿԻՆՆ ԱՅՅԵԼԵՑԻՆ «ՆԱԳԳԱՇՅԱՆ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ՏՈՒՆ»

Մայիսի 15-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբեղին Բ. Ծայրագույն Պապրիաքք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը եւ Հայաստանի Հանրապետության առաջին փիլիին Ռ-իպա Սարգսյանն այցելեցին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի «Նագգաշյան մանուկների փուն» երեխաների աջակցության կենտրոն՝ ուղեկցությամբ ԱՄՆ Հայոց Արեւմտյան թեմի առաջնորդ Տ. Նովնան արքեպ. Տերպերյանի, Մայր Աթոռի վանական խորհրդի նախագահ Տ. Նաթան արքեպ. Նովհաննիսյանի եւ ՆՏ Մշակույթի նախարար Հասմիկ Պողոսյանի:

Հայ Եկեղեցու ԱՄՆ Հայոց Արեւմտյան թեմի հայկական բարեգործական «Մեր Հույս» կազմակերպության եւ անհապ բարերարների աջակցությամբ գործող կենտրոնում այժմ ապրում են սոցիալապես անապահով ընտանիքների 13-16 փարեկան 15 պապանիներ եւ սպանում են մասնագիտական կողմնորոշում ու ընկերային աջակցություն:

Այցի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը եւ Հայաստանի առաջին փիլիինը, ուղեկցությամբ կենտրոնի փնթրեն Միքիան Միքիջանյանի, շրջեցին կենտրոնում, ծանոթացան երեխաների համար սրբեղծված պայմաններին:

Այնուհետեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը եւ փիլիին Ռ-իպա Սարգսյանը հանդիպեցին կենտրոնի փոքրիկ բնակիչների հետ, որոնք ներկայացրեցին իրենց առօրյան եւ ծրագրերը: Մտերմիկ գրույցից հետո պապանիները հանդես եկան գեղարվեստական հայտագրով՝ կարարելով ազգային ու հոգևոր երգեր եւ ասմունքներով իրենց հեղինակած բանաստեղծությունները:

Շնորհակալություն հայտնելով ՆՏ առաջին փիլիինը «Նագգաշյան մանուկների փուն» այցելելու համար՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդգծեց, որ սպասված հանդիպումը մեծ ուրախություն պարճառեց երեխաներին եւ իրենց հանդես փիլիին Սարգսյանի դրսևորած սերն ու հոգևորարությունը մշտապես պիպի կրեն իրենց սրտում:

Տիկին Ռ-իպա Սարգսյանը կենտրոնի 15 սաներին հանձնեց նվերներ, առանձնաբար ծանոթացավ յուրաքանչյուրի հետ:

Այնուհետեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը եւ Հայաստանի առաջին փիլիինն այցելեցին կենտրոնի հարեանությամբ գրնվող Արաբկիրի հայորդյաց փուն, որտեղ հայորդյաց փնթրի հոգևոր փնթուչ Տ. Կոմիպաս վրդ. Նովնանյանը ներկայացրեց Մայր Աթոռի եւ ՀԲԸՄ հովանու ներքո գործող հայորդյաց փնթրի գործունեությունը: Հայորդյաց փան սաները Նորին Սրբությանը եւ փիլիին Ռ-իպա Սարգսյանին ողջունեցին ազգային պարերի կարարումներով:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱՎ ՆԱՅՈՑ ԵՂԵՌՆԻ 100-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՅԻ ՆԱԼՁՆԱԽՄԲԻ ԺՈՂՈՎԸ

Մայիսի 15-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում գումարվեց Նայոց Յեղասպանության 100-ամյա տարելիցի միջոցառումների կազմակերպման հանձնախմբի ժողովը՝ նախագահությամբ հանձնախմբի արևմտապետ, ԱՄՆ Նայոց Արևմտյան թեմի առաջնորդ Տ. Նովնան արքեպ. Տերտերյանի:

Ժողովին զեկույցով հանդես եկավ Նայոց Յեղասպանության 100-ամյա տարելիցի միջոցառումների առաջարկություններ ներկայացնող հանձնաժողովի արևմտապետ, Շիրակի թեմի առաջնորդ Տ. Միքայել եպս. Աջապահյանը: Հանձնաժողովի աշխատանքների վերջնական արդյունքների հիման վրա Սրբազան Նայոց ժողովականներին ներկայացրեց թվով քսաներեք առաջարկ, որոնք վերաբերում էին ինչպես Նայոց Յեղասպանության 100-ամյա տարելիցի միջոցառումների նախապարարատման և իրականացման աշխատանքներին:

Ժողովի ներկայացուցիչները, հանգամանորեն քննարկելով առաջարկությունները, ամբողջացրեցին դրանք՝ ներկայացնելու Վեհափառ Նայրապետի վավերացմամբ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՑՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ ՆՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ԵՒ ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՆՈԳԵՒՈՐ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՄԻՋԵՒ ՍՏՈՐԱԳՐՎԵՅ ՆԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՆԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ

Մայիսի 16-ին Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի և Մոսկվայի ու Համայն Ռուսիո Կիրիլ Ա. Պապրիարքի օրհնությամբ Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դասիվճում փոփոխություններ և ունեցավ Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի և Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի միջև համագործակցության համաձայնագրի ստորագրման միջոցառումը: Այս առիթով Նայասպան է ժամանել Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի պարավիթությունը՝ Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու ուսումնական կոմիտեի նախագահ, ակադեմիայի ռեկտոր Եւգենի արքեպիսկոպոսի գլխավորությամբ:

Հանդիսությունը սկսվեց Տերունական աղոթքով, որից հետո հնչեցին Նայասպանի Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշնության և Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի օրհներգերը:

Այնուհետև ողջույնի խոսքով հանդես եկավ Մայր Աթոռի հոգևորկրթական հաստատությունների վերաբնակ, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի տնօրեն Տ. Գևորգ եպս. Սարգսյանը. «Նավարով, պարմությամբ, մշակությամբ և աշխարհընկալմամբ կապված մեր ժողովուրդների հոգևոր փոխհարաբերությունների դարավոր պարմության մեջ այս օրը հապկանշում է ևս մեկ կարևոր հանգրվան: ...Մեզ համար առաջնային խնդիր է Եկեղեցու հավաքարիմ սպասավորների դաստիարակությունը, հոգևորականներ, ովքեր իրենց նվիրումով, հավատով և հայրենասիրությամբ կնպաստեն մեր

քրիստոնեական աշխարհի վերածնությանն ու զարգացմանը: Մենք վստահ ենք, որ երկու հասարակությունների միջև այս համաձայնագրի ստորագրությունը կնպաստի ճեմարանների հարաբերությունների ամրապնդմանն ու զարգացմանը և կրացի համագործակցության նոր հորիզոններ», - նշեց Սրբազան Հայրը:

Այս առիթով ներկաներին իր խոսքն ուղղեց Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի պետուհ Եւգենի արքեպիսկոպոսը՝ համաձայնագրի ստորագրումը կարևոր քայլ նկատելով երկու եկեղեցիների հարաբերություններում: Նա ընդգծեց երիտասարդների կրթության և եկեղեցականների պարարասության կարևորությունը՝ անդրադառնալով կրթական բարեփոխումներին, ինչպես նաև դրանց իրականացման գործում հոգևոր ճեմարաններին միջև համագործակցության և փորձառության փոխանակման անհրաժեշտությանը:

Կրթական հասարակությունների համագործակցության մեկնարկը ողջունեց նաև Մայր Աթոռի Սիֆեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի պնօրեն, Աթոռի թեմի առաջնորդ Տ. Հովակիմ եպս. Մանուկյանը: Այնուհետև հանդիսավոր կերպով ստորագրվեց համագործակցության համաձայնագիրը:

Համաձայնագրի շրջանակներում նախատեսվում է համագործակցություն աստվածաբանական, հումանիտար գիտությունների և հոգևոր կրթության բնագավառներում, ինչպես նաև ուսումնական, գիտական, ուսումնամեթոդական և տեղեկատվական-հրապարակչական գործունեության համախմբում և ջանքերի միավորում՝ ի նպաստ միասնական հումանիտար գիտակրթական տարածքի ընդլայնման: Ստորագրված փաստաթղթով փոխադարձ համաձայնություն ձեռք բերվեց՝ մշակելու և ներդնելու համատեղ փոխըմբռնող կրթական ծրագրեր, օգտագործելու դասախոսների փորձը՝ նրանց մասնակից դարձնելով համատեղ ուսուցման ծրագրերի մշակմանն ու իրականացմանն առանձին առարկաների կամ կրթական ծրագրերի շրջանակներում: Ծրագրվում է կազմակերպել համատեղ գիտական միջոցառումներ ու գիտահետազոտական ուսումնասիրություններ, ուսումնամեթոդական աշխատանքների բնագավառում՝ փորձի փոխանակում կատարել, նպաստել դասախոսների որակավորման բարձրացմանը, մշակել մանկավարժական տեխնոլոգիաներ: Նաև համատեղ հրատարակության կապարասովի գիտական ու կրթական գրականություն: Համաձայնագրի ստորագրումից հետո հոգևոր երգերի կատարումներով հանդես եկան Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի և Գետորգյան հոգևոր ճեմարանի երգչախմբերը: Հանդիսությունը փակվեց Մայր Աթոռի Վանական խորհրդի նախագահ և Հրատարակչական բաժնի պնօրեն Տ. Նաթան արքեպ. Հովհաննիսյանի օրհնության խոսքով:

Արարողությանը ներկա էին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանները, Գետորգյան հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը և ուսանողությունը, ՀՀ-ում ՌԴ դեսպանատան խորհրդական Վիկտոր Կրիվոպոլսկովը, ՀՀ-ում ՌԴ սահմանապահ զորքերի հրամանատարի առաջին տեղակալ Յուրի Ռադիկոնովը, Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու ուսումնական կոմիտեի նախագահի օգնական գեներալ-լեյտենանտ Ալեքսանդր Գվոզդևը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՅԱՎ ՄԻՋԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ-ԱՍՏՎԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԻՍՏ

Մայիսի 20-ին Մայր Աթոռում գումարվեց Սուրբ Էջմիածնի Միջեկեղեցական-աստվածաբանական խորհրդի հերթական նիստը, որի ընթացքում քննության առնվեցին միջեկեղեցական, հասարակական և ներեկեղեցական փարաբնույթ հարցեր:

Զեկույցով հանդես եկավ Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի փնօրեն Ս. Նովակիմ եպս. Մանուկյանը՝ քննարկեցնելով 2013 թ. հուլիս ամսին Բողոքալեզվում կայանալիք Երոպական եկեղեցիների կոնֆերանսի 14-րդ և 2013 թ. նոյեմբեր ամսին Բուսանում կազմակերպվելիք Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի 11-րդ համաժողովի գումարման մասին: Քննարկվեցին Նայ Եկեղեցու պարավիրականության կազմի, ժողովներում առաջադրված նյութերի վերաբերյալ հարցեր և հստակեցվեցին ընդհանուր մոտեցումներ:

Խորհուրդը լսեց նաև Մայր Աթոռի հոգևոր-կրթական հաստատությունների վերաբերյալ, Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի փնօրեն Ս. Գեորգ եպս. Սարգսյանի զեկույցը՝ մայիսի 16-ին Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի և Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի միջև ստորագրված համաձայնագրի վերաբերյալ: Խորհրդի անդամները ողջունեցին համաձայնագրի ստորագրումը՝ գոհունակություն հայտնելով Նայ Առաքելական Եկեղեցու և Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու միջև խորացող համագործակցության առիթով:

Խորհուրդն անդրադարձավ նաև օրեր առաջ՝ մայիսի 10-11-ին, Երևանի Ամերիկյան համալսարանում քննարկված «Եկեղեցի-պետություն փոխհարաբերությունների մոդելները. ժամանակակից միտումներ» միջազգային գիտաժողովին: Արձանագրվեց, որ գիտաժողովի կազմակերպիչների կողմից Մայր Աթոռին գիտաժողովին մասնակցելու պաշտոնական հրավեր չի ուղղվել և դատապարտելի համարվեց այս առնչությամբ կազմակերպիչների կողմից ապարդիվակարության փորձումը: Խորհուրդը նաև ապակառուցողական համարեց, որ կազմակերպիչները գիտաժողովի գումարման աշխատանքներում չեն գործակցել Նայ Առաքելական Եկեղեցու հետ, երբ գիտաժողովում ընդգրկված էին նյութեր, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են Նայ Եկեղեցուն: Աստվածաբանական խորհուրդն անընդունելի համարեց նաև գիտաժողովի ընթացքում հնչեցված միակողմանի գնահատումներն ու ոչ առարկայական քննարկումները, որոնք չեն կարող նպաստել երկրի հոգևոր-կրթական կյանքում համերաշխ և գործակցային մթնոլորտի ձևավորմանը և լուրջ մարտահրավեր են դառնալու Նայաստանում՝ խղճի ազատության իրավունքի իրացման ճանապարհին:

ՄԱՅՐ ԱԹՌՈՒ Մ. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ
«ՆԱՅԱՍԱՐԱՆ» ՆԱՄԱՆԱՅԱԿԱՆ ՆԻՄՆԱԴՐԱՄԻ
ՏԵՂԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻՆ**

Մայիսի 21-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց «Տայասարան» համահայկական հիմնադրամի Կաթողիկոսական մարմինների ներկայացուցիչներին՝ գլխավորությամբ հիմնադրամի գործադիր Կաթողիկոսական մարմինների ներկայացուցիչների ալլիանսի ղեկավար Ռոբերտ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին՝ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն իր օրհնությունը բերեց ներկաներին։ Գնահատականով անդրադառնալով «Տայասարան» համահայկական հիմնադրամի գործունեությանը՝ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդգծեց, որ հիմնադրամի ծառայությունը՝ կոչված Տայրենիքի կյանքի առաջընթացին ու բարօրությանը, մեծ հանձնառություն ու հեղինակական աշխատանք է պահանջում։

Զրույցի ընթացքում Վեհափառ Տայրապետը կարևորեց Տայ Եկեղեցու առավել չափով ներգրավվածությունը հիմնադրամի աշխատանքներում, ինչը կնպաստի նաև ազգային ինքնագիտակցության կերպմանն ու ազգային ոգու արթնացմանը։ Վերջում Նորին Սրբությունն արդյունավոր գործունեություն մաղթեց հիմնադրամին։ Տանգիտման ընթացքում Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը պարասխանեց նաև ներկաներին հուզող հարցերին, որոնք առնչվում էին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի ներկայիս վիճակին ու գործունեությանը Կաթողիկոսն օրհնությունում, Սիրիայի հայ համայնքին եւ Տայասարանում ապաստան գտած սիրիահայ ընտանիքներին Մայր Աթոռի կողմից ցուցաբերված օգնությանը, ինչպես նաև ներկեկեղեցական եւ միջեկեղեցական Կաթողիկոսական խնդիրներին։

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻՄԾԻՆ
ՏԵՂԱԿԱՆ ՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

**«ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔՈՒՄ» ՆԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ԲԵՅՐՈՒԹՈՒՄ**

Մայիսի 21-25-ը Լիբանանի մայրաքաղաք Բեյրութում Կաթողիկոսական Վեհափառ Սուրբ Էջմիածնի Վեհապետը ընդունեց «Քրիստոնյաների ներկայությունը եւ վկայությունը Մերձավոր Արևելքում» թեմայով միջազգային համագումար՝ կազմակերպված Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի եւ Մերձավոր Արևելքի Եկեղեցիների խորհրդի կողմից։ Համագումարին մասնակցեցին շուրջ 200 ներկայացուցիչներ Միջին Արևելքի, Եվրոպայի, Տյուսիսային Ամերիկայի եւ Աֆրիկայի եկեղեցիներից ու Էկումենիկ կազմակերպություններից։

Քրիստոնյաների հիմնական նպատակն էր՝ Կաթողիկոսական Վեհափառ Սուրբ Էջմիածնի Վեհապետը ընդունեց «Քրիստոնյաների ներկայությունը եւ վկայությունը Մերձավոր Արևելքում» թեմայով միջազգային համագումարին մասնակցեցին շուրջ 200 ներկայացուցիչներ Միջին Արևելքի, Եվրոպայի, Տյուսիսային Ամերիկայի եւ Աֆրիկայի եկեղեցիներից ու Էկումենիկ կազմակերպություններից։ Քրիստոնյաների հիմնական նպատակն էր՝ Կաթողիկոսական Վեհափառ Սուրբ Էջմիածնի Վեհապետը ընդունեց «Քրիստոնյաների ներկայությունը եւ վկայությունը Մերձավոր Արևելքում» թեմայով միջազգային համագումարին մասնակցեցին շուրջ 200 ներկայացուցիչներ Միջին Արևելքի, Եվրոպայի, Տյուսիսային Ամերիկայի եւ Աֆրիկայի եկեղեցիներից ու Էկումենիկ կազմակերպություններից։ Քրիստոնյաների հիմնական նպատակն էր՝ Կաթողիկոսական Վեհափառ Սուրբ Էջմիածնի Վեհապետը ընդունեց «Քրիստոնյաների ներկայությունը եւ վկայությունը Մերձավոր Արևելքում» թեմայով միջազգային համագումարին մասնակցեցին շուրջ 200 ներկայացուցիչներ Միջին Արևելքի, Եվրոպայի, Տյուսիսային Ամերիկայի եւ Աֆրիկայի եկեղեցիներից ու Էկումենիկ կազմակերպություններից։

Կոնֆերանսի ավարտին ընդունվեց հռչակագիր, որով կարևորվեց փարածաշրջանում հանդուրժողականության մթնոլորտի վերականգնումը, կրոնական համայնքների խաղաղ համակեցությունը, ինչպես նաև շեշտվեց քրիստոնյա համայնքի պաշտպանությանն ու պահպանմանն ուղղված փորձեր միջոցների գործադրման անհրաժեշտությունը:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը համագումարին ներկայացնում էին Իրաքի Տայոց թեմի առաջնորդ Տ. Ավագ արքեպ. Ասապուրյանը, Դամասկոսի Տայոց թեմի առաջնորդ Տ. Արմաշ եպս. Նալբանդյանը եւ Տայասրանյան Կոթ սեղան միջեկեղեցական բարեգործական հիմնադրամի փնթեկն դոկտոր Կարեն Նազարյանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՏԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՌՈՒՍԱՍՐԱՆԻ ԿՈՒՐՍԿԻ ՄԱՐԶԻ ՊԱՏՎՐԱԿՈՒԹՅԱՆԸ

Մայիսի 26-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիաքը եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Ռուսաստանի Դաշնության Կուրսկի մարզի պարվիրակությանը՝ գլխավորությամբ Կուրսկի մարզի նահանգապետի փոխակալ, ներքին բաղաքականության կոմիտեի նախագահ Լյուդմիլա Գրեբենկովայի:

Տանդիպման սկզբում պարվիրակության անդամ, Ռուսաստանի հայերի միության Կուրսկի փարածքային կազմակերպության նախագահ Ալեքսան Կոշտյանը Վեհափառ Տայրապետին ներկայացրեց պարվիրակության անդամներին եւ Տայասրան այցելության նպատակը:

Այնուհետև հյուրերի այցը համայն հայության հոգևոր կենտրոն ռոջունեց Նորին Սրբությունը: Վեհափառ Տայրապետը պարվիրակության անդամներին համառոտ ներկայացրեց Տայ Եկեղեցու պատմությունը, Խորհրդային միության փորձերին Եկեղեցու կրած դժվարությունները եւ ներկա վիճակը՝ ընդգծելով Եկեղեցու կարևոր դերը հայ ժողովրդի հոգևոր, ազգային եւ մշակութային կյանքում: Խոսելով հայ եւ ռուս ժողովուրդների բարեկամական կապերի ձևավորման գործում Տայ Եկեղեցու դերակատարության մասին՝ Ամենայն Տայոց Տայրապետը մասնավորապես կարևորեց երկու ժողովուրդների բազմադարյա ջերմ հարաբերությունների հեղուկ սերտացումն ու զարգացումը մշակութային, փոխհարաբերության եւ այլ ոլորտներում:

Անդրադառնալով Ռուսաստանի հայկական համայնքին՝ Վեհափառ Տայրապետն իր մասնավոր շնորհակալությունը հայտնեց ՌԴ իշխանություններին՝ հայ ժողովրդի զավակների նկատմամբ դրսևորվող հոգատար վերաբերմունքի համար:

Տանդիպմանն անդրադարձ կատարվեց նաև Տայ Առաքելական եւ Ռուս Ողղափառ Եկեղեցիների սերտ կապերին, եկեղեցի-պետություն հարաբերություններին, ինչպես նաև երիտասարդ սերնդի հոգևոր դաստիարակության անհրաժեշտությանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՆՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ՄԱՂԹԱՆՔ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Մայիսի 28-ին՝ Հանրապետության փոխին, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պարբիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանների ուղեկցությամբ այցելեց Սարդարապատի հուշահամալիր, որտեղ ներկա գրնվեց 1918 թ. հերոսամարտին նվիրված հանդիսավոր միջոցառմանը: Արարողության ավարտին Վեհափառ Հայրապետը եւ ՏՆ նախագահ Սերժ Սարգսյանը ծաղկեպսակ դրեցին Սարդարապատի հուշահամալիրում, որից հետո Նորին Սրբությունն աղոթք բարձրացրեց առ Աստված՝ Մայիսյան հերոսամարտերում զոհված քաջարի հայադիրների հոգիների հանգստության համար: Նույն օրը Մայր Տաճարում փոխի առիթով կատարվեց Հանրապետական մաղթանք: Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահությամբ եկեղեցականաց դասն աղոթեց Հայաստան աշխարհի խաղաղության, բարօրության եւ անսասանության համար:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆՈՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄՆԵՐ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պարբիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հայրապետական փնթխությունը կատարվել են Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի միաբանների նոր նշանակումներ:

Նոգեշնորհ Տ. Մեսրոպ վարդապետ Պարսամյանը, ազարվելով Շվեյցարիայի Հայոց թեմի առաջնորդական փոխապահի պարտականություններից, ծառայության է կոչվել Ֆրանսիայի Հայոց թեմում:

Նոգեշնորհ Տ. Զավեն արեղա Յազիչյանն իր հոգևոր ծառայությունը կիրականացնի Նոգեշնորհ հոգևոր հովվությունում:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՅՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱՅՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԵՐԻ ԵՆ ԱՐԺԱՆԱՅԵԼ

Հայ-գերմանական ընկերակցությունը (Գերմանիայի թեմ)
Զերալդ եւ Փաթրիշիա Թրբանջյանը (ԱՄՆ Արևմտյան թեմ)
Երվանդ Պապայեանը (ԱՄՆ Արևմտյան թեմ)
Նոգեւորականաց համագումարը (Դանադայի թեմ)
Պարզամավորական ժողովը (Դանադայի թեմ)
Տիկնանց Միության համագումարը (Դանադայի թեմ):

СОДЕРЖАНИЕ

ПАТРИАРШИЕ ЭНЦИКЛИКИ. БЛАГОСЛОВИТЕЛЬНЫЕ ГРАМОТЫ.

Священный кондак Его Святейшества Католикоса Всех Армян Гарегина II епископу Аракелу Карамяну.....	3
--	---

ОФИЦИАЛЬНОЕ

Католикос Всех Армян принял посла Швейцарии.....	5
Католикос Всех Армян принял министра культуры Чехии.....	5
Принц Чарльз посетил Первопрестольный Св. Эчмиадзин.....	6

ПРОПОВЕДИ

Проповедь епископа Овнана Акопяна, читанная в Кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в связи с Праздником Вознесения.....	8
---	---

РЕЛИГИЕВЕДЕНИЕ

АРХИМАНДРИТ ДАНИЕЛ ТУМАНЯН - Толкование Главы третьей 1-7 Книги Бытия в современном библиоведении.....	11
--	----

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

МАРИЕТТА ХАЧАТРЯН - Библия как первоисточник современной терминологии.....	23
ГАРЕГИН КОТАНДЖЯН - Армянские художники и наследие импрессионистов.....	32
МАРИАМ ШОЛИНЯН - Символическая проза Вртанеса Папазяна.....	39

ԱՇՈՏ ԳԱԼՏՅԱՆ - Лингвостилистические проявления создания образа Католикоса Вазгена Первого в воспоминаниях о нем.....52

ԴԱՎԻԴ ԳՅՈՐԺՅԻՆՅԱՆ - Лексикографическая обработка слов с составляющей *Մեսրոպ Մաշտոց*.....60

ԱՐԽԻՄԱՆԴՐԻՏ ԶԱԿԱՐԻԱ ԲԱԳՄՅԱՆ - Произведение архимандрита Киракоса Ерзнкаци “Слово поучения”.....75

ՏՕՕԾՇՈՒՆԻԱ

ԶԱՐՍԻ ՄԿՐՏՇՅԱՆ - “Уничтожение ада” в системе иконографии.....88

ԼՕԼԱ ԴՕԼՒԽԱՆՅԱՆ - Тема Геноцида в архитектуре.....98

Ա. ԿԱԼԱՆՏԱՐՅԱՆ Ի ԴՐ. - Основные результаты раскопок Двина в 2007-2008 гг.....102

ՏԵՄԻՆԱՐԻՏԻ

ՎԱԱՆ ՏԱԳԱՏԵԼՅԱՆ - Ованес Малхасян.....113

ԴՒԽՈՎՆԵ ՇՏԵՆԻԱ

ԻԵՐԵՅ ԴԵՎՈՆԴ ՄԱԻԼՅԱՆ - Новые вызовы.....119

ԴՅԱԿՈՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՕՎԱՆԵՏՅԱՆ - Парон Луйс Кафаеци.....123

ՐԵՇԵՆԶԻՆԻ. ԲԻԲԼԻՕԳՐԱԲԻԱ

ՔԵՏՐՕՏ ՕՎԱՆԵՏՅԱՆ - Труд, обогащающий армянскую библиографическую литературу.....128

ՇԵՐԿՈՎՆԱԴ ԺԻԶՆԻ. ՆՕՎՈՏԻ.....135

CONTENTS

PONTIFICAL ENCYCLICALS, LETTERS OF BLESSING

Encyclical of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to His Grace Bishop Arakel Karamyan.....	3
--	---

OFFICIAL

Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Ambassador of Switzerland	5
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of Culture of the Czech Republic	5
Visit of H.R.H. Prince Charles to the Mother See of Holy Etchmiadzin	6

SERMONS

Sermon delivered by His Grace Bishop Hovnan Hakobyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasion of the Feast of Ascension	8
--	---

RELIGIOUS STUDIES

ARCHIMANDRITE DANIEL TOUMANYAN – Forms of commentary on Genesis 3:1-7 according to modern biblical studies	11
--	----

HISTORICAL-PHILOLOGICAL STUDIES

MARIETA KHACHATRYAN – Bible as a source of modern terminology	23
GAREGHIN KOTANJYAN – Armenian painters and the legacy of impressionism.....	32
MARIAM SHOLINYAN – Symbolic prose of V. Papazyan.....	39

ASHOT GALSTYAN – Catholicos Vasken I’s linguistic-stylistic expressions of creating images in memorial portraits.....	52
--	----

DAVID GYURJINYAN – Lexical elaboration of words compiled of the components of the name <i>Mesrop Mashtots</i>	60
--	----

ARCHIMANDRITE ZACHARIA BAGHOUMYAN – “Words of Exhortation” by Archimandrite Kirakos of Yerzenka	75
--	----

ESSAYS

ZAROUHY MEKERTCHYAN – “Ravage of Hell” in the system of iconography.....	88
---	----

LOLA DOLUKHANYAN – Genocide in the architecture	98
--	----

A. KALANTARYAN AND OTHERS – Main outcomes of the excavations held in Dvin in 2007-2008.....	102
--	-----

SEMINARIANS

VAHAN SAGHATELYAN – Hovhannes Malkhasyan.....	113
--	-----

SPIRITUAL READINGS

FR. GHEVOND MAYILYAN – New challenges.....	119
---	-----

DEACON ANDRANIK HOVHANNISYAN – Mr. Louis of Kaffa.....	123
---	-----

LITERARY REVIEW

PETROS HOVHANNISYAN – A valuable contribution to Armenian bibliographic literature	128
---	-----

BRIEF CHURCH NEWS	135
--------------------------------	-----

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ. ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԳՐԵՐ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբապատ կոնդակը Տ. Առաքել
Խաչ. Քարամյանին.....3

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Շվեյցարիայի դեսպանին.....5

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Չեխիայի մշակույթի նախարարին.....5

Արքայազն Չարլզն այցելեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին.....6

ՔԱՐՈՁԽՕՍԱԿԱՆ

Տ. Հովնան Խաչ. Հակոբյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Համ-
բարձման փոնի առիթով.....8

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ԴԱՆԻԵԼ ՎՐԴ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ - Ծննդոց Գ. 1-7-ի մեկնության ձեւերն ըստ ժամանա-
կակից աստվածաշնչագիտության.....11

ՊԱՏՄԱՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԻԵՏԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ - Աստվածաշունչն իբրեւ արդի եզրաբանության սկզբնաղբ-
յուր.....23

ԳԱՐԵԳԻՆ ՔՈԹԱՋՅԱՆ - Հայ նկարիչները եւ իմպրեսիոնիզմի ժառանգությունը...32

ՄԱՐԻԱՄ ՇՈՒԽՅԱՆ - Վրթ. Փափագյանի սիմվոլիկ արձակը.....39

ԱՇՈՏ ԳԱՍՏՅԱՆ - Վազգեն Ա. Նայրապետի կերպարակերպման լեզվատճական դրսևորումները հուշային դիմանկարներում.....52

ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒՐԶԻՆՅԱՆ - Մեսրոպ Մաշտոց անվան բաղադրիչներով կազմված բառերի բառարանային մշակումը.....60

Տ. ԶԱՔԱՐԻԱ ՎՐԴ. ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ - Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու «Բանք խրապականք» երկը.....75

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ԶԱՐՈՒՆԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ - «Դժոխքի ավերումը» պարկերագրության համակարգում...88

ԼՈՒԱ ԴՈՒՈՒՄՆՅԱՆ - Եղեմը ճարպարապետության մեջ.....98

Ա. ՔԱՂԱՆԹԱՐՅԱՆ ԵՒ ՈՒՐԻՇՆԵՐ - Դվինի 2007-2008 թթ. պեղումների հիմնական արդյունքները.....102

ՃԵՄԱՐԱՆԱԿԱՆՆԵՐ

ՎԱՏԱՆ ՍԱՂԱԹԵԼՅԱՆ - Նովիանինա Մալխասյան.....113

ՀՈԳԵԻՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

Տ. ՂԵԲՈՆԴ ՔՆՆ, ՄԱՅԻԼՅԱՆ - Նոր մարտահրավերներ.....119

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՍՐԿ. ՆՈՎԱՆՆԻՍՅԱՆ - Պարոն Լույս Կաֆացի.....123

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՏՐՈՍ ՆՈՎԱՆՆԻՍՅԱՆ - Նայկական մաթեմատիկական գրականությունը հարստացնող աշխատանք.....128

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ.....135

ԴԱՍԻՉ՝ 77764

ԳԼԽԱՒՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ՝ ԱՐՇԱԿ ՄԱՂՈՅԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՍՅԷՆ՝
ՆԱՅԱՍԱՆԻ ՆԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ, Բ. ՎԱՂԱՐՇԱԳԱՏ,
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ՝ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ»
ԱՍՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала «Эчмиадзин».
Republic of Armenia, Etchmiadzin, Redaction of Review «Etchmiadzin».

Web կայքի հասցեն՝ www.etchmiadzine.am

Էլ. փոստ՝ mayratoriamsagir@gmail.com **կամ** etchmiadzinamsagir@gmail.com

Նկռ. (+374-10) 517-296/174

Ստորագրուած է տպագրութեան՝ 07. 06. 2013 թ.

Չափաւ՝ 70x100 1/16: Շաալը՝ 10 քաղ. մամուլ: Թուղթը՝ օֆսէթ: Տպաքանակը՝ 400:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ՝ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆԻ ՏՊԱՐԱՆ